

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

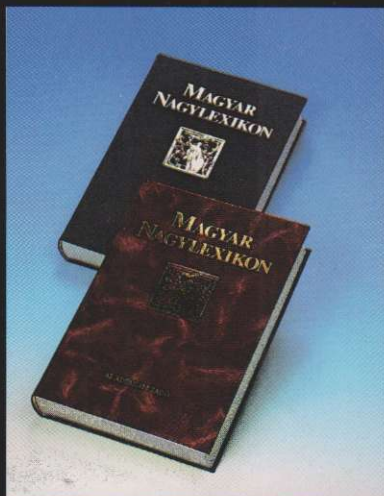
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM-1994.3.

**A BERLINI FALRÓL – ARCHÍV KÉPEK ÉS EŠTERHÁZY PÉTER, VAJDA MIHÁLY,
RYSZARD KAPUŠCINSKI ÍRÁSA
FEJTŐ FERENC, CZESŁAW MIŁOSZ, RAFAŁ WIŚNIEWSKI, DANILO KIŠ, TŐZSÉR ÁRPÁD ESSZÉJE
KÉPESLAPOK, BESZÉLGETÉSEK SZLOVÉNIÁBÓL
SPADOLINI KOSSUTHRÓL, OLASZORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG KAPCSOLATÁRÓL
FORMÁTLAN ORSZÁG? – A POLGÁRI KÖZÉPERŐKRŐL
EMLÉKEZÉS FÁBRI ZOLTÁNRA • A SZLÁV MATICÁKRŐL**

AZ AKADÉMIAI KIADÓ AJÁNLATA

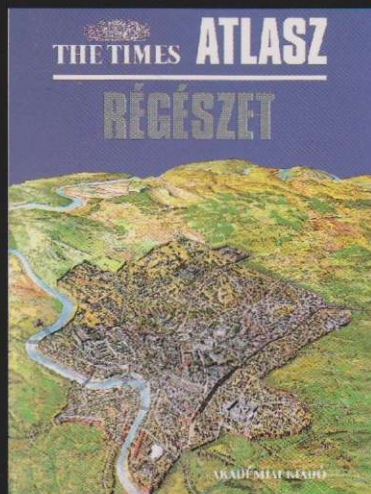

MAGYAR NAGYLEXIKON

16 kötetben, kötetenként kb. 800 oldal, kb. 9-10 000 címszóban, 1000 négszínnyomású és fekete-fehér képpel, kb. 50 térképpel.

A Magyar Nagylexikon második kötete megjelent.

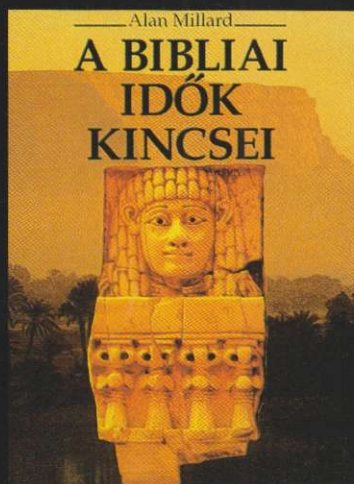
Ára változatlan, 3800,- Ft

RÉGÉSZET

Az emberiség történetét kelti életre szemléletes térképek, csodálatos fotók és az ősi települések rekonstrukciójának segítségével. A szöveg- és képanyagot kb. 6000 címszavas névmutató, kronológia, régészeti, történelmi kislexikon és bibliográfia egészíti ki.

Ára: 4999,- Ft

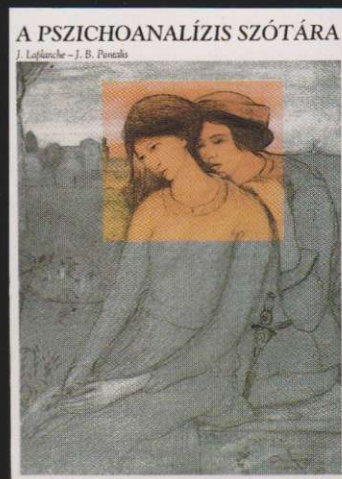

Alan Millard

A BIBLIAI IDŐK KINCSEI

Az átfogó régészeti mű - amelyet gyönyörű színes képek, ábrák és térképek egészítenek ki - bibliai tájakra kalauzol. Sok-sok kultúrtörténeti érdekességgel ismerkedhetünk meg, a leletek részletezése mindenkor a Bibliára való utalások kíséretében történik.

Ára: 2035,- Ft

J. Laplanche-J.-B. Pontalis

A PSZICHOANALÍZIS SZÓTÁRA

E szótár nem pusztán a Freud és néhány tanítványa által bevezetett és időközben szerette a világon elterjedt kifejezéseket definiálja, hanem bemutatja keletkezésüket, mai helyüket a szóhasználatban, valamint jelentőségüket a pszichoanalitikus elméletben és gyakorlatban.

Ára: 3399,- Ft

A kiadványok megrendelhetők és megvásárolhatók az Akadémiai Kiadó Kereskedelmi Osztályán (1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35.), valamint a Famulus Akadémiai Könyvesboltban (1137 Budapest, Újpesti rkp. 5.)

TARTALOM

EGY FAL LEOMLOTT	2
Kilátás egy történelmi megfigyelőpontról	4
Vajda Mihály: Falak	6
Esterházy Péter: A történet	8
Klaus Kinkel: A németek nem felejtik el	10
Ryszard Kapuściński: A berlini fal ma	13

VÉLEKEDÉSEK

Fejtő Ferenc: Nemzetek, kisebbségek, Európa	14
Vásárhelyi Miklós: Tündéralom - keserű ébredés - kijózanodás	16
Rafat Wiśniewski: Oly közel, oly távol	20
Andrzej Vincenz: Tolerancia és nacionalizmus	23
Az ideális modell. Giorgio Petracchival beszélget Papp Gábor Zsigmond	24
Julian Kornhauser: Levél Stevan Tontićnak Szarajevóba	26
Aleksandar Tišma: Brekegés, madárcsicsergés	27
Czesław Miłosz: A nacionalizmus dogmája	28
Nikola Milošević: A rabul ejtett igazság	29
A szerb értelmiség és a háború (V. Sz.)	31

„EURÓPA ZÖLD SZÍVE”

Képeslapok Szlovéniából	32
„Hogy valaki a szlovéneket bejelölje a térképen.” Beszélgetés Tomaž Šalamunnal (Módos Márton)	34
Szlovén függetlenség, európai gazdaság. Beszélgetés Dr. Davorin Kračunnal (Módos Márton)	38

KÖZÉP-EURÓPA: LÉTEZÉS VAGY TUDAT?

Tózsér Árpád: Nem létező tárgy tanulmányozása	42
Danilo Kis: A kis népek íróinak kötelessége	46
Álmodozók testvérisége	48
Petri György: Danilo és az elbeszélés válsága	49
Vujicsics Sztoján: Áthallások: Kételyek kora	50
Giovanni Spadolini: Két risorgimento, két nemzet	51

BESZÉLŐ HÁZAK

Bodor Ferenc: A bonchidai kastély és utolsó gazdája	56
---	----

ALKOTÓK, MŰVEK

Bernáth László: A japán tornatanár	
Bacsó Péter Fábri Zoltánról	61
„A színészt tartotta a legfontosabbnak”	
Illés György Fábri Zoltánról	66
A szláv Maticák (V. Sz.)	69
Francé Bernik: A Szlovén Matica kulturális küldetése	70
Vujicsics Sztoján: A Szerb Matica pesti évtizedei	72

FORMÁTLAN ORSZÁG?

Pomogáts Béla: A polgári közép esélyei	75
Schlett István: Formátlanság és demokrácia	77
Kiss. Gy. Csaba: Polgári alternatíva?	80
Jankovics Marcell: Polgártársak!	81

A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Borbándi Gyula: Egy rádióban, hat nyelven	82
Kántor Lajos: A tolerancia birtokán	84

TALÁLKOZÁSOK

Szarka László: Szomszédok és kisebbségek	87
--	----

VISSZHANG

Miért nincs manapság fin de siècle? (Stier Miklós)	92
Utazás Európába (Ujlaky István)	92
Számunk szerzői	94
Summary	94

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós

Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Farkas János László

Jovánovics György művészeti vezető

Kiss Gy. Csaba

Módos Márton

Németi Rudolf

Újvári Imréné tervezőszerkesztő

Vas János (fotó)

Vujicsics Sztoján fõmunkatárs

A szerkesztőség új címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 122-8840

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.

Felelős kiadó:

a Budapest Press Kft. igazgatója

Terjeszti a HIRKER Kft.

az NH Rt., az Extra-Hír Kft., a kiadó

és alternatív terjesztők.

Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél

(1462 Budapest, Pf. 779),

a hírlap kézbesítő postahivatalokban,

a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-

előfizetési és Lapellátási Irodában

(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)

közvetlenül vagy postautalványon,

valamint átutalással a HELIR 215-961 162

pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft

Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat

H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.

Felelős vezető:

Bánáti László ügyvezető igazgató

ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány

és a Művelődési és Közoktatási

Minisztérium támogatásával készült

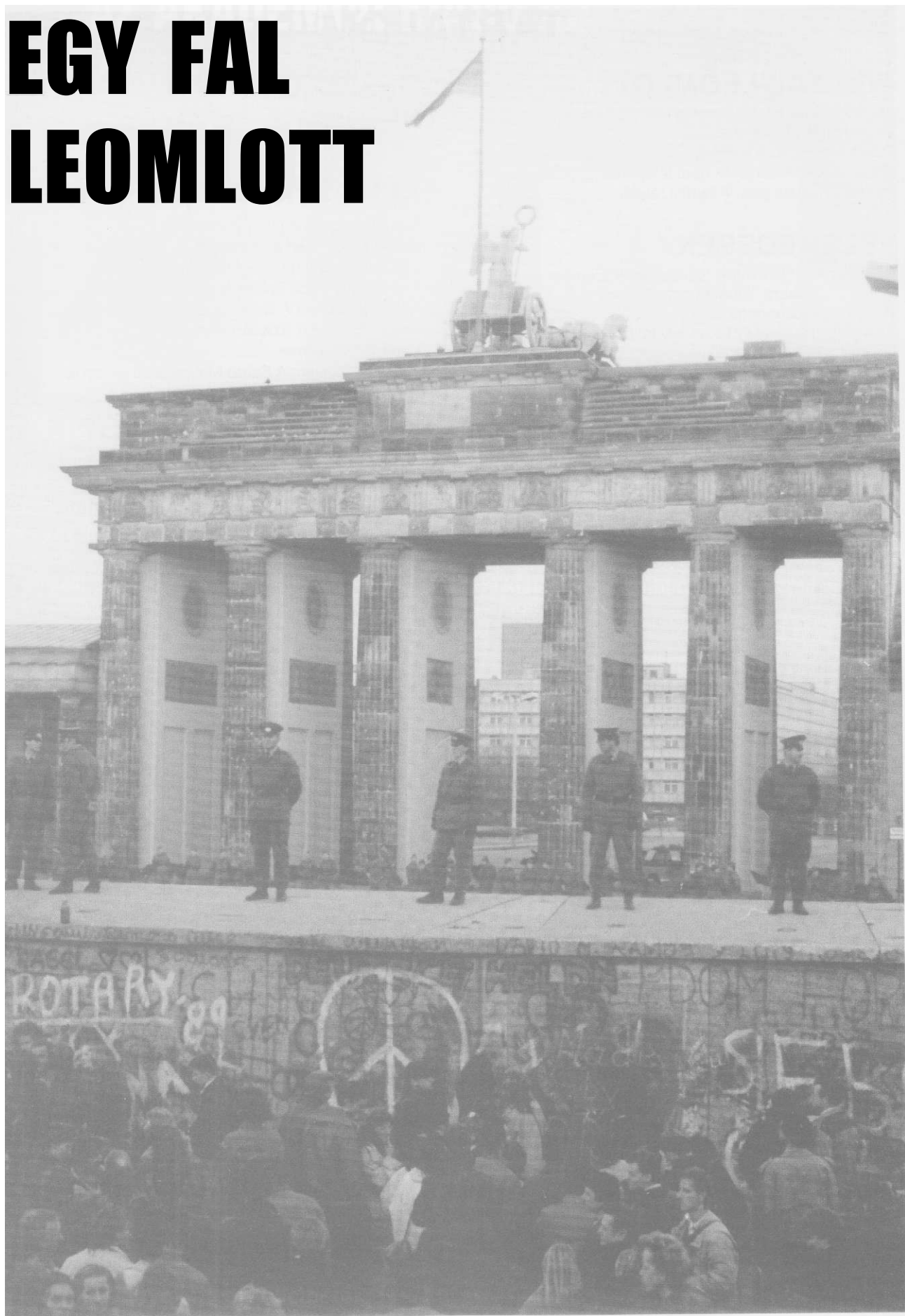
Címlapunkon: A berlini fal

(Fotó MTI)

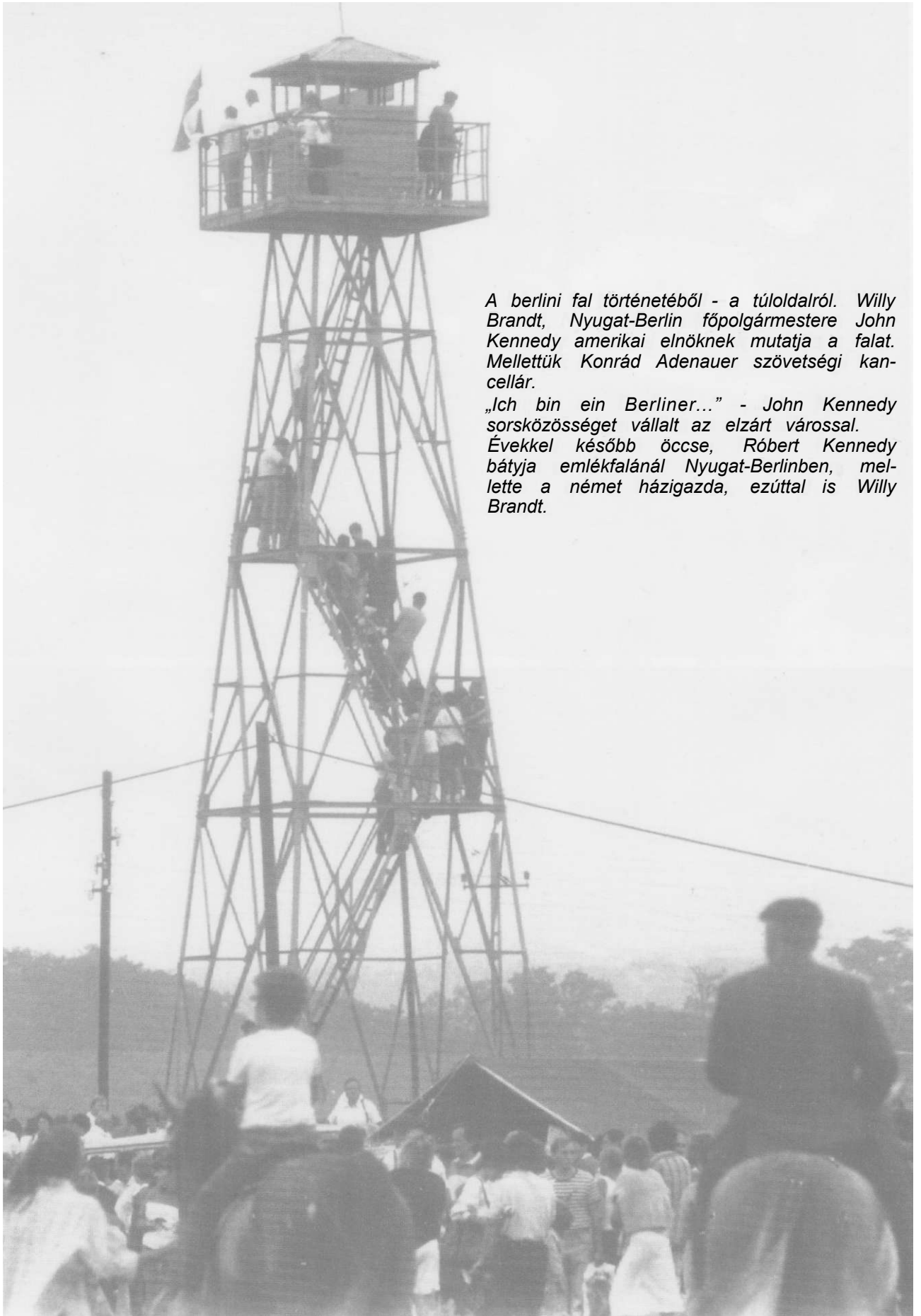
A hátsó borítón: Az Európai utas

Szlovéniában. Simon Csilla felvételei

EGY FAL LEOMLOTT

A berlini fal történetéből - a túloldalról. Willy Brandt, Nyugat-Berlin főpolgármestere John Kennedy amerikai elnöknek mutatja a falat. Mellettük Konrád Adenauer szövetségi kancellár.

„Ich bin ein Berliner...” - John Kennedy sorsközösséget vállalt az elzárt várossal. Évekkel később öccse, Róbert Kennedy bátyja emlékfalánál Nyugat-Berlinben, mellette a német házigazda, ezúttal is Willy Brandt.

FALAK

„Jerikhó pedig be- és elzárkózott vala az Izráelfiai miatt, se ki nem jöhetett, se be nem mehetett senki. És mondá az Úr Józsuénak: Lásd! kezedebe adtam Jerikhót és királyát a sereg vitézivel együtt. Azért járjátok körül a várost mind ti hadakozó emberek, megkerülvén egyszer a várost. Így cselekedjél hat napon át. És hét pap hordozzon hét kosszarvból való kürtöt a láda előtt; a hetedik napon azonban hétszer kerüljétek meg a várost, a papok pedig kürtöljenek a kürtökkel. És ha majd belefújnak a kosszarvba, mihelyt meghalljátok a kürtnek szavát, kiáltson fel az egész nép nagy kiáltással, és leszakad a város kőfala magától, és felmegy arra a nép, kiki az előtte való helyen.” És Izráel fiai pontosan az Úr utasítását követvén, hat napon át naponta egyszer körülmásírozták Jerikhó városát. „És lőn a hetedik napon, hogy felkelének, mihelyt a hajnal feljöve, és megkerülék a várost a szokott módon hétszer; csak ezen a napon kerültek meg a várost hétszer. És lőn, hogy a hetedik fordulásakor kürtölnek vala a papok a kürtökkel, Józsué pedig mondta a népnek: Kiáltatok, mert néktek adta az Úr a várost! És legyen a város maga, és minden, ami benne van, teljesen az Úrnak szentelve: csak a parázna Ráháb maradjon életben, ő és mindazok, akik vele vannak a házban, mert elrejtette a követeket, akiket küldtünk volt.” „Lőn ugyanis, amint meghallá a nép a kürtnek szavát, kiálta a nép nagy kiáltással, és leszakada a kőfal magától, és felméne a nép a városba, kiki az előtte való helyen, és bevéék a várost. És teljesen kipusztítanak mindent, ami csak vala a városban, a férfítól az asszonyig, a gyermektől az öregig, sőt az ökörig, juhig és a száamárig, fegyver élivel.”

Hát bizony hazudnék, ha azt mondanám, hogy a történet melengeti huszadik századi szívemet. Ha úgy istenigazából belegendolok... A jóisten segedelmével, anélkül, hogy akár csak a legkisebb rizikót is vállalták volna, beveszik a zsidók Jerikhó városát, s az Úrnak szentelik, azaz kardéltre hánynak mindenkit, válogatás

nélkül, még az ökröknek, juhoknak, szamaraknak sem kegyelmeznek - holott azok talán még hasznukra is lehetnek volna, de a szent áldozat az szent áldozat -, egyedül Jerikhó népének árulója, Ráháb, a parázna, és családja ússza meg szárazon. S mindez azért, s azért megy ilyen simán - ha ugyan ezt az alapos mézárulást sima lefolyásának szabad tekintenünk -, mert az Úr úgy döntött, és efelől meg is esküdött Ábrahámnak, Izsáknak, Jákobnak, hogy az ő magjuknak adja e földet. És most képzeljük el, hogy az Úr kimarad ebből a történetből. Hogy a dolog már akkor történik, amikor Isten meghalt. Ha a genocídiumot nem igazolja az Úr - és pedig nem azzal, hogy leomlasztja a falakat, azt Izráel népének jó szerencséje az Úr nélkül is úgy hozhatta volna: földrengés, mondjuk, ha kényszerünk van racionális magyarázatot keresni, hanem hogy abban a pillanatban omlasztotta le, midőn a zsidók a hét napra szóló hétszeres hókus-z-pókusz előírásait pontosan elvégezték, azzal tehát, hogy a beígért pillanatban omlasztotta le; ha ezt nem teszi -, akkor ugyancsak kétes színben tűnnének föl ezek a negyven évi barangolás után hazatelepülők. Ha persze az Úr egyszer nekik ígerte e földet, ha ezzel csupán beteljesítette azt, amit már jóval annak előtte Ábrahámnak megígért: „... nagy nemzetté teszek, és megáldalak téged, és felmagasztalom a te nevedet, és áldás leszesz”, amit azután még többször is megerősített, például amikor Jákobot újra megáldotta, mondván: „Én vagyok a mindenható Isten, nevedjél és sokasodjál, nép és népek sokasága legyen te tőled; és királyok származzanak a te ágyékodból. És a földet, melyet adtam Ábrahámnak és Izsáknak, néked adom azt, utána pedig a te magodnak adom a földet”, ez esetben valahogy elsiklunk a genocídium ténye felett. Hiszen a zsidók csupán beteljesítették küldetésüket.

Persze számos más példát is felhozhatnánk arra, ahogy falak omlanak, s nyomában népek töröltetnek el a föld színéről, azzal a bizonyos besó-

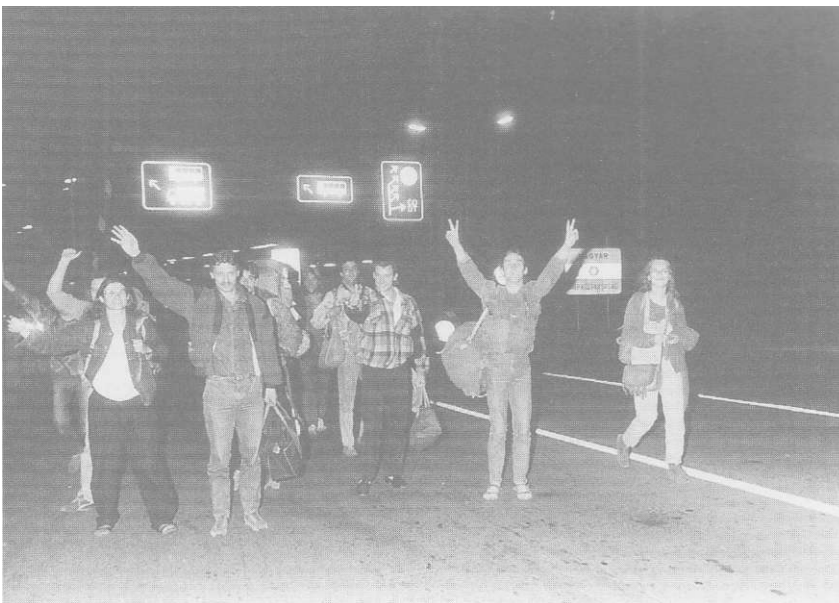
zott Karthágóval sem vagyok újabban teljesen kibékülve, jóllehet a punok a rómaiakat nem egyszerűen létükkel (otlétükkel, jelenlétükkel) ingerelték fel annyira, hogy azután mind egy szálíg muszáj volt kiirtani őket, hanem Hannibál is ludas volt a dologban. De majdnem biztos vagyok benne, hogy nemcsak hegelianizmussá szelídült üdvtörténeti beállítódásom okán - s távolról sem voltam egyedül ezzel a látásmóddal - sikerült volt elnézőnek lennem egynémely szörnyűségek iránt - „egy nagy alak a maga haladásában széttapos nem egy ártatlan virágot”, ami magától értetődően nagy nemzetekre is áll, sőt, attól félek, hogy a világtörténelmi egyén vagy világtörténelmi nemzet attól nagy éppen, hogy ami az ártatlan virágok széttiprását illeti, nem nagyon vannak aggályai -, hanem azért is, mert tudomásul vettem, amit manapság is, távolról sem jó kedéllyel, de kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy Kant világpolgári álmái - melyek azután Schillert annyira megihlették, hogy arra a már-már giccses gondolatra jutott, hogy „alle Menschen werden Brüder” (a félreértések elkerülése végett: nem akarom visszavonni a *Kilencedik szimfóniái*, noha van abban valami, amit Adrian Leverkűn mond: „Amiért az emberek harcoltak, amiért várakat ostromoltak, amit a győztesek ujjongva hirdettek, annak nem szabad lennie.”) - álmok maradnak. Tudomásul kell vennem, hogy az emberek ilyen-olyan okokból gyakorta egymásnak esnek, s akkor az „ellenséggel”, a „másfajtaival” nem is akarnak már kijönni. Ha egyszer Jerikhót nekünk adta az Úr, akkor a legjobb mindjárt el is intézni a jerikhóiakat, később csak bajt hoznának a nyakunkra, tán még ökreik, juhaik, szamaraik is - végezetül azok is csak jerikhóiak. Annak meg, hogy a jerikhóiak falakat emeltek, amint a bibliai történetből kitűnik, nagyon is megvolt a jó oka; azt ugyanis nem tudhatták - hiszen az Úr csak Izráel népével beszélgetett, velük nem -, hogy mit sem fog majd segíteni, mert az Úrral állnak szemben. Ilyen a világ; ennél fogva falak mindig épültek, majd

leromboltatnak; minthogy azonban tökéletes munkát csak az Úr tud végezni, a falak sokhelyütt - ahol a modernitás furorja el nem intézte őket - meg is maradtak. S milyen szép is (volt) mondjuk Dubrovnik falain körbejárva gyönyörködni a városban meg a tengerben.

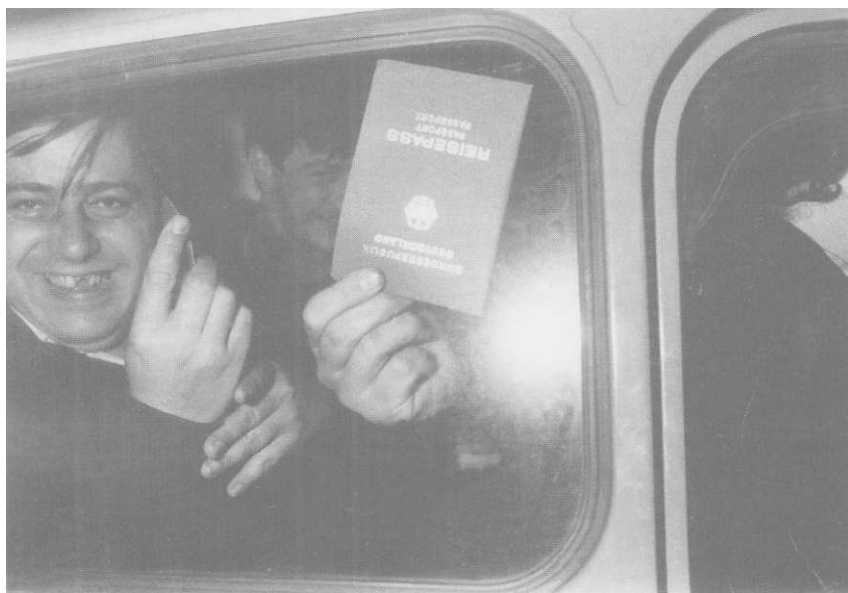
A berlini fal, az azért valami más volt. Ha a történelem meglehetősen idillikusnak tűnő hegeli szemléletét fel is adjuk - idillikus, hiszen még legrosszabb, legabszurdabb epizódja is az abszolút szellem diadalát szolgálta -, a berlini fal még akkor is tökéletes abszurditás: a fal, amely nem azért épült, hogy *megvédje* a mögötte élő körülkerített közösséget az idegenek zaklatásától, hanem hogy a mieinket *akadályozza* meg abban, hogy belépjenek a körülkerített területre (nehogy az idegeneket zaklassák?) - valljuk be, ez azért valami igazán nem mindennapi találmány. Öt éve omlott le progresszív századunk eme jelképe. Máig is őrzök könyvespolcomon egy újságkivágást: a képen az összefirkált fal előtt valami irodai csőbütor-széken egy szomorúan vidám öregember gondolkázik, mögötte mosolygó vagy gondolatokba mélyedt emberek. *„Rosztropovics sírt és Bachot játszott”*: *„A fal halottainak emlékére» a világhírű csellista Msztyiszlav Rosztropovics (62) közvetlenül a falnál Bach-szonátát játszott. A jelenleg Párizsban élő szovjet muzikus a tévében látta a fal megnyitásának megindító képeit (»sírtam«). Magánrepülőgépen spontánul Berlinbe repült, s a Checkpoint Charlie-nál eljátszott három Bach-darabot. »Láthatjuk: a falak nem az örökkévalóság-
nak épülnek«, mondotta búcsúzóul.»*

S talán ez a fontos. Ha nem is tudjuk elhiteni magunkkal, hogy van olyasmi, mint történelem és haladás, ha nem is tudjuk elhiteni magunkkal, hogy a félelem vagy az örület soha többé nem emel majd falakat, felemelő pillanatai azért vannak életünknek. S ebből a szempontból tökéletesen közömbös, hogy vajon éreznek-e még a berliniek bármit is, ha elsétálnak a Brandenburger Tor boltíve alatt. Én nem tudom elfelejteni a tévébeli képet, amint, ki-ki az előtte való helyen, felment a nép a város kőfalára, de - s ebben a berlini fal pozitív kivételt képez - kivételesen nem azért, hogy a másik oldalon leugorván, a várost az Úrnak szentelje.

EGY FAL LEOMLOTT

EGY FAL LEOMLOTT

Du musst dein Leben ändern, javasolja nekünk a költő, és mi zivatárosan egyetértünk vele. Mester, igazához nem férhet kétség, ez tényleg nem az az élet, amelyhez foggal-körömmel ragaszkodni kellene. Más kérdés, hogy nem csak a kétség, de mi sem férünk az igazsághoz; persze gyaníthattuk volna, hogy ez nem egyszerű, emlékeztünk csak a leszokási-kudarcainkra („Oh, a dohányzásról leszokni!? - mi sem egyszerűbb annál, én már százszor megtettem!”) vagy a szilveszter környéki, igazán nívótlan fogadkozásainkra holmi új életről.

Az 1989-es esztendő minden percében olyan dolgok történtek, melyekről egyébként is azt gondolhattuk, hogy alapvetően megváltoztatják az életünket. Élve egy örökkévalónak vélt politikai struktúrában, hogyan hinnők alapvetőbbnek e struktúra összeomlását? Mint ahogy az is.

A változások magva a németek helyzetének alakulása, minthogy a kettészedett Németország tükrözte a háború utáni világ („Jalta-világ”) kettősségét. Amikor kieresztettük, kieresztették, kieresztődtek az itt rekedt (iderekedni vágyott) keleti németek, akkor egy csapásra belekerültünk a fősodorba, a kis Magyarország!, tevékeny szereplők lettünk a nagy európai változás színpadán.

Ez történt - bár hogy pontosan mi, ki, mikor és hogy, az csak lacsacskán derül ki -, és valahogy mégsem ez. A tabula rasa, a *Stunde Null* talán nem is felel meg a magyar karakternek, ha van ilyen, vagy az utolsó 150 év magyar karakterének: mintha a folyamatosság felé húznának a reflexeink, ennek ellenére állandóan végpontok és kezdőpontok követik egymást, folyamatosan. vég- és kezdőpontok-

Esterházy Péter

A TÖRTÉNET

nak vagyunk kiteve - sokat nem tudunk kezdeni velük. Olyan tabula rasa ez, mint az a bizonyos szőnyeg: minden alá van söpörve, és semmi sincs végiggondolva, és semmivel sincs szembenézve.

Túlontúl zsúfoltak vagyunk, teli vagyunk a múlttal, bennünk van, ahogy Kapuściński írja, a berlini fal (és ha még emdéesések is volnánk, akkor a fejünkben ráadás-ként, mint *contradictio in adjecto*, egy *kis* Csurka is csücsölne, így olvashattuk), nehéz helyet találni az ún. újnak, konkrétan nehéz helyet találni a fal hiányának. A fal hiányának nyilván több hely is kéne, mint a falnak kellett volt.

Tizennégy évvel ezelőtt majdnem egy évet Berlinben töltöttem. Berlinen én kizárólag Nyugat-Berlint értem, a tíz hónap alatt egyetlen egyszer voltam (vis major!) a város túlsó felében, melyet a legkevésbé sem tekintettem a város túlsó felének, hanem valami távoli idegen településnek.

Érdekes geometria volt ez. Nálam abszolút bevált az imperialisták számítása, én úgy éreztem, mintha Nyugaton volnék, Nyugat-Németországban, egyáltalán nem éreztem a város sziget jellegét, következőképp bezárt-sági élményem sem volt, a falat mint múzeumi tárgyat néhány-szor megtekintettem (kirándulás a gyerekekkel, kicsi, jóleső szörnnyűlködések, fotózások, fölmászás a kilátótoronyba, nyelvtölgetés szegényke kiskatonának, illetve beee az egész szocialista világrendnek), a mindennapjaim során nem kellett tudomásul vennem a falat, legföljebb este a *Tagesschaubau* láthattam egy meglepő térképet, amely szerint egy nagy, ellenséges tenger közepén trónoltam, távol mindentől, amihez közöm lehet.

Egyszer voltam odaát, a szívnek nem lehet parancsolni - valamint a Trabantnak sem: alsózsírzás végett, mert ez megoldhatatlan föladatnak bizonyult a BMW meg a Mercedes szakférfiainak. Másutt már említettem, jó volt Berlinben trabantozni, a kékes füsttel meg a bűdössel enyhe balos imázs járt, és szakmailag is csodájára jártak, nézték és nézték és nem értették, hogyan képes ez mozogni.

Abban a másik városban, a *Hauptstadtban*, azonnal fejtörést kaptam, iszkoltam vissza, amint lehetett. Ez a vissza szűnt meg. Nem mintha az akkor is más lett volna, mint öncsalás, ha elég nívós is.

Kelet és nyugat továbbra is létezik. Itt, a rómaifürdői strandon azonnal látszik, ki jön Münchenből és ki Drezdából, látszik a járásán. És nyilván az én járásomon is látszik valami, mondjuk, Párizsban. Még szerencse, hogy nincs két Magyarország. Mert Németország továbbra is kettő. Én is kettőnek látom. Schönefeld menthetetlenül endeká. Kicsit föl van polírozva. Vajon az emberek polírozhatók-e? Nem ugyanazt a nyelvet beszélik, nem is értik egymást. Nehezen szoknak egymáshoz. Még a történelmük is más. Más a demokráciához való viszonyuk (ami Németországban mindig *jelentős* kérdés), más az önmagukról alkotott képük, és ez a kép különbözik attól, amit a másik gondol róluk. Ez összesen négy darab kép.

Meséli (kelet-)berlini barátom, hogy karácsonykor a taxiközpont aziránt tudakozódott, hogy honnét telefonozik a telefonozó, s ha, úgymond, keletről, akkor nem vette föl a rendelést. Így lesz másodosztályú az ember egy pillanat alatt a saját országában. Ezt nem lehet lenyelni. Így láthatni valami új NDK-nosztalgiaát, ami számomra a tökéletes abszurd, ha értem is a motivációit.

Szociális biztonság hin oder her, az ég adta világon semmi sajnálnivalót nem temetett maga alá a DDR - eltekintve a költő megénekelte endekás csajoktól, akiknek ügybuzgósága révén oly természetes módon tapaszthattuk ajkainkat a nagy német kultúra csecséhez. Olyan ez, mint az alsózsírzás. Már csak mesélni lehet róluk.

Egyébként valami hasonló nálunk is látszik, egyfajta megengedő megítélése a Kádár-korszaknak. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: szőröstül-bőröstül hazug volt az az egész. Velünk együtt, ki-ki alapon, tehát eltérő mértékben. Úgy tetszik azonban, hogy mi is onnét folytatjuk. Nem azt, mert az a politikai rendszer elszállt, de onnét, mert mi maradtunk, a földön állva.

Most öt éve szűnt meg tehát a vasfüggöny. Egy kis szögesdrótot eltettünk emlékebe. Jól fotózható ügy volt. Ötévenként meg lehet ünnepelni, külön rovat a folyóiratokban. De a történet ennél bonyolultabb. És messze nincs vége. Nem tudom, ki írja, de a kolléga ügyesen szerkeszti. Föl-alá, ide-oda, s amikor a szereplők már azt sem tudják, hol vannak és kicsodák ők, akkor hirtelen kiderül számukra, nincs mese, ez derül ki, hogy nem a sors rángatja őket meg a történelem, hanem a szabadság, nem börtönben élnek, még csak nem is ennek valami enyhébb változatában, hanem tágas, zöld mezőn, kék égboltozat alatt, és hogy ez mindig is így van, akkor is, ha állnak a falak, a *contradictio in adjecto* regnál, és a szögesdrót nem a vitrinben pompáz.

De, említettem, a történet jól van összehúzóvalva, nem tuti hepiendre és nem tuti szomorújátékra van futtatva. Nem tudni, hova van futtatva. Futunk; előle, előtte, utána, mögötte. ■

Kinkel erinnert an Ungarns Risiko

Außenminister würdigt die Verdienste Horns um die deutsche Einheit

Bonn. (Reuter/dpa) Bei einem Festakt in Bonn hat die Bundesregierung dem ungarischen Ministerpräsidenten Gyula Horn für die Öffnung der Grenzen für DDR-Flüchtlinge vor fünf Jahren gedankt.

Der damalige Außenminister Horn habe mit dieser Entscheidung zur Wiedervereinigung beigetragen, sagte Bundesaußenminister Klaus Kinkel (FDP) vor Beginn der Feierlichkeiten. „Das haben wir Ihnen nicht vergessen“, fügte er hinzu. Deutschland werde Anwalt Ungarns für eine baldige Aufnahme in die Europäische Union (EU) und NATO sein.

Deutschland dankt Ungarn

Fest zum fünften Jahrestag der Grenzöffnung

Kinkel: Wir werden Ungarn die Hilfe nicht vergessen

Bonn. (dpa) Zum fünften Jahrestag der Grenzöffnung für DDR-Flüchtlinge stand Ungarn gestern im Mittelpunkt eines Festes in Bonn. Bundesaußenminister Klaus Kinkel erinnerte an das „mutige und menschliche“ Verhalten der damaligen kommunistischen Regierungen ihres Außenministers Horn, der inzwischen Ministerpräsident ist und zu einer Fernsehsendung an die DDR-Flüchtlinge „Diese Tage haben mein Denken verändert“.

„Zu den Bedingungen“ hervor, unter denen Horn damals gehandelt habe. Die ungarische Regierung habe bewußt das Risiko eines ernsthaften Konflikts mit ihren Partnern riskiert, auch auf die Disziplinierung der DDR-Flüchtlinge.

Ungarn-Besuch

Herzog warnt vor neuen Mauern

Budapest, (ap) Mit der eindringlichen Warnung vor neuen Mauern in Europa haben Bundespräsident Roman Herzog und sein ungarischer

Partner Arpad Göncz am Wednesday den Jahrestag der Grenzöffnung Ungarns gedenken. Herzog war tag nach Budapest gekommen, um den Dank der Deutschen für die historische Entscheidung der ungarischen Regierung zu überbringen. Der Bundespräsident betonte den Willen Deutschlands, die Verantwortung für die Öffnung der ungarisch-österreichischen Grenze nicht abzuschütten, da dies den Weg Ungarns zu den besten Kräften Europas darstellt.

Horn: Grenzöffnung nicht abgesprochen

Hamburg (ap) - Der ungarische Ministerpräsident Gyula Horn hat am Wochenende bestritten, die Öffnung der ungarischen Grenze für DDR-Flüchtlinge am 10. September 1989 mit den damaligen Verbündeten abgesprochen zu haben. „Das kam Gyula Horn überhaupt nicht in Frage“. Tatsächlich habe die ungarische Regierung die geplante Öffnung der ungarisch-österreichischen Grenze bis zuletzt geheimgehalten. Horn sagte: „Wir haben also unsere Verbündeten vor vollendete Tatsachen gestellt.“

Grenzöffnung: Dank an Ungarn

Festakt zum fünften Jahrestag - Herzog reist nach Budapest

WELT-NACHRICHTENDIENST

Bonn - Zum fünften Jahrestag der Öffnung der ungarischen Grenzen hat die Bundesregierung den Beitrag Ungarns zur deutschen Vereinigung gewürdigt. Außenminister Klaus Kinkel (FDP) sagte am Freitagabend in Bonn auf einem Fest-

Aus Anlaß des Jahrestages reisen Bundespräsident Roman Herzog und der frühere Außenminister Hans-Dietrich Genscher an diesem Samstag nach Budapest. Dort findet am Abend ein Festakt statt, auf dem Herzog und Ungarns Staatspräsident Arpad Göncz sprechen

ten auf diesem Weg rund 50 000 DDR-Bewohner Westdeutschland

Kinkel würdigt in seiner Rede den großen persönlichen Mut des damaligen Außenministers Gyula Horn. Er sagte, Horn habe die Entscheidung zur Öffnung der Grenzen „unter schwierigsten persönli-

A NÉMETEK NEM FELEJTIK EL

„Európa szabadsága magyar földön dől el.” Ez a mondat nem 1989-ben íródott. 140 évvel az előtt, hogy a vasfüggöny felszakadt, 1849-ben írta le ezeket a szavakat a magyar liberális államférfi és szabadságharcos, Kossuth Lajos az Európa népeihez intézett proklamációjában.

1989. szeptember 10-e világtörténelmi nap volt. Elegendő ok, hogy öt év múltán hálával emlékezzünk erre az eseményre, mérleget vessünk az azóta eltelt időről, s pillantást vessünk a jövőre. 1989. szeptember 10-e bennünk, németekben erős érzelmeket vált ki. Hasonlóakat, mint 1989. november 9-e, a fal megnyitásának napja. Visszatekintve elmondhatjuk, hogy ezen a szeptemberi napon történt meg az egyik első lépés a német egység és az új Európa felé vezető úton.

Emlékezzünk: 1989 nyarán az NDK-ból németek ezrei próbálták meg, hogy Magyarországon keresztül nyugatra jussanak. Szándékukat megerősítette a magyar kormány 1989 májusában hozott bátor döntése, hogy lebontják a magyar-osztrák határon létesített műszaki zárát.

Budapesti követségünkön naponta jelentkeztek németek utcáit, olykor százánál is többen. Hamarosan ezrek népesítettek be a kempingeket és a Máltai Szeretetszolgálat, valamint a Vöröskereszt által sebtében felállított sátoráborokat. Külön is megemlítem Kozma atyát, aki a Szent Család templom udvarán menekültek százait fogadta be. De miként lehetett a menekültekért humánusan megoldani?

Az NDK vezetése ragaszkodott ahhoz, hogy a menekültek térjenek vissza az NDK-ba. Az NSZK kormányának szemében a menekültek németeknek számítottak, akiknek joguk van beutazni a Szövetségi Köztársaságba. Hamarosan élénk utazó diplomácia kezdődött Budapest és Bonn között, amelynek világos célja volt: a keletnémet menekültek utazhassanak oda, ahová ők akarnak. Ez Magyarország számára csak úgy volt lehetséges, ha szakít az NDK-val fennálló megállapodásokkal. E lépés megtétele arra az emberre hárult, aki akkoriban Magyarország külügyminisztere volt, ma pedig mint hazája miniszterelnöke érkezett Bonnba: Horn Gyulára. Döntéséhez nagy bátorságra volt szükség. Tudom: a döntést a legnehezebb személyes körülmények között vitte keresztül. Messzemenő következményekkel járó lépés volt.

Részletek dr. Klaus Kinkel beszédéből, melyet a német külügyminiszter a Bonnban 1994. szeptember 10-én tartott hivatalos megemlékezésen mondott el.

Egy szabad Magyarország külpolitikája, és ebben Horn Gyula sosem hagyott kétséget, mindig ezt jelentette számára: európai békepolitika. Ebben egy véleményen volt Hans-Dietrich Genscherrel. Mindkettejük célja az volt: új jövő egy egységes, osztatlan Európában. A németek európai hivatása pedig Hans-Dietrich Genscher számára azt jelentette, hogy le kell mondani a múlt hatalmi politikájáról, és áttérni a felelősségvállalás politikájára, az Európáért érzett felelősség politikájára. (...)

A szeptember 10-i döntés Magyarországra nézve is fontos következményekkel járt. Az NDK-val kötött utazási egyezmény hatálytalanságával az akkori kormány tudatosan vállalta annak kockázatát, hogy a többi szocialista országgal komoly konfliktusba bonyolódik. Ugyanakkor azonban Magyarország Európa mellett is döntött: a szabadság, a szabad mozgás és a demokrácia Európája mellett. Szomszédaitól eltérően a magyar kormány maga indította meg az alapvető reformokat.

1989 szeptembere elválaszthatatlan az 1956-os magyar népfelkeléstől. 1956 forradalmának ugyan nem adatott meg a szabadság kivívása, de sikerült teret nyitniuk a szabadság fokozatos növekedése előtt.

Am ez önmagában nem lett volna elég. Vajon lehetséges lett volna, hogy a dolgok ide fejlődjenek, ha a Szovjetunióban Gorbacsov alatt nem következik be változás? Bizonyosan nem. A Szovjetunió 1989-ben már nem górdított akadályt a magyar kormány forradalmi döntése elé. Ezzel valóság lett „Európa visszatérése”, hogy a történész Hagen Schulzét idézzem. Az egykori vasfüggöny mögötti országok újra felvehették saját, szuverén történelmük fonalát.

Új fonalat vétezt föl a magyar-német kapcsolatokban, amikor 1992-ben megkötöttük a példaértékű szerződést a baráti együttműködésről és európai partnerségről. Ez a szerződés irányozza elő többek között annak a magyar-német fórumnak a megalapítását, amelynek negyedik ülése éppen most folyik Bonnban.

Am a Kelet-Nyugat-konfrontáció megszűnését követő első eufóriát időközben realiztikusabb szemléletmód váltotta föl. Csak részben teljesült a remény, hogy a béke hozadékából hasznot lehet húzni. A világ fárya-várt új békerendjét Európában fenyegeti az újjáéledő nacionalizmus, idegengyűlölet és polgárháború, ami egyesekben már-már megrendíti a szabadságba vetett hitet.

A mi válaszuk csak az lehet, hogy megtartjuk Európát az integráció útján - elmélyítjük és kibővítjük az Európai Uniót. Az Unió minden tagja és minden újonnan társuló ország számára meg kell adni az esélyt, hogy részt vegyen ebben az integrációban. A közép- és kelet-európai országokban élő embereket arra hívtuk fel, hogy lépjenek be a mi békerendünkbe. Most nem mondhatjuk: az Európa-házban nincsen már számotokra szabad szoba.

A reformállamokban, Magyarországon is sok polgár csaldott az átalakítási folyamat eddigi eredményeiben. Felüti a fejét a munkanélküliség és az elbizonytalanodás. A bünözés, a személytelenség és a csökkenő életszínvonal sokakban veti fel a keserű kérdést: ez hát a remélt szabadság és jólét? A tervezdaságról a piacgazdaságra való áttérés fájdalmasabb és fáradtságosabb, mint ahogy sok szakértő előre jelezte. De a mesterséges lassítás nem óv meg a megpróbáltatásoktól.

A német válasz az, hogy céltudatosan támogatni kell Magyarországon a piaci struktúrák kiépülését. De ez még nem elég. A beruházáshoz és kooperációhoz olyan vonzó feltételeket kell teremteni, hogy a német gazdaság még nagyobb szerepet játszhasson a magyar gazdaság modernizálásában. A Németországban tapasztalható konjunkturális fellendülés élénkíti a vállalkozói beruházást, és növeli a külföld export-esélyeit. Magyarországnak ki kell használnia ezt a fellendülést. Az Európai Uniónak meg kell nyitnia piacait: a közép- és kelet-európai reformállamok termékei előtt. (...)

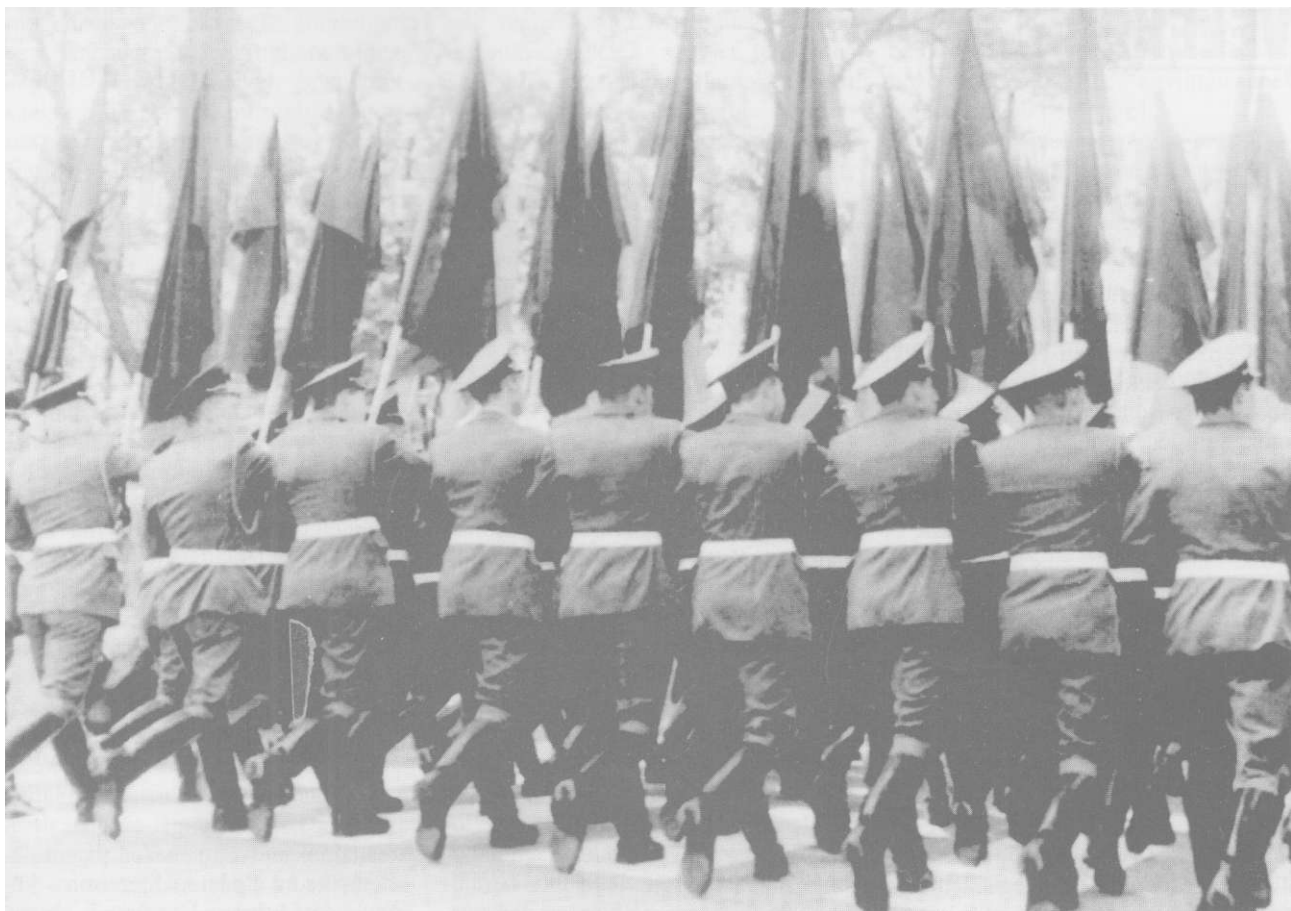
Tudom, Magyarország szeretne mihamarabb belépni az Európai Unióba, ha lehet, már ma. Számunkra világos, hogy a közép- és kelet-európai államok felvétele nem maradhat és nem is marad írott malaszt. A belépésre minél előbb sor kell hogy kerüljön. De az is világos, hogy előbb az Unió tagországainak 1996-os értekezletén meg kell fogalmazni a további bővítés feltételeit, s hogy az igazodáshoz és előkészítéshez Magyarországon még időre van szükség. Ez azonban nem zárja ki, hogy szoros együttműködés létesüljön máris és a lehető legtöbb területen. (...)

Hölgyeim és uraim! 1989. szeptember 10-e fontos kiindulópont volt Németország egyesítéséhez, a demokrácia és a szabadság magyarországi megteremtéséhez, Európa kettéosztottságának megszüntetéséhez. Most rajtunk áll, hogy az egységes Európa művét befejezzük.

Nem felejtjük el a magyaroknak, amit akkor értünk tettek.

**EGY FAL
LEOMLOTT**

Hátat fordítottak Németországnak

Ryszard Kapuściński

A BERLINI FAL MA

Még egy rövid berlini tartózkodás is tanulságos lecke manapság. Mindekelőtt kiderül, hogy 1989-ben csak az egyik berlini falat - azt a betonból és téglából épültet - bontották le. A világ akkor kinyilvánította, hogy ezzel eltűnt Európa keleti és nyugati részre történt felosztásának szimbóluma. A szimbólum valóban eltűnt, de a felosztás megszűnésétől még nagyon messze vagyunk! Egy kulturális, mentális, lélektani fal továbbra is elválasztja Nyugat-Berlint és Kelet-Berlint. A nyugat-berlini lakosok még mindig úgy mennek át Kelet-Berlinbe, mintha egy más, egy idegen világba indulnának. Sokan egyáltalán nem járnak át, nem járnak - mintegy alapvetően, programszerűen.

Irodalmi estem volt Brecht egykori

Az írás a *Zeszyty Literacki* 1994/2. számában jelent meg.

színházában, a Berliner Ensemble-ban, vagyis Kelet-Berlinben. Jöttek a telefonok a nyugat-berlini ismerősöktől: ne haragudj, nem megyünk el, mi *oda* (vagyis Kelet-Berlinbe) nem járunk. Ez az *oda* valamiféle negatív érzelmi töltést, valamiféle elutasítást hordoz magában. A Nyugat-Berlinből a keleti részbe tartó helyiérdekű vasút kocsijai sorra kiürülnek, amikor a szerelvény ahhoz a helyhez közeledik, ahol egykor a fal emelkedett. A „vesszik” kiszállnak. Helyüket egészen más utazóközönség foglalja el - vietnamiak, kelet-európai seftelők, műszálas ruha, hegyes kucsma.

A sajtóban és a tévében - a ma már úgymond egységes, össznémet sajtóban és tévében - ezek a különbségek továbbra is jelen vannak, sőt: hangsúlyosan vannak jelen. Meghalt például a Kelet-Németországban élt író, Erwin Strittmatter. Az egész berlini sajtóban

ez olvasható: *Erwin Strittmatter der Ex-DDR*. Azt senki sem írja, hogy *Günter Grass der Ex-BRD*. az egykori Kelet-Németországban élő embereken viszont örökre megmarad ez a címke. Egyébként nem is ez a kulturális válaszfal a legmeglepőbb számomra. Engem az döbbsent meg, hogy nem tapasztalok semmiféle törekvést, amely ennek a lélektani-mentális megosztásnak, ennek a kölcsönös idegenkedésnek a gyengítésére, kiegyenlítésére irányulna. És ez az idegenkedés mindkét oldalon megfigyelhető. Mindkét társadalom külön, elrekesztve, önmagába zárkózva él. Nem látni semmiféle közeledést elősegítő mozgást, semmiféle ilyen irányú kezdeményezést, gesztust. Azok? Azok még mindig mások. Ezek szemében is, azokéban is.

Ezek egyébként szintén mások.

Szenyán Erzsébet fordítása

NEMZETEK, KISEBBSÉGEK, EURÓPA

Úgy tűnik, hogy Európa sorsa a berlini fal leomlása után a nemzeti, nemzetiségi kérdésen áll vagy bukik. Mégpedig két különböző szinten. Először is a nyugat-európai nemzetállamok szintjén, amelyek az amerikai atomerő és a Jalta utáni Maginot-vonal védelme alatt - ez utóbbit Churchill „vasfüggönynek” nevezte el - 1950 után egységesülési, föderalista mozgalomba kezdtek. A maastrichti egyezményrel és azzal, hogy a tagországok számát a közelmúltban 12-ről 16-ra emelték, ez a mozgalom döntő állomáshoz, fordulathoz érkezett.

A második szintet Közép- és Kelet-Európa népei jelentik, amelyek, kihasználva a Szovjetunió szétesését és az internacionalista ideológia lassú megszűnését, visszanyerték a nemzetállam szuverenitását - megközelítőleg azonos státuszt, mint amelyet a két világháború közötti időszakban élveztek.

A *Nemzetnek nincs többé értelme* - írta a közelmúltban Bernard Babie párizsi politológus, kiemelve, hogy *nem lehet ugyanazzal a mértékkel mérni mindazt, ami ma Boszniában történik, az arab, a különböző afrikai vagy francia nacionalizmusokkal*. És valóban: ha nemzetről, nacionalizmusról beszélünk, figyelembe kell vennünk, hogy a helyzetek igen különbözőek, sokféleké lehetnek. Miután ezt leszögeztük, ki kell jelentenünk, hogy a nemzet fogalma a modern kor alapvető, körvonalazhatatlan valósága, az éntudat fontos alkotóeleme, amely rögtön a családhoz való tartozás után következik, messze megelőzve a társadalmi osztályhoz vagy a valláshoz való tartozást.

Kolnai Aurél magyar filozófus, aki egész életét száműzetésben töltötte, és akinek Ausztriában, Németországban, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Kanadában, Spanyolországban és Angliában szétszóródott életművét éppen mostanában gyűjtik össze, egy 1946-ban Montrealban megjelent tanulmányában a nacionalizmus két fő típusát különbözteti meg: az imperialista állam nacionalizmusát és az etnikai, autonomista vagy

Köszöntjük a 85 éves Fejtő Ferencet

szeparatista nacionalizmust. Kolnai nagyon helyesen határozta meg a nacionalizmust - szemben a hazaszerezzéssel, „a haza szeretetével” - mint *„azt az igényt, hogy minden nemzetiség önálló állammá váljék*”. Úgy gondolom, hogy Kolnai osztályozásához hozzá lehetne tenni egy harmadik fajta nacionalizmust is: a faji, etnikai vagy vallási alapon kizáró, tisztogató, intoleráns nacionalizmust. És valóban: ha igaz, hogy minden nacionalizmus magában rejt, legalább csírájában, egyfajta leplezett imperializmust, azt is el kell ismernünk, hogy az a fajta nacionalizmus, amelynek a XIX. század eleje óta lehetünk tanúi, magában hordja előbb a kulturális és vallási, majd az etnikai és társadalmi homogenizálás vágyát.

A nacionalizmusnak erre az asszimiláló típusára éppen a monarchia és a jakobinus Franciaország adott példát - éppen az a Franciaország, amelyben valóságos *állam alkotta meg a nemzetet*. A francia állam egyre tudatosabban, sőt erőszakosan franciává tette a bretonokat, katalánokat, baszkokat, dél-franciákat és elzásziakat. A Népek Tavaszán ez a *franciásítási minta* ihlette a magyar liberálisokat, akik megkísérelték, hogy a soknemzetiségű Magyarországból nemzeti államot hozzanak létre a népesség többségét kitevő németek, szlávok, románok magyarosításával. Ezzel felszították az autonomista és szeparatista nacionalizmust azokban az etnikumokban, amelyekben Herder és a francia forradalom eszméi hatására a nemzeti öntudat éppen kezdett megérni. Az Osztrák-Magyar Monarchián belüli nemzeti feszültségek és konfliktusok is hozzájárultak a Habsburg birodalom összeomlásához; csakúgy, ahogyan két másik birodalom - az

orosz és a török - összeomlásának is hasonló okai voltak. Valójában szintén többnemzetiségűek voltak az első világháborút követően megalakult vagy megnagyobbodott utódállamok, amelyekben valamely népnek domináns szerep jutott, s amelyek nyelvi, kulturális és politikai egyneműsítésre törekedtek - s törekednek ma is. A szlovákosítás, szerbesítés lényegében nem különbözik az egykori magyarosítástól vagy németesítéstől.

Nyugaton gyakran bizonyos leereszkedéssel, sőt értetlenséggel beszélnek a támadó vagy védekező nacionalizmusokról, amelyek Közép- és Kelet-Európában jelentkeznek a kommunizmus bukása után. Azt is látjuk azonban, hogy a nyugat-európai nemzetállamok milyen nehezen tudnak felülemelkedni a nacionalizmuson - közös intézményeket létesítettek ugyan, de erősen ragaszkodnak a szuverenitásukhoz, és meg akarják őrizni illetékességüket az alapvető dolgokban. Joseph Rovannak igaza van, amikor azt állítja, hogy az a heves ellenállás, amelyet *„a múlthoz ragaszkodó, angol, francia, dán és egyéb nacionalisták”* képviselnek, s amelynek tanúi lehetünk a maastrichti egyezmény vitája során, a mai külpolitikai helyzetben *veszélyt jelent hazájuk számára*, amelyet a függetlenséghez való erőltetett ragaszkodás tehetetlenségre kárhoztat. Európa kudarcot vallott abban a törekvésében, hogy kezelje az egykori Jugoszláviában kialakult krízist, s ez a tény jól példázza, milyen veszélyes következményekkel jár, ha az állítólagos *Európai Közösség* nem jut idejében olyan eszközökhöz, amelyekkel megvédhetné az általa hirdetett értékeket és elveket. A jugoszláv válság megoldási módját illető nézetkülönbségek majdnem szétrobbantották a francia-német párost - márpedig az ő egységük képezi az európai építkezés alapját. A Közösség politikájában megfigyelhető megosztottság, bizalmatlanság, rivalizálás mutatja, hogy a „régii démonok” Nyugaton sem tűntek még el. Nemcsak Közép-Európa országaiban léteznek szeparatista és ho-

mogenizálási törekvések; gondoljunk csak Kanadára, vagy Angliára a magaskót és ír problémáival, Spanyolországra a baszk, sőt, mi több, Franciaországra a korzikai kérdéssel. Közép-Európában szinte egyidejűleg omlott össze két többnemzetiségű állam - Csehszlovákia békésen, Jugoszlávia véresen -, az etnikai-nyelvi nacionalizmus pedig megosztotta azt a Belgiumot, amely végül is nem kevésbé mesterségesen létrehozott állam, mint Csehszlovákia vagy Jugoszlávia.

E példák is azt mutatják, hogy a nacionalizmuson felülemelkedni - legalábbis ha valaki önkényesen nem integrálja a nemzetiségeket - csak azokban a független államokban lehetséges, amelyeknek sikerül megszerezniük minden állampolgárunk hazafiúi hűségét, azáltal, hogy teret engednek törvényes nemzetiségi törekvéseknek.

A szuverén nemzetet, az állami nacionalizmuson csak akkor lehet és kell felülemelkedni, ha az illető állam már megszerezte valódi nemzeti függetlenségét. Bizonyos értelemben a szétforgácsolódnak meg kell előznie az integrációt. Hogy ez utóbbi tartós és életképes legyen, szabad nemzetek konszenzusán kell alapulnia. Ha ez nincs meg, az egyes országok ki vannak szolgáltatva az elnyomó és szeparatista nacionalizmusnak: ez jól látható az euro-ázsiai térségben, amelyet nemrég még a cári imperializmus és a neocárizmus uralt - a maoisták ez utóbbi kifejezéssel illették a szovjet imperializmust. A volt Szovjetunió messze van még attól, hogy megoldja az utódállamok között felmerülő problémákat, amelyek egyrészt Oroszország és Ukrajna, a balti államok, a kaukázusi köztársaságok és Közép-Ázsia között, másrészt Grúzia és Azerbajdzsán, kazahok és tadzsikok között vannak, hogy a moldovaiak, oszétok, abházok és tatárok problémáiról ne is beszéljünk.

Közép- és Kelet-Európában ugyanakkor az államok közötti kapcsolatokat a nemzetiségi kisebbségek problémái mérgezik meg - tekintve, hogy a *kisebbségi helyzet hagyományosan al-sóbbrendűséget is jelent* - ez még a Monarchia öröksége. Jellemző volt ez még a két világháború közötti Csehszlovákiára is, amelynek pedig a Monarchia utódállamai között a legdemokratikusabb berendezkedése volt, de ahol sem a német, magyar, ukrán nemzetiség, sőt még a testvéri szlo-

vák nemzet sem örvendhetett teljes egyenlőségnek. A szovjet fennhatóság alól felszabadult államok közötti együttműködés és megértés legfőbb akadályát manapság éppen a kisebbségek problémái jelentik; ők ugyanis ellenállnak a nemzetállam egységesítési törekvéseinek, a kulturális uniformizálásnak és politikai elnyomásnak. Az ő sorsuk iránt élénken érdeklődik a szomszédos állam, amelyben honfitársaik egyenlő jogú állampolgárként élhetnek. Az egyes posztkommunista államok közötti barátsági és együttműködési szerződések megkötését éppen a nemzeti kisebbségek helyzetével és az őket megillető jogok meghatározásával kapcsolatos ellentétek késleltetik. Márpedig, az a bizonytalanság, amelyet a közép- és kelet-európai országok közötti különbségek és rivalizálás okoz, ürügyet szolgáltat az Európai Közösség kibővítését ellenző nyugati vezetőknek. A szélsőségesen nacionalista elemek mindkét oldalon kihasználják a népeket megosztó sérelmeket. A jugoszláv tragédia világítja meg legélesebben, milyen borzalmakhoz vezethet az, ha bürokratikus-katonai eszközök segítségével használják ki a hatalomvágy és az idegengyűlölet eltemetettnek vélt szenvedélyét, amely a társadalmi és gazdasági bajokból és a demokratikus szemlélet hiányából fakad. (Adam Michniknek igaza van, amikor azt mondja, hogy „a nacionalizmus a kommunizmus végső szakasza”. Tény, hogy 1989-től kezdve a „nacionál-kommunista” jelzővel illetem azt az ideológiát, melyet Milosevic és alvezérei valósítanak meg két egymással rokon és rivális parancsuralmi rendszer ötvözésével.)

Joseph Rován megjegyzése — „a nacionalizmus veszélyt jelent a nemzetek számára” - Kelet- és Közép-Európa országaira még inkább érvényes, mint a Nyugat országaira - a nacionalizmus ugyanakkor veszélyt jelent minden európai ország igazi nemzeti érdekeit tekintve.

A változó világban, amelyben élünk, az igazi hazafiság, a hazafiúi kötelesség abban áll, hogy felülemelkedjünk a nacionalizmuson, és - ami a Keletet illeti - ésszerű, a nemzeti kisebbségek várakozásait is kielégítő megoldásokat találjunk. Például szolgálhat mindenekelőtt a francia-német kiengesztelődés és együttműködés, de az Ausztria és Olaszország közötti egyezmények is Dél-Ti-

rol német kisebbségével kapcsolatban, nem is szólva Svájcra - a különböző nemzetiségek együttélésének legsikeresebb példájáról.

A kiengesztelődés és együttműködés szellemének terjesztésében - amelynek csíráit a Visegrádi Találkozó és a Közép-Európai Kezdeményezés jelentik - az értelmiségnek országnránt kell vállalnia. Hiszen ahhoz, hogy felülemelkedjünk a romboló sovinizmuson és az ártalmas nacionalista illúziókon, feltétlenül meg kell értenünk a történelmet, korunk bonyolult történelmét.

Márpedig a kockázat óriási. Ha nem sikerül megalkotnunk egy olyan Európát, amely nem heterogén és összefüggéstelen együttes, mint a tehetetlen Egyesült Nemzetek affélemása, hanem egyenrangú hatalom az Egyesült Államokkal. Japánnal, Kínával és a megszilárdult Oroszországgal, megint ott leszünk az érdekszférák új felosztásánál, egyfajta új Jalta jön létre, orosz-amerikai kondomíniummal, amely már körvonalazódik is a boszniai konfliktus rendezésével és az egykori Jugoszláviával kapcsolatban. Imperialista kondomínium jönne létre, amelyet meghatároz múltja és geopolitikai helyzete. Európának szembe kell néznie ezzel a lehetőséggel, hacsak nem akarja véglegesen az utolsó szuper-nagyhatalomra, az Egyesült Államokra bízni a saját s talán még Közép-Európa biztonságának is a gondját.

Ha nem győzzük le az idejétmúlt nacionalizmust, amely útjában áll Európa mint nagyhatalom megszületésének, féltő, hogy visszatérünk az 1944. októberi helyzethez. Ebben az időben, amikor a náci Németország feletti győzelem gyakorlatilag már biztos volt, Churchill és Sztálin Moszkvában tárgyaltak, hogy eldöntsék a felszabadított Európa jövőjét. Tudjuk, mi származott belőle. Jugoszláviáról beszélvén, Sztálin felírta egy papírlapra: 50-50%. Churchill beleegyezett. Most Clinton és Jelcin hajolnak Jugoszlávia térképe fölé, és megint 50-50 százalékról beszélnek; Szerbiát ugyanis Oroszország támogatja, a horvát-muzulmán együttest pedig az Egyesült Államok.

Ha Európa nemzetállamai mindenáron ragaszkodnak nemzeti függetlenségükhöz, ezzel kockára teszik a már megszerzett, igencsak korlátolt szuverenitásukat is.

Ösvát Anna fordítása

Vásárhelyi Miklós

TÜNDÉRÁLOM - KESERŰ ÉBREDÉS - KIJÓZANODÁS

A közelmúltban szemembe ötlött egy újsághír: hat szlovák és hat magyar határhelyiség polgármestere a két ország köztársasági elnökéhez fordult arra kérve a legmagasabb közméltóságokat, próbálják elérni, hogy az 1993 augusztusában aláírt közös jegyzékváltásban megjelölt határátkelőhely nyílják meg augusztus 31-ig. Ugyanis az 1994. augusztus elején Pozsonyban lezajlott csúcstalálkozón a szlovák és a magyar kormányfő szóbelileg már csak abban egyezett meg, hogy ez év végéig egyetlen határátkelőhely nyílják meg. Tehát három helyett egy, egyéves késéssel, írott megállapodás helyett csak szóban tett ígéret. Az elmaradás indoka: a közelgő szlovákiai választások.

Ez a mikro-jelenség is arra figyelmeztet, milyen óriási a távolság egy közösség civilizációs állapota és kulturális fejlettsége között. A határ megnyitásának nem volnának diplomáciai, technikai, anyagi akadályai. Megépült az út, áll a ház, gombnyomásra indulhat a technikai berendezés. A sorompó mégsem emelkedik fel, mert a közvélemény, a tudat, a kultúra nem érett meg az átjárhatóságra.

Ez a helyzet. Ebből kell kiindulnunk, nulláról, vagy még kevesebbről. Ideje felébredni a tündérálmából, és a keserű valósággal számol-

ni, másképpen egy helyben topogunk tovább, akárcsak az elmúlt négy esztendőben. Nem vigasztaló, hogy közben látványos miniszteri és diplomata-tanácskozásokra került sor, csodálatos szónoklatok hangzottak el, nyilatkozatok születtek az országok barátságáról, a népek együttműködéséről, „a közös sorsról”...

A nyolcvanas évek elejétől bekezdült a köztudatba a közép-európai identitás fogalma. Írók, tudósok, publicisták arról ábrándoztak, hogy felelevenítik - mint akkor emlegették - Mitteleurópát. Illetve ki is mutatták, hogy a század eleji Bécs-Triest-Ljubljana-Budapest-Prága-Krakko és a régió más városai között mennyi a rokon vonás a szellemiségben, építészetben, irodalomban, piktúrában, életmódban. Elegánsan elfeledve a nagy különbségeket, amelyek végül is az akkori közép-európai egység, a Habsburg birodalom felbomlásához vezettek.

Fél évszázad múltán, a szovjet uralom gyöngülése nyomán, majd a függőség felszámolásával, a Mitteleuropa gondolata újból napirendre került, sőt egyenesen divattá vált. Afféle intellektuális nosztalgia és ábránd volt ez. Az egykori birodalom országai és népei függetlenségük és önállóságuk birtokában valósítsák meg a korábbi kényszerű egyesülés új, javított kiadását: a térség már szabad országainak önkéntes együttműködését. Feledve azt, hogy a megszépítő messzeség fényében sem a Monarchia csillogott, nem is Ausztria a maga egészében, hanem Bécs, amely a századfordu-

lón az európai kultúra egyik gyűjtőpontja lett (pszichoanalízis, szecesszió, avantgárd). Összetétele soknemzetiségű. Fővárosa egy 50 milliós birodalomnak, amelynek tizenegy elismert anyanyelve volt.

A Mitteleuropa gondolatának persze volt egy közvetett politikai célja: Közép-Európa saját identitásának felismerése a nagyhatalmak (akkor elsősorban a Szovjetunió, később Németország) szorításával szemben. Nem véletlen, hogy e gondolat legtekintélyesebb hirdetői (Miłosz, Kundera) emigrációba kényszerültek, elhallgattatták őket (Mészöly, Konrád), vagy börtönbe kerültek (Havel), de az álom tovább élt, sőt egyre színesedett. Biztató vágyakozás volt és kényszerű hit a sivár reménytelenség kopár jelenében. Mitteleuropa alternatívaként kínálkozott, mert úgy akartuk.

A történelem, öt év gyakorlata sajnos ennek az ellenkezőjét bizonyította. Az idegen uralom és a diktatúrák jármából felszabadult népekből elemi erővel tört ki a szabadság vágya és ezen belül a XIX. századból eredő, hosszú időn át elnyomott romantika, nacionalizmus, amely lassan a térség meghatározó tényezőjévé lett.

Szertefoszlottak az illúziók. Újra kell gombolni a mellényt. Nem reá-

lis gyors, látványos eredményekre számítani, bármivel is kecsgetetnek a fényes külsőségek között megrendezett csúcstalálkozók, kormány-szintű tárgyalások. Ezek természetesen szükségesek. De a konfliktusok lényege mélyebben gyökerezdik: többszáz millió ember tudatában, irracionális tömegérzelmekben, indulatokban. Így könnyen manipulálható.

Hadd említsek meg egy nem nagy jelentőségű, de jellemző, konkrét példát. A fentebb már említett szlovák-magyar csúcstalálkozón a felek elvileg egyetértettek abban is, hogy a tiszta magyar vagy a vegyes szlovák-magyar településeken ezentúl a helységnévtábla két nyelven jelenjék meg, de a célszerűség kedvéért egyetértettek abban is, hogy ennek megvalósítására is csak az ősszel esedékes szlovák választások után kerüljön sor, mert különben a jobb- és baloldali populista, nacionalista ellenzék - árulást és defetizmust harsogva - ezt a szerény és racionális engedményt is a mérsékelt, kompromisszumra törekvő erők rovására írják.

A kép teljességéhez tartozik, hogy a nagyreményű nemzetközi kezdeményezések: az Alpok-Adria csakúgy, mint a Pentagonale, a Hexagonale, majd a Közép-Európai Kezdeményezés hamvukba holtak, nem tudott kibontakozni már a kisrealista Visegrádi Együttműködés sem, nem biztatnak gyors sikerrel az úgynevezett alapszerződések megkötésére irányuló törekvések. Ahogy az érdekeltek mindegyike a maga elképzeléseit igyekezett megvalósítani a térségen belül, úgy távolodott a régió felzárkózásának lehetősége az Európai Közösségbe. Ennek a temérdek belső feszültséggel működő Közösségnek megvan a maga belső gondjai, bajai. Érthető, hogy nem kívánja őket szaporítani újabb nemzeti és nemzetközi konfliktusok átvállalásával. Különösen, amikor a láthatáron sokkal jelentősebb partner-vetélytársak bevonásának lehetősége bontakozik ki (Oroszország, FÁK).

Idejében kellene elhárítani a veszélyt, hogy Európa újjászerveződésének abszolút vesztesei ne Kö-

zép-Európai országai és népei legyenek.

Hosszú menetelésre kell tehát felkészülnünk. Lassú, türelmet igénylő folyamatra. A málha terhes, az út göröngyös, csapdákkel teli. Sikert jelent minden egyes előrelépés a részletkérdésekben. Kölesönös, kétoldalú megállapodások a politika, a diplomácia, a gazdaság terén. Ebben az előrenyomulásban kiemelkedő szerep vár a kultúrára és különösképpen a nemzetiségekre.

A politikai ellentétek ugyanis áthidalhatók diplomáciai síkon. Egyik fél sem gondolhatja józan ésszel, hogy a jelenlegi európai határok, a hatalmi viszonyok módosíthatóak. Rontható-javítható a légkör, de az alapvető adottságok nem változnak. Talán ennek is tulajdonítható, hogy a realisták, a vezérkari tisztek messzebbre jutottak az együttműködésben, a legneuralkikusabbnak látszó katonai szférában, mint bármely más területen. A gazdasági egymáshoz való viszonyok evidencia, amelyet a mindennapi gyakorlat igazol a hivatalos, szabályszerű árucserében csakúgy, mint a feketepiacon. De a kultúra területein megmaradtak a frontvonalak, sőt megélnékültek a lövészárkok.

Ma a „lelki hadiállapot” a közlekedés legfőbb hátráltatója. A szinte naponta robbanó új és új petárdák, amelyek megbénítják a politikai és gazdasági realitások érvényesülését. A küzdőtere ennek a konfrontációnak a kisebbségi lét, nemzetiségi kultúra. A viták felszínén ugyanis nem tényleges hatalmi, gazdasági ellentétek jelennek meg, hanem eltályosodott ősrégi kulturális sérülések. Az indulatokat például az fűti, hogy ki tartózkodott ezen a földrajzi tájon, és ki, mikor, mit alkotott. A dáko-román elmélet szerint a románok, a közel kétezer éve létesült és 150 évig élt római Dácia

tartomány népességének utódai. Ez az őslakosság a népvándorlás viszontagságai előtt a hegyekbe húzódott, itt a VII-IX. században felvette a bizánci kereszténységet, aminek következtében ősi dák-latin kultúrájuk a szláv feudalizmus elemeivel egyesült. Tehát ők voltak a honfoglalók, és ennek jogán őket illeti meg a később elmagyarosított Erdély. A magyar tudomány kétségbe vonja ezt a nehezen bizonyítható teóriát, és azt vallja, hogy a Duna-medencében a mi őseink voltak a honfoglalók, a pápai koronával megadományozott István király a modern, európai, keresztény állam megalapítója. Ő teremtette meg a Kárpátok medencéjében a történelmi Magyarországot, amelynek természetes része Erdély. A magyar álláspont szerint a vlach-román népesség a Balkánról vándorolt be a XII-XIII. századtól, zömében azután, hogy a tatárjárás megritkította Erdély lakosságát.

Külső szemlélőnek értelmetlennek, sőt nevetségesnek tűnhet ez a vita, ám Erdélyben a magyar-román szóváltásokban az első és legingerlőbb érv, ha az egyik fél a másikat jövevénynek, betolakodónak, bitorlónak, oláh (vlach)-nak, bozognak titulálja. A kialakult helyzet tragikomikumát jelzi, hogy a román-magyar vegyes lakosságú, Erdély székhelyének tekintett Kolozsvár-Cluj főterén a nemzetközileg rossz hírnévre szert tett sovíniszta polgármester ásatásokat kezdeményezett állítólagos dáciai maradványok feltárására, a valóságban azért, hogy szétrombolja a város főterét, amelyen a történelmi katolikus templom és a nagy magyar reneszánsz uralkodó, Mátyás király szobra áll.

Hosszan sorolhatnék hasonló példákat, de nem látom értelmét. Sőt attól tartok, hogy azok csak újabb - általam nem kívánt - meddő vitákat provokálnának. Teljesen egyértelmű, hogy a ránk zúduló konfliktusok nem valóságos racionális érdekelletétek termékei, hanem mesterségesen tartósított sérelmek, indulatok, időzített aknák. Annál veszedelemesebbek, mivel előre nem láthatóak, kiszámíthatatlanok. Éleste-

lenítésüknek egyetlen módszere: a kultúra, a tudomány aktivizálása. A cél a kölcsönös megismerés és a kölcsönös megértés. Ne intézzük el egymás érveit kézlegyintéssel, gúnyos, fölényes mosollyal, zokszóval. Bízunk az ügyet végre szakemberekre, tudósokra: történészekre, demográfusokra, gazdaságföldrajzosokra, kultúrtörténészekre, archeológusokra.

Mostanság olvastam, hogy 1919-ben a trianoni békeszerződés előkészítésének kritikus szakaszában szót értett egymással Teleki Pál delegátus, magyar földrajztudós, és Maurice Paleologui francia történész, diplomata. Követhetetlen ez a példa? Elképzelhetetlen, hogy román és magyar, vagy magyar és szlovák, cseh, ukrán tudósok végre közös tankönyvet írjanak arról, mi volt e tájon ezer vagy kétezer évvel ezelőtt? Ez véget vethetne sok legendának, misztifikációnak, tébolynak, és az ezredfordulón nem sértene senkit nemzeti büszkeségében, különösen nem szolgálna bizonyítékul, érvül a jelenlegi realitások tagadására. Azután tovább lehetne lépni: a középkori települések és népmozgások, 1848, 1918-19, 1938-45 és végül a közelmúlt. Tudom, a feladat nehéz, de nem teljesíthetetlen. Nyugat-európai példák utalnak a konfliktusok megoldására lehetőségre.

A jégzajlás megindításában döntő szerep jut a nemzeti kisebbségeknek. A jelenlegi áldatlan helyzetnek ők a központi szereplői: alanyai és áldozatai. Sajátos módon az érdekelt országok, az uralkodó állam csakúgy, mint az „anyaország” elmentés indítékától vezetettve a kisebbségi lét és tudat megmerevítését szorgalmazzák. A nemzeti állam végső célja az asszimiláció. Ennél fogva rövidlátó politikával a kisebbség elszigetelésére, összezsugorítására, blokádjára, elszegényedésére

és felszámolására törekcszenek. A kontraproduktív politika ellenhatása kézenfekvő: bizalmatlanság, gyűlölködés, magabazárkózás. Ezt a tendenciát erősíti az anyaország egyes felelőtlen köreinek sovíniszta, alig leplezett revansista, anakronisztikus retorikája, amelynek táptalaja a kisebbség elnyomása, szenvedése, elhagyatottsága.

Az egyetlen alternatíva erre a zsákutcás fejlődésre: a kulturális szemlélet kiszélesítése, a kitörés a gettóból. Saját nemzeti, kisebbségi identitásának megőrzése és fejlesztése mellett ki kell terjesztenie hatókörét az egész nemzeti kultúrára csakúgy, mint az állami hivatalos kultúrára, kitekintve az egyetemleges láthatárra. A partikulárisból az egész, az univerzális felé kell törekedni.

Nem ezt tette-e az Erdélyi Szépművészeti Céh, a romániai magyar kultúregyesület, amikor a két világháború között színvonalas, progresszív irodalmat és művészetet közvetített Magyarországra felé? Ezt a példát követte a 60-as, 70-es években az *Új Szimposion*, amely Jugoszláviából magyar nyelven hozta el Nyugatról a modern kultúra üzenetét. Vagy ezt a célt szolgálja napjainkban a szlovák főváros, Pozsony egyik magyar kiadója, a Kalligram, amikor a magyar kisebbségi Csallóközi Kiskönyvtár mellett a magyar és a szlovák, cseh irodalom klasszikusai és a jelenlegi próza és társadalomtudomány magyar és szlovák nyelvű kiadását vállalja, tervbe véve olyan cseh, szlovák, lengyel, magyar sorozatot, amely ezen nemzetek klasszikusainak mindegyik nyelvre történő lefordítását magában foglalja. De nem szabad elmenni szó nélkül olyan apró jelenségek mellett sem, mint a romániai román nyelvű színházak sikeres magyar bemutatkozásai, vagy a Kolozsvári Magyar Színház Ionescu *A kopasz énekesnőjének* színrevitele, amely tavaly angliai bemutatókat érdemelt ki.

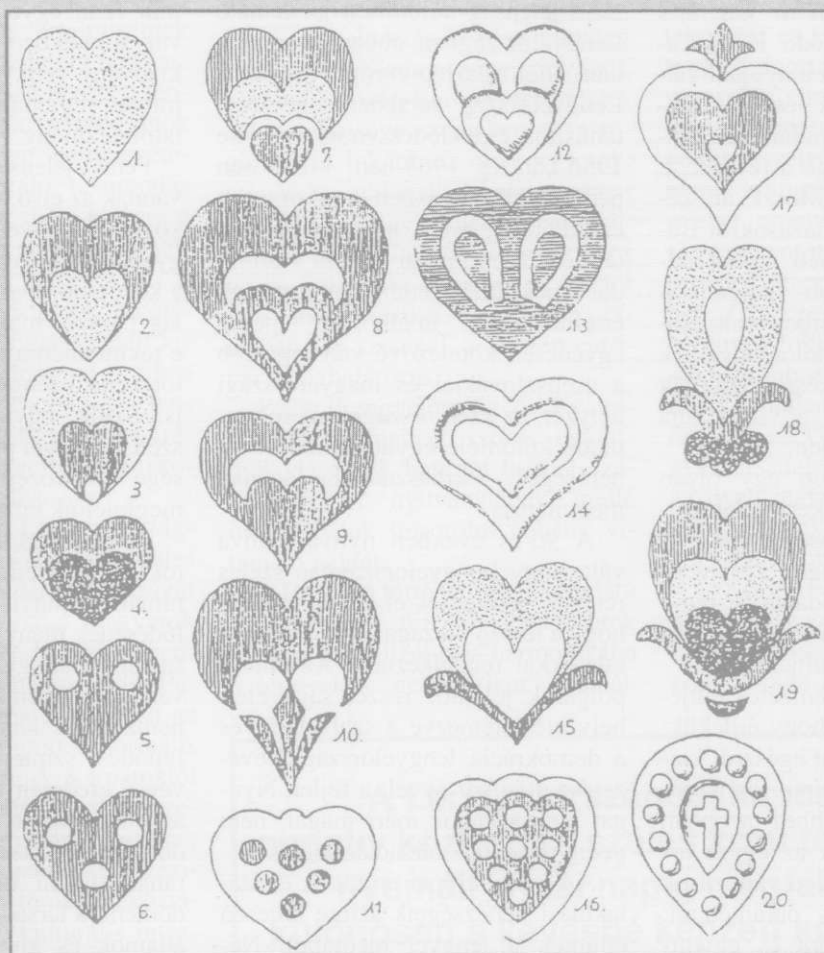
Az alapkövetelmény természetesen a kétnyelvűség törvénybe iktatása, gyakorlati biztosítása mindazonkon a területeken, ahol kisebbség él. Ezt a jogot biztosítja az 1975 augusztusában Helsinkiben 24 európai

ország és az Amerikai Egyesült Államok által aláírt záróokmány, amely - többek között - a VII. pontban kimondja: „A résztvevő államok, amelyek területén kisebbségek vannak, tiszteletben tartják az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren.” A záróokmány elfogadása egyértelműen arra kötelezi az aláírókat, hogy biztosítsák a kisebbségeknek az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok keretében a kulturális szabadság jogát, az oktatás, a közművelődés, a közigazgatás terén, a bíróságok előtt és a törvényhozáásban, az önkormányzatokban. Messze vagyunk még attól, hogy a térség országai teljesítsék a közel húsz éve vállalt kötelezettségeiket.

Az út tehát göröngyös, de nem járhatatlan. Új szemléletet és elhatározást igényel, új közvéleményt. Van erőteljes ösztönző is. Közép-Európa minden országának és népének alapvető érdeke a felzárkózás, a csatlakozás az Európai Közösséghez. A befogadásnak igen szigorú a normatívája. Nemcsak gazdasági, pénzügyi, államközi, biztonsági téren, hanem az emberi jogok biztosításában is. Az emberi jogok tiszteletben tartása és biztosítása *sine qua non* feltétel. Ennyiben ez a kötelezettségvállalás valóban belügy. Az érdekelt országnak és népének ugyanis alapvető nemzeti érdeke vállalásainak teljesítése. Az előszobáig, a partnerségig, a csatolt állam státuszáig, a státusz-szimbólumig el lehet jutni viszonylag szerény teljesítménnyel is. A teljes jogú tagságot csak kitűnő bizonyítvánnyal lehet megcélozni. ■

MAGYAR SZEMLE

MOLNÁR ATTILA: BEVEZETÉS A "TUDLIBBE"; MÓROCZ ZSOLT: ÁTVÁLTOZÁSOK ÉS POKOLJÁRÁSOK; JURECSKÓ LÁSZLÓ: HUSZKA JÓZSEF, A MAGYAR STÍL, ELÓHARCOSA; BERÉNYI DÉNES: FELELŐSÉGÜNK A VILÁG JÖVŐJÉÉRT; PETHÓ TIBOR: ÚJFAJTA TERRORIZMUS; CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ-S. MOLNÁR EDIT-PONGRÁCZ TIBORNÉ-UTASI ÁGNES: CSALÁDI ÉRTÉKEK, CSALÁDI NORMÁK; VERES SÁNDOR-KAPÁS ISTVÁN: A LÉLEKMENTÉS FELELŐSSÉGE

OLY KÖZEL, OLY TÁVOL

Lengyelország és Közép-Európa

Az 1989/90-es politikai események és társadalmi-gazdasági változások nagymértékben módosították Nyugaton a kommunista országok egykori blokkjáról kialakult nézeteiket. Az alapjában egységes és egyformán kevésbé ismert Kelet-Európa képét elfoglalta egy legalább két-három régióból - hasonló örökséggel küszködő, mégis láthatóan különböző régiókból - álló terület képe.

Közép-Európa a 90-es évek elejéig, európai kultúrája és hagyományai ellenére, csupán az Oderától Vlagyivosztokig húzódó Kelet-Európa egy részeként élt a nyugati vállalkozók, politikusok és közvéleményformáló körök tudatában. Annak a Kelet-Európának a részeként, amellyel politikáról Moszkván keresztül, szerény beruházásokról Budapesten, a közel-keleti párbeszédben nyújtható apróbb szolgáltatásokról pedig Bukarestben volt szó, beszélgetni. És ahol a lengyelek időről időre kifejezésre juttatták egyet nem értésüket a világ Jalta utáni felosztását illetően...

Az, hogy nyugaton egy olyan Közép-Európa képe kezd kialakulni, amelynek lehetősége van viszonylag rövid időn belül a Nyugathoz történő integrálódásra, e régió országainak az utóbbi években elért egyik legnagyobb eredménye.

A közép-európai nemzetek elitjeinek be kell látniuk, hogy érdekükben áll a régióról mint egészről kialakult pozitív sztereotípiák fönntartása és elmélyítése, ehhez azonban már nem elégségesek az egyes országokban bekövetkezett változások hasonló vektorai és paraméterei: fejlett kommunikációra és együttműködésre is szükség van ezen országok között. Igen nagy jelentősége van e kérdésnek a nehéz geopolitikai helyzetben lévő, a függőség és elnyomatás hosszú korszakától különösen megnyomorított Lengyelor-

szág számára. Csakhogy, mint tudjuk, sem a régió országai között eddig meglévő kétoldalú kapcsolatok, sem a regionális együttműködés formái nem jelentenek megfelelő választ a fenti kihívásra.

Ugyanakkor, párhuzamosan azazal, hogy a nyugati államok tudatában megjelent Közép-Európa fogalma, igen jelentősen leértékelődött a közép-európai együttműködés kérdése a térség elitjének intellektuális életében és közéleti aktivitásában. Ez a jelenség különösen jól látható Lengyelországban, abban az országban, ahol a közép-európai népek és Lengyelország sorsközössége iránt tanúsított érdeklődés virágkorát élte 1956-ban és 1968-ban, különösen pedig a 80-as években, amikor, mint eső után a gomba, egyre szaporodtak a közép-európai profilú szamizdat lapok, a független beállítottságú értelmiségiek találkozásain pedig egyenesen kötelezővé vált legalább a csehszlovákiai és magyarországi helyzet, az ezen országokkal folytatandó különféle együttműködési lehetőségek kihasználatlanságának megvitatása.

A 90-es években nyilvánvalóvá vált, hogy Lengyelországban széles rétegek veszítették el annak tudatát, hogy a térség országai közös tapasztalatokkal rendelkeznek. Az állampolgárok jelentős része, saját élethelyzetét elemezve a szabadpiac és a demokrácia lengyelországi bevezetése után pár évvel, a fejlett Nyugat lakosságához méri magát, nem pedig térségünk társadalmihoz.

A közép-európai országok és átalakulási nehézségeik szinte teljesen eltűntek a lengyel médiából. Némely, a lengyel kultúrához és érdekekhez közelálló államok (pl. Románia) egyszerűen nem léteznek a lengyel tömegtájékoztatóban, vagy ha igen, csupán néhány szánalmas közhely erejéig.

Még nagyobb visszaesés tapasztalható a közép-európai országokkal fenntartott kulturális és tudományos kapcsolatok területén. A lengyel televízióból és mozikból eltűntek a cseh és magyar filmgyártás alkotásai. Már nem érkeznek Lengyelországba színházak és kiállítások a közép-európai országokból. Megszakadt a párbeszéd az írók és rendezők között. Minimumra csökkent a tudományos ösztöndíjak, a közös kutatási projektek száma. Nem maradt fenn egyetlen, Közép-Európával foglalkozó egykori szamizdat kiadvány sem, nem jött létre semmilyen regionális profilú állami kutatóintézmény.

Fenti jelenségeknek már megvannak az első, nagyon is gyakorlati következményei. Szembeötlő a lengyel vállalkozók csekély aktivitása a közép-európai piacokon. Viszonylag passzív magatartást tanúsítanak e tekintetben a külfölddel kapcsolatot kereső lengyel önkormányzatok is. Szinte egyáltalán nincs párbeszéd a lengyel politikai pártok többsége és közép-európai ideológiái megfelelőik között.

A felszínes kulturális kapcsolatok, a hozzáférhető információk minimális mennyisége, az elitek érdeklődésének hiánya Közép-Európa társadalmának gyors eltávolodásához vezet. Eközben a térség országainak nemzetközi kapcsolatait már olyan fejlődési szintet értek el, amikor a végső eredményekről inkább az óriási mennyiségű mikroalany számos döntése, mintsem a legmagasabb rangú állami hivatalnokok fognak dönteni, a társadalmi tudat, az egyes államok és kulturális eredményeik részben kreált image-a pedig közrejátszik a biztonságpolitika megválasztásában.

A lengyel intézmények és elitek aktivitásának hiánya a közép-európai együttműködés szorgalmazása-

ban Lengyelország ismertségének, a Lengyelországgal fenntartott kapcsolatok, a lengyel tudomány és kultúra közép-európai jelenlétének csökkenéséhez vezetett. Mindez paradox módon akkor következett be, amikor leomlott minden politikai és formális akadály a térség államainak kapcsolataiban. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy Közép-Európa országaiban Lengyelország és annak kultúrája kisebb mértékben van jelen, mint Nyugat-Európa országainak többségében. S történik mindez abban a térségben, amelynek elitjei az egész 1956 utáni időszakban éppen Lengyelországban, annak tudományában és kultúrájában keresték az inspirációt és a szabad világgal teremthető kapcsolatokat. A szellemi élet külföldi szabadságaival elég régóta rendelkező lengyelek nagy része nem is tudja, mit jelentettek a fiatal magyar vagy cseh értelmiségiek egész nemzedékei számára a 60-as, 70-es, sőt a 80-as években is a lengyelországi utazások, a hatóságok által elismert autóstóp igénybevétele, az utcákon járkáló reverendás papok látványa, a diákkultúra, a jazz-fesztiválok, az avantgárd kiállítások és színházi előadások. S ugyanígy a térség sok-sok lakójának titkos óhajait és gondolatait kifejező lengyel irodalommal és filmmel fenntartott kapcsolatok, a lengyel közgazdászok, filozófusok írásainak, a lengyel szociológiai iskola tapasztalatainak olvasása.

A 90-es években Lengyelországnak és kultúrájának ez a kivételes szerepe elvesztette létjogosultságát és jelentőségét. A fiatal magyarok újra utazhatnak Bécsbe, Münchenbe, Velencébe, a románok pedig Párizsba. Kapcsolataink hanyatlása az utóbbi években túljutott a normális állapot alsó határán. A Kárpátoktól délre olyan nemzedékek növekszenek, amelyek Lengyelországot sem személyes tapasztalatból, sem kézikönyvekből, sem a tömegtájékoztatási eszközök vagy kulturális intézmények programjánlatából nem ismerik. Ez a jelenség annál nyugtalanítóbb, mivel közvetlenül az után a 80-as évtized után lép fel, amikor is a keleti blokk államainak többségében a kommunista rendszer nem vá-

A közép-európai nemzetek elitjeinek be kell látniok, hogy érdekükben áll a régióról mint egészről kialakult pozitív sztereotípiák fenntartása és elmélyítése...

logatott a nemcsak Szolidaritás-ellenes, hanem egyenesen lengyelel-ellenes propagandaeszközök bevetésében. A Lengyelországgal kapcsolatos negatív közterek széles körű terjesztésének nyomait a mai napig megtalálhatjuk, különösen a kevésbé képzett közép-európai társadalmi rétegekben, de a Lengyelországot nem ismerő fiatal értelmiségiek körében is.

Magyarországon, Szlovákiában vagy némely posztjugoszláv államban az utóbbi években számos közvéleményformáló csoport optikájában Lengyelország kezdett mintegy kihullani a közép-európai országok köréből. Közép-Európa déli részének értelmisége szemében ez a régió egyre inkább az egykori k.u.k. monarchia térképével kezd azonosná válni, kihagyva belőle Galiciát. Lengyelország nincs jelen számos olyan kulturális, kutatási és kiadói kezdeményezésben, amelynek címében ott szerepel a „közép-európai” meghatározás.

Pedig Lengyelország és Közép-Európa államainak szoros együttműködése sok hasznot hozhat számunkra. A nyilvánvalóak mellé megpróbálom felsorolni néhány vitatható példát:

–Hasonló történelmi tapasztalatú országokhoz fűződő kapcsolatok ápolása stabilizálja és harmonizálja a lengyelek „geopolitikai” tudatát.

Európában elfoglalt helyünk nem lenne többé kivételes és - gyakran - fatális, hanem a térség történelmi hagyományának részévé válna.

A közép-európai régió országaira jellemző problémák közösségnek tudata pozitív hatással lehet a belső helyzetre is. Segítségével Lengyelország lakossága reális vonatkoztatási pontot kapna saját helyzetének megítéléséhez, ami megnehezítené a populista propaganda bevezetését.

ival való együttműködésnek az értelmiségi és közéleti befolyást gyakorló csoportok által generált szűkességessége hozzájárulhatna ahhoz, hogy társadalmunk enyhébb, kevésbé stresszes módon sajátítson el olyan kulturális és civilizációs jegyeket, amelyeknek hiánya komoly akadályként merülhet fel Európához történő integrálódásunk folyamatában. Csehország, Magyarország és bizonyos fokig Szlovákia lakossága sokkal több, a modern polgári társadalomra jellemző jegyet teremtett és őrzött meg. Úgy tetszik, hogy a lengyel társadalomnak könnyebb volna az ilyen jegyeket hasonló tapasztalatú országoktól átvenni, mint közvetlenül Nyugat-Európától.

való kapcsolódásunk magában hordja nemzetközi aktivitásunk bizonyos fajta regionalizációjának le-

A Lengyelországgal kapcsolatos negatív közterek széles körű terjesztésének nyomait a mai napig megtalálhatjuk, különösen a kevésbé képzett közép-európai társadalmi rétegekben, de a Lengyelországot nem ismerő fiatal értelmiségiek körében is.

hetőségét, ami megfelel nemcsak a nyugat-európai országok, hanem az ottani régiók között is kialakuló intenzív együttműködés tendenciájának is. Ez a pozitív „expenzió” bizonyos mértékű jóvátétel is lehetne azért az elkerülhetetlen keserűségért, amelyet kultúránk és tudományos életünk valós lehetőségei és a Nyugat potenciáljának konfrontációja okoz.

Közép-Európa jellegzetes problémáinak alapos ismerete a jövőben lehetővé tehetné Lengyelország

kell továbbra is a legfontosabb tényezőknél lenniük országunk nemzetközi kapcsolatainak alakításában. Még egy nem túl gazdag demokratikus országban is ki lehet dolgozni ilyen együttműködési koncepciókat Lengyelország természetes környezetével, pl.:

- Az állam hivatalosan hirdetett külpolitikai prioritásait követniük kell az információs politika, a tudományos-kulturális és művelődési politika területén hozott döntéseknek. Hiszen Közép-Európához, kü-

közismertté teszik a térségben. A kutatóintézeteken kívül legalább néhány egyetemen interdiszciplináris, Közép-Európára vonatkozó ismereteket nyújtó speciális oktatási programot kellene szervezni (kapcsolt filológiai stúdiók, regionális szempontú történelmi, közgazdasági, politológiai stúdiók).

A XX. század utolsó negyedének első felében megteremtődtek a Lengyelország és Közép-Európa államai között létező együttműködés intézményi-formális keretei. A lengyelekhez legközelebb álló Csehországgal, Magyarországgal és Szlovákiával ezenkívül regionális kooperáció keretén belül is együttműködünk (Közép-európai Kezdeményezés, Visegrádi Csoport, Közép-európai Szabad Kereskedelmi Egyezmény). Ugyanakkor még nem született meg, vagy nem kaptak a közvéleménytől kellő támogatást azok a kezdeményezések, amelyek Lengyelországot Közép-Európa központjává tehetnék, különösen kulturális és tudományos szempontból. Eközben Lengyelországnak továbbra is esélye van arra, hogy a legtágabban értelmezett Közép-Európa 3 része - a német nyelvű régió, a Dunamenti-balkáni térség és az egykori lengyel-litván államhoz tartozó területek - közötti valódi párbeszéd és találkozás helyszíne legyen. Ennek az esélynek a kihasználása nem csupán a politikusok döntéseitől függ. Az integrálódó Európa XX. századi limesének következetes keletre tolása továbbra is megköveteli régióink intenzív együttműködését. A lengyel értelmiségi és közvéleményformáló eliteknek tehát hűeknek kell maradniuk a Lengyelország és Közép-Európa többi országa között fennálló kulturális párbeszéd és társadalmi kapcsolatrendszer hagyományához.

Az eredmények nem sokáig vártak magukra.

Szenyán Erzsébet fordítása

Bizonyos dolgokban Lengyelország a változásoknak regionális méretekben is vezetője marad, vagy azzá lesz.

képviselői számára azt, hogy az egész térség reprezentánsainak szerepét próbálják föl vállalni. A csoportos, regionális képviselet rendszere számos nemzetközi szervezetben gyakorlat ma is, és az lesz a jövőben is.

- Bizonyos dolgokban Lengyelország a változásoknak regionális méretekben is vezetője marad, vagy azzá lesz. Ennek tudata a közép-európai elitek számos képviselőjében egyre nő. Nem kevés esélyünk van arra, hogy - a csehekkel és magyarokkal együtt - Közép- és Kelet-Európa más országai számára tájékozódási ponttá váljunk. Lengyelország ilyenén szerepe a nyugati államok számára sem lehet közömbös.

A közép-európai államok együttműködésének, a tapasztalatok és a változásokkal kapcsolatos koncepciók cseréjének, a Nyugat-Európához történő csatlakozási folyamat és a keleti szomszédainkkal kialakítandó sikeres viszony elengedhetetlen kiegészítőiként kezelt élénk társadalmi és kulturális kapcsolatoknak

lönösen pedig a Visegrádi Csoport országaihoz fűződő kapcsolataink külpolitikánk 3-4 prioritása közé tartoznak.

- Állami támogatást kell élveznie mindenféle kezdeményezésnek, amely azt szolgálja, hogy Lengyelország a közép-európai együttműködés egyik központjává váljék (nemzetközi tudományos, gazdasági, politikai konferenciák, kulturális fesztiválok, közép-európai adatbankok).

- Lengyelországnak speciális megállapodásokat kell kötnie a régió államaival az ifjúság együttműködéséről, az ifjúsági csereprogramokról, különös tekintettel a fiatal értelmiségiekre (vállalkozók, politikusok, újságírók stb.).

A művelődési és kutatási tevékenység szervezésével és finanszírozásával foglalkozó intézményeknek olyan programokat kell kidolgozniuk, amelyek Közép-Európára vonatkozó ismereteket terjesztenek Lengyelországban, s ugyanakkor a lengyel tudomány eredményeit is

TOLERANCIA ÉS NACIONALIZMUS

Miből ered a nacionalizmus? Természetesen mindig létezett xenofobia, idegenekkel szemben táplált ellenszenv. Útban vannak, mert idegenek, más nyelven beszélnek, más-ként öltözködnek, mások a szokásaik, másmilyen a vallásuk. A XIX. századig azonban ebben nem volt ideológia. Az ideológia két, egymással összefüggő eseménynek - a régi európai rend bukásának és az új nemzetfogalom, a *Nation* franciák általi létrehozásának - közvetett eredményeként jelent meg. A régi rend, legalábbis hivatalosan, elismerte a kereszténységet. Az új rend az államra: már nem a dinasztikus, hanem a nemzetállamra támaszkodik. (Napóleon - a franciák császára). Ez az állam, Franciaországtól kezdve, az abszolutizmus, a centralizmus és az intolerancia legrosszabb hagyományait örökölte XIV. Lajostól, akit mintának tekintett Nagy Frigyes csakúgy, mint II. József „Kulturkampfja”. A középkori alattvalók egyeduralmójuk iránti kötelességeit a hagyományok és szokások szabályozták. Az abszolút állam a hagyományokat és szokásokat a pontos és könyörtelen római joggal helyettesíti, s az egyház maga alá rendelésével még az alattvalók lelki élete fölötti uralmat is bitorolja.

A XIX. század folyamán látni, hogyan kezdi lassan elfoglalni a nemzet az Isten helyét. Tükröződik ez még a nyelvben is, ahol a keresztény szókinés szekularizációja megy végbe, vagyis a nemzet kerül arra a helyre, amely addig az Isten helye volt.

A nemzet istenítése azt jelenti, hogy a nemzet bármilyen áldozatot megkövetelhet, beleértve az élet feláldozását is. A nacionalisták hazája tehát a főnői Baal isten szerepét tölti be. Nem csoda hát, hogy nem képes más hazákat tolerálni maga

mellett. A nacionalizmus ideológiája, a nemzeti egoizmus kötelességre hivatkozva, indokoltá tesz mindenfajta „idegenekkel” szemben táplált gyűlöletet. Az idegenekkel szembeni ellenszenv nagyon gyakran a mástól, az ismeretlentől való félelemből fakad. A félelem rossz tanácsadó, mondjuk helyesen, mert a félelem nem racionális érzés. Aki pedig lemond a józan észről, s hagyja, hogy félelmek és rémképek uralkodjanak el rajta, az kiteszi magát annak, hogy egy Hitlert követő újabb patkányfogó áldozatává válik. Hogy hova vezet a gyűlölet ideológiája, nap mint nap mutatja az a borzalom, amely Boszniában zajlik.

Mit tehet mindezek ellenében a tolerancia? Az attól függ, milyen az a tolerancia. Lehet valaki toleráns közömbösségből: azokban az országokban, amelyekben a vallás már senkit sem érdekel, virágozik a vallási türelem. Ez azonban egyáltalán nem zárja ki a másokkal szemben táplált gyűlöletet, ha származásról, külső jegyeiről, bőrszínről van szó. És a gyűlölet ideológiáját sem zárja ki.

Van azonban másfajta tolerancia is, olyan, amelyik mások iránti nyitottságon, jóindulaton alapszik, azon a meggyőződésen, hogy sem a hitet, sem a lojalitást (ország vagy nép iránti lojalitást) nem lehet senkire ráerőltetni. Az ilyen toleranciának Európában, különösen pedig Lengyelországban nagyon régi és szép hagyományai vannak. Kiinduló alapelve a „*Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!*” parancsolata. Arra a kérdésre, hogy „*ki a felebarát?*”, a samaritánusról szóló példabeszéd adott választ: felebarátunk a *proximus* - a térben legközelebb lévő, vagyis az, aki közvetlen szomszédságunkban van, még akkor is, ha - mint a példabeli samaritánus - más hitet vall, más nyelven beszél. Az ilyen tolerancia szembenáll a nemze-

ti egoizmus ideológiájával csakúgy, mint a közömbösséggel. Könnyebb ugyan beszélni az ilyen magatartásról, mint gyakorolni azt, ahogyan könnyebb a gazdag amerikai turistákat szeretni, mint a szegény román cigányokat. Végeredményben azonban egész hagyományrendszerünkben, az egykori Lengyel Köztársaság hagyományában gyökerei vannak az ilyen toleranciának.

A mások, gazdagok vagy szegények iránti nyitottság minket magunkat csak gazdagíthat. És ez nem csupán ideológia. Édesapám emlegette, hogy gyerekkorában, falun egy alkalommal belesett az ablakon egy zsidó imaházba, ahol éppen egybegyűlt chaszidok, vagyis a szegények közt is a legszegényebbek imádkoztak. Rajongással teli imádkozásuk egy életre megmaradt apám emlékezetében, s gazdagította saját, katolikus, Krisztusba vetett hitét (és ez megint csak nem ideológia, mert apám, Stanislaw Vincenz életműve rá a bizonyíték).

Lengyelország könnyen leszűkítheti határait, ha bezárkózik nyugatról és keletről, északról és délről. De ki is tághatjuk határainkat, ha nemcsak arra leszünk nyitottak, amit a Nyugat adhat nekünk.

A lengyelek előtt, századunkban másodsor és utoljára, óriási esély nyílt: nyugaton a németek az utóbbi negyven évben békés, nyitott, Nyugat-Európába integrálódott nemzeté váltak, keleten Oroszországot elválasztja tőlünk Ukrajna, Belorusszia, Litvánia. Ha a lengyeleknek sikerül jószomszédi viszonyt kialakítani keleten e három néppel, délen a csehekkel és szlovákokkal s végül a németekkel, akkor ez lesz a legjobb védelem mindenféle rémálomok, félelmek és újabb patkányfogók ellen - nálunk is, szomszédainknál is. Ha nem...

Szenyán Erzsébet fordítása

AZ IDEÁLIS MODELL

*Giorgio Petracchival beszélget
Papp Gábor Zsigmond*

P. G. Zs.: Professzor úr! Ön a Firenzei Egyetem politikatudományi tanszékének tanára. Mi a fő kutatási területe?

G. P.: Kelet-európai történelmet tanítok. Az a kapcsolatrendszer foglalkoztat, amit eddig úgy definiáltunk, hogy Nyugat-Európa és Kelet-Európa viszonya. El kell mondanom, hogy volt egy professzorom, mondhatni mesterem, Rodolfo Mosca, aki rendkívül erősen kötődött kutatásaiban a magyar történelemhez. Sajnos Mosca professzor már régen meghalt. Utána én örököltem a katedráját a Firenzei Egyetem politikatudományi tanszékén. Talán Magyarországon is tudják, hogy ez a legjelentősebb politikatudományi tanszék Olaszországban. Olyan híres professzorok tanítottak itt, mint a Rosselli testvérek, Spadolini professzor, a volt miniszterelnök, Sandro Pertini volt köztársasági elnök, vagy Indro Montanelli, a neves újságíró.

P. G. Zs.: Hozzájuk hasonlóan Ön is számos könyvben összegezte kutatási eredményeit...

*G. P.: Az elmúlt évtizedekben Olaszország számára is az egyik leglényegesebb politikai kérdés az Oroszországhoz, illetve a Szovjetunióhoz fűződő viszony volt. Mosca professzor tehát arra ösztökölt engem, hogy ezt a kapcsolatot kutassam történelmi, politikai és kulturális szempontból. Számos könyvet publikáltam ebben a témában. Amelyikre talán legszívesebben emlékszem, annak *Szovjet-Oroszország az olasz politikában* a címe; a La Terza kiadónál jelent meg, Renzo de Felice professzor előszavával. Ebben a könyvben a két ország kapcsolatának pozitív és negatív vetületeire próbáltam rávilágítani. A má-*

sik könyvem ebben a témában nemrég, 93-ban jelent meg, és egyfajta új értelmezése az olasz-országi diplomáciai kapcsolatoknak a 19. századtól 1941-ig. A címe *Szentpétervártól Moszkváig*, s előbb a cári időszakot, majd a szovjet rendszert mutatja be a kint dolgozó olasz diplomaták szemével.

Aztán foglalkoztam a II. világháborús olasz partizánszervezetek nemzetközi kapcsolataival is. Voltam Washingtonban, az amerikai titkosszolgálat archívumában, hiszen az ő titkosügynökeik beszivárogtak a különféle szervezetekbe, és jelentéseikben megírták, milyenek voltak ezek a harcok amerikai szemmel. Végül pedig némiképpen visszatértem eredeti érdeklődésemhez - ami Mosca professzortól eredt -, a magyar történelmi kutatásokhoz. Sajnos néhány szótól eltekintve egyáltalán nem ismerem a nyelvet. Mit kutathattam tehát? Az olaszországi magyar mítoszt, amely néhány személyhez és néhány eseményhez kötődik. Mindenekelőtt persze a risorgimento időszakáról és Kossuth Lajos alakjáról van szó, aki ma is élő hagyomány Olaszországban, mindenekelőtt Toscanában és szülővárosomban, Pistoiaiban.

P. G. Zs.: Ez különösen aktuális Kossuth halálának 100. évfordulóján. De őrajta kívül milyen más magyar személyiségeket ismernek Olaszországban ?

G. P.: Elsősorban írókat, művészeket, a kulturális világ nagyságait. Hatásuk jól kimutatható a mi kultúránkban is. Gondolok itt Balázs Bélára, a híres íróra és filmesztétára, aztán természetesen a költőkre: rendkívül népszerű József Attila, Ady Endre, de sorolhatnék még másokat is. Aztán a mai modern írók közül jól ismerik Hubay Miklóst,

különösképpen Firenzében, hiszen ő ott egyetemi tanárként a magyar kultúra nagykövete volt. Ő nemcsak a magyar gondolkodást segítette jobban megértenünk, hanem a magyar lelkületet is közelebb hozta hozzánk.

P. G. Zs.: Úgy tudom, Ön elsősorban Közép-Európa-kutató. Honnan ered az Ön Európa-elmélete, és mik a legfőbb elemei?

G. P.: Én Európát nagyon tágan értelmezem. Akkor is, ha kulturális szempontból rendkívül tagolt, és egymástól nagyon elütő részekből áll. A Kelet-Nyugat ellentét megszűnésével újra kell értelmeznünk többek között a Kelet-Európa fogalmat is. Eddig rendkívül leegyszerűsítve azt mondtuk, hogy ami Triesttől keletre van, az mind Kelet-Európa. Most itt az alkalom, hogy újradefiniáljuk ezt a területet. Három koncepció létezik egymás mellett, amelyekkel érdemes foglalkozni. A „Mitteleuropa,” a „New Europe” és a „Közép- vagy Közép-Kelet-Európa” koncepció. És ez nemcsak játék a szavakkal, több egyszerű nyelvi polémiánál. Egyértelmű, hogy a „Mitteleuropa” kifejezés nem földrajzi behatárolás, hanem politikai és kulturális tömböt jelöl, és a német befolyási övezetet foglalja magában. A „New Europe” koncepció egy másik megközelítési mód, amely a versailles-i békeszerződések után alakult ki, és mára már bizonyíthatóan elévült, hiszen az 1989-es események és az azután történtek nemcsak a jaltai Európa végét jelentették, de egyben a megosztott Közép-Európa-képnek is befellegzett.

Most van megerősödőben a harmadik nézet, az egységes Közép-Kelet-Európa koncepció. Ma ez tűnik a legmegfelelőbbnek. Vannak

olyan jelentős írók, mint Kundera, a magyar Konrád György vagy a lengyel Miłosz, akik kísérletet tettek rá, hogy meghatározzák ezt a közép-európai identitást. Világos, hogy ebből újabb perspektívák nyílnak. Közép-Kelet-Európa is több kis részre oszlik. Van egy része, amely különösen kötődik Nyugat-Európához, már a középkor óta. Gondolok itt Lengyelországra, Magyarországra, Csehországra és Szlovákiára. Aztán van egy balkáni része, amelynek kevesebb volt a kapcsolata a Nyugattal. És itt van végül Kelet-Európa, vagyis Oroszország és az európai szovjet utódállamok. Ez még ma is rejtély számunkra. S ez az a terület, amely a legnehezebben definiálható. Meg kell mondanom, hogy nagyon sokat tanultunk az említett íróktól; Kundera és Konrád mindig is azt hangsúlyozta, hogy külön kell választani hazájuk kultúráját - amely eredeténél fogva egyértelműen nyugati - az aktuális politikai realitástól, amely viszont a keleti oldalra sodorta őket. Meg kellett tanulnunk tehát különbséget tenni ezeknek az országoknak a kulturális és a politikai identitása között.

P. G. Zs.: Ön szerint nincs ellentmondás ma is a sokat emlegetett közép-európai egység és a politikai valóság között, amely napjainkban

is megosztja ezt a területet: az Európai Közösségbe tartozókra és az azon kívül rekedtekre?

G. P.: Valamiképpen mindig utópiákkal állunk szemben, amiket megpróbálunk elérni és beteljesíteni. A mi utópiánk a kulturális régiók Európájának létrehozása. A mostani nemzedékek feladata lesz a fogalmak és terminusok egységesítése, hogy egy adott kifejezés ugyanazt jelentse Párizsban, mint Prágában. A nyelvezet egységesítése alapvető a kulturális egység létrehozásához, amely által aztán a politikai kapcsolatok is más alapon épülhetnek újjá. A legfontosabb, hogy alaposan megismerjük egymást, mert ha egymást ismerjük - természetesen a különbözőségeinkkel együtt -, akkor az mindenképpen a kapcsolatok javulásához fog vezetni. Ezért azt hiszem, hogy ez a következő generáció legfontosabb feladata.

P. G. Zs.: Magyarországon él egyfajta nosztalgia az Osztrák-Magyar Monarchia mítosza iránt. Észak-Olaszországban nincs hasonló? Mennyire eleven még a Trieszt-Bécs-Budapest kulturális tengely?

G. P.: Azt kell mondanom, hogy a közvélemény szintjén ez már nem élő legenda. Ugyanakkor kulturális szinten nyomokban még megfigyel-

hető. Túlzás volna persze azt mondani, hogy visszasírjuk a Monarchiát, de mindenesetre az utóbbi években ezt a korszakot is újraértékeljük. Minden történelmi helyzetben, amikor egyfajta őr keletkezik, hajlamos az ember más szemmel tekinteni a megelőző korra, amely a teljesség látszatát kelti. S ilyen volt a Monarchia korszaka is. Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy a keletkezett őr a közép-kelet-európai országoknak saját maguknak kell kitölteniük. A múlt mítosza ugyanis sosem nyújt megoldást.

Közép-Kelet-Európa helyzete főleg azért nehéz, mert itt három kultúra csap össze: a latin, a germán és a szláv. Magyarország pont ennek a háromnak a kereszteződési pontjában áll. Nem könnyű ezek között szintézist teremteni. De a magyar kultúra számunkra éppen azt példázza, hogy meg lehet kísérlni összhangba hozni ezeket az egymástól eltérő és olykor egymás ellen ható irányzatokat.

P. G. Zs.: Ön szerint létezik ideális modell a kelet-közép-európai kapcsolatok bővítésére?

G. P.: Mint történész, mint ezeknek a problémáknak a kutatója azt gondolom, hogy az ideális modell egymás kultúrájának a megismerésében rejlik. Ha képesek leszünk egymást jobban megismerni, és eljutunk odáig, hogy ha különböző nyelveken is, de ugyanazt értjük egy-egy fogalom alatt, akkor elérkezhetünk az ideális modellhez, amely szerintem a népek Európája. Egy olyan Európa, amelyet Kossuth is javasolt olaszországi emigrációjában, miután leszűrte a bukás következményeit. Mert a nagy gondolkodók a saját vereségeikből merítenek a legtöbbet a jövő számára. Hiszem, hogy a népek Európájában lehetséges lesz az egymás mellett élés, és be fogjuk tudni tölteni azokat az űröket, amiket eddig - a történelem tanúsága szerint - a Habsburgok, a németek vagy az oroszok töltöttek be helyettünk.

Itt, Közép-Európában önálló és eredeti válaszokat kell adnunk a felmerülő problémákra. Ebben kell közvetítenünk egymásnak. Önöknek és nekünk is. ■

LEVÉL STEIN TONICNAK SZARAJEVÓBA

Kedves Stevan!

Amikor 1989-ben elküldted válogatott verseidet, sem Te, sem én nem is sejtettük, hogy századunk utolsó negyede oly tragikusan kezdődik Jugoszlávia és Európa számára. Igen, Európa számára, mert mi, akik távol élünk Szarajevótól és Srebrenicától, már nem vagyunk ugyanazok. A városok utcáin félve osonó, védtelen emberekbe fúródó orvlövedék bennünk is fájdalmas sebeket üt. De mit ér, hogy együttérzünk ennek az abszurd háborúnak az áldozataival, ha együttérzésünköt sem könnyebb, sem jobb nem lesz a helyzetetek, a pusztításnak pedig nincs vége. Az egyszer beindított gyilkos gépezet egyre több embert szorít fogaskerekei közé. Vér az utcákon, vér a kezekben, vér a szavakon, mert másokkal nem tudtok kommunikálni. A szerbek által ostromlott Szarajevó az utolsó bástyája sok nemzet és kultúra együttélésének. A szerbek vajon azt akarják az egész világ tudomására hozni, hogy az együttélés eszméje a rozmúlt, hogy az egységes Európa álma elszállt? Nem akarom elhinni. De a tények önmagukért beszélnek. Lehet, hogy igaza van Vuk Draškovićnak, amikor azt állítja, hogy ez nem a mindenki háborúja mindenki ellen, nem is a szerbek háborúja szomszédaikkal a nagy és oszthatatlan Szerbia eszméjének megvalósításáért, hanem a belgrádi kommunisták harca hatalmuk és régi ideológiájuk megtartásáért? Talán igaz, hogy a vak nacionalizmussal palástolt kommunizmus ügyesen szítja a megszáditott és - mint mondja - nem elég értelmes tömeg hangulatát, amely tömeg úgy hisz a tévépropagandában, mint istenben. De magyarázza-e az ilyen interpretáció a korábban oly sokat politizáló közösség hallgatását? Magyarázza-e az örült gyűlöletet azok között, akik annyi éven át toleranciában éltek, és megértették annak magasabbrendű, erkölcsi értelmét? Lehet, hogy te, Stevan, akitől mindig oly távol állt a ravasz egyértelműség, ismered a választ erre a tragikus dilemmára? Attól félek azonban, hogy nem vagy képes hideg tekintettel

szemlélni a mostani valóságot, amely a történelem dicstelen lapjára írta be magát az ősi Dubrovnik bombázásával csakúgy, mint az Európa közepén, orrunk előtt fölállított koncentrációs táborokkal! Hát nem a múlt háborúja-e ez? A sztereotípiák harca a mítoszokkal? Olyan háború, amelyben kísértetek jutnak szóhoz? Tudom, természetesen, hogy a Balkánról van szó, ahol hagyománya van a véres leszámolásnak, ahol él a „könnyű halál” kultusza, ahol olyan kulturális elemek léteznek, amelyeket egyetlen európai rend sem képes egy nemzedéknyi idő alatt megsemmisíteni, nemlétezőnek tekinteni, másfelől azonban hogyan lehet elfeledkezni a szerb kultúrának az utóbbi negyven évben elért kiemelkedő vívmányairól? Arról a civilizációs fejlődésről, amelyet éppen a szocialista Jugoszlávia hajtott végre? Hát nem volt ott európai szellem? Erezték-e Belgrádban és Szarajevóban vagy délebbre a barbárság szorítását? Nem, semmiképpen sem. Mi történt hát, hogy te, Stevan, most, bezárva, elhagyottan, megfosztva az európai barátaiddal való kapcsolattartás lehetőségétől, értelmetlenül érzed nemrég még hirdetett költői küldetésedet? Lehet, hogy előre megérezted ezt a tulajdonképpen banális véget már akkor, amikor első könyvedben arról írtál, hogy *„érthetetlen okokból elindulsz a két hegyek felé, s ott elesel”*? Talán éppen az *„érthetetlen okokról”* van szó? Egy prózai okról: mindenáron megvédeni saját igazunkat. Függetlenül attól, mennyi az igazságtartalma. De nem az fáj nekem, hogy nem tudom, másokkal ellentétben, világosan megmondani, milyen okok ezek. Már nem az interpretálás itt a lényeg. Azt mindig, minden alkalomra lehet találni. Fontosabb dologról van itt szó: a tanácstalanságról, a tettekről és a mienkről egyaránt. Mintha ugyanarra a frontvonalra kerültünk volna. És mi derült ki? Amikor a fegyverek beszélnek, az emberről lehámlik egész kulturális burka, eltűnnek értékei, racionális gesztusai, jelképei, minden, ami a civilizációhoz köti. A vérszomjas örültek győzedel-

meskednek. És ezek nemcsak szűklátókörű ideológusok (az ideológiát mindig le lehet győzni iróniával), hanem, s talán mindenekelőtt, közönséges gyilkosok, akik egyenruhába bújva védik a nemzeti ambíciókat, s mit ér ilyenkor egy költő, aki valahol titkon leír egy hitvány versszakot a mindent uraló Gonoszról? Nem *„halod-e”* a szörnyű csöndet, amely nemcsak a mi „biztonságos” térségünkben árad, ahonnan, kizárólag lelkiismeretünk megnyugtatóra, segélyszállító repülőgépek startolnak, hanem sokkal közelebbre is, onnan, ahol a szomszédaitok ünneplik, ahogyan nemrég ti is, a függetlenségüket? A kivívott függetlenség is falakat emel a segélykiáltás útjába. Az a bűn, amely az ő szemük és a mi szemünk előtt járszódik le, véget vet az Európa érettségét hirdető mítosznak. A század alkonya az egység filozófiájának alkonya. A kommunista tudat, amelyről Draskovic beszél, éppen most, a fegyveres konfliktus idején, ebből a filozófiából is, amely pedig a legfőbb dogma volt, szégyenletes karikatúrát csinált. Az etnikai tisztaság mint a kor krízisének ellenszere? A kultúra megtaposása hamisan értelmezett nemzeti érdekek nevében - ez, megbocsáss, Stevan, a lappangó, ki nem kezelt tudathasadás megnyilvánulása. Az, hogy az emberek oly könnyen elhiszik ezt, s bármikor magyarázatot találnak a gyilkolásra és bosszúra, nem tanúskodik igazán a realitásérzékükről. Oly sok éven át éltetek irracionálisban (mindegy, hogyan interpretáljuk), a nacionalizmus és sztálinizmus (igen, igen!) vádjával megbélyegezve, amikor nem tudtátok a jugoszláv hatalom nemzetellenes politikájával szemben ellenállásokat kifejezni, s most egy új valóság foglyaivá váltatok, amely valóság egyelőre egyetlen nyelvet fogad el: az erő nyelvét. Pusztul Szarajevó, Stevan, és vele együtt a mi toleranciát célzó nagyszerű törekvéseink. El tudsz-e képzelni olyan pillanatot, amikor a szabad Bosznia Maastrecht szellemében megnyitja szerb határait?

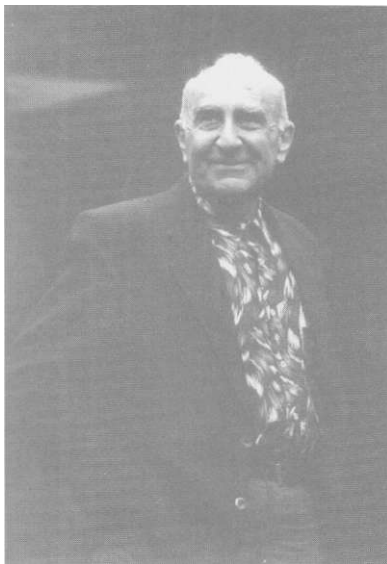
Szenyán Erzsébet fordítása

Aleksandar Tišma

BREKEGÉS, MADÁRCSICSERGÉS

Vladimir Dedijer jugoszláv újságíró egy cikkében arról a fogadásról ír, amelyet Szarajevó városa adott 30 évvel ezelőtt Eleonor Roosevelttel tiszteletére. Franklin Delano Roosevelttel már régóta halott volt, de özvegyét nagy tisztelettel fogadták. A város környékén levő, Ilidža nevű létesítményt választották lakóhelyüül. Volt itt egy szökőkút is, amelynek a medencéje nagyon elhanyagolt volt és hemzsegett a békáktól. Elrendelték ezeknek a jámbor állatoknak a kiirtását; egy szakértőkből álló csapat vállalkozott erre a feladatra. Elérkezett a vacsora ideje, s mindnyájan asztalhoz ültek. És akkor, éppen mielőtt a polgármester hozzáfogott volna beszédéhez, a várakozás csendjében kuruttyolni kezdett az egyetlen béka, amely túlélte a medencebéli öldöklést. A vendégek elsápadtak, kiverte őket a veríték. Csak Eleonor Roosevelttel kiáltott fel, kezét a keblére szorítva: „Ó, Istenem! Gyerekkorom óta nem hallottam békát kuruttyolni. És most, váratlanul, meghallhattam. Micsoda boldogság!”

Én is hallom a békákat Niortban, vacsoraidőben és később éjszaka, mert a lakás, amelyet Fort Foucault-i írói lakóhelyül a város biztosított számomra, a Sèvre egyik kis szigetén található. És engem is előnt a boldogság, amikor a békákat hallom. Nem mintha nem lett volna alkalmam hallgatni őket a közelmúltban, hiszen Újvidéken, ahol rendszerint lakom, jól hallhatóak, minthogy a város éppoly mocsaras, mint Niort, és a Duna partján terül el. Azért örülök nekik, mert a kuruttyolásuk azt az üzenetet hordozza, hogy az állatok még nem hagytak el minket, hogy vét-

keink ellenére, vagy talán az ő ártatlanságuknak köszönhetően, még nem fordítottak hátat nekünk, s így egyszer majd talán mi is megmenekülhetünk.

A nap többi részében a madarakat lehet hallani és látni Fort Foucault-ban. A kis szigetet százesztendő, nagy fák szegélyezik, s bár a város kellős közepén vagyunk, elrejtik a város közelségét, és a madarak teljes szabadságot élvezhetnek. Lakik itt mindenféle madár: fehér galamb, feketeterítő, bagoly, fülemüle; őket felismerem énekükről és külsejükről, s élnek itt más, számomra ismeretlen madarak is. De úgy tűnik, mindnyájan elfogadtak engem szomszédjuknak, nyilvánvalóan azért, mert birodalmukban én vagyok az egyetlen emberi lény; nem egyéb jelentéktelen részletnél. Zavartalanul élnek magánéletüket, nem hallgatnak el jelenlétemben, nem menekülnek el közeledtemre. Nemcsak fáról fára szállnak, nemcsak a lábam körül gyűjtögetik a fűben lát-

hatatlan eleségüket, hanem olyan szabadon adják át magukat a legbensőségesebb élvezetnek, ahogyan el sem tudtam eddig képzelni. Így például egy hosszú, sárgás csőrű, fekete farkú madár felszáll egy lapos kőre, és szétterjesztve szárnyát a hasát melegíti, a másik hintázik egy tölgyfa ágán, a harmadik pedig a nőstényét üldözi a lombok között, elkapja és ráugrik.

Én is utánaozom kissé a szabadságukat. Életemben először nyílik rá lehetőségem. Senki emberfia nem érhet el, ha nem akarom: lakóhelyemhez csak hidakon lehet eljutni, és az egyetlen megközelíthető híd kapujánál még csak egy harang sincs... Nem látok és nem hallok senkit, és engem sem lát és nem hall senki. Csak a madarakat hallom és a fák suhogását, ha rázza őket a szél, és magamat: a lépteimet, köhögésemet és lélegzésemet, amikor felmegyek a lépcsőn a hálószobámba. Az egész napomat a kertben töltöm, a fák alatt, olvasok vagy járkálok, és ha a kert szűknek tűnik, sétálgatok az utcán, vagy kisebb kirándulást teszek a környéken, de mindig azzal a határozott érzéssel, hogy amint kedvem tartja, visszajövök. És amikor visszatérek a sétából vagy egy kisebb utazásról (időnként Párizsból), Fort Foucault felé közeledve egyre türelmetlenebb leszek, felgyorsítom lépteimet, és kedvem volna vidáman dudorászni. Kicsit úgy érzem magam, mint Robinson Crusoe, amikor az expedíció végeztével, vállán a puskájával, kezében a pálmalevelekből készült napernyővel, kunyhójához közeledik. Niort-i lakóhelyem ugyanis egy régi álom megvalósulását jelenti - előre láttam én ezt a száműzetést,

meg is énekeltem egyik versemben: „és a melegítőn készítjük majd ebédünket, miközben piruettekét lejtünk”. Ezek a negyven évvel ezelőtt megjelent sorok a jelen valós képét vetítik a képzelet vásznára.

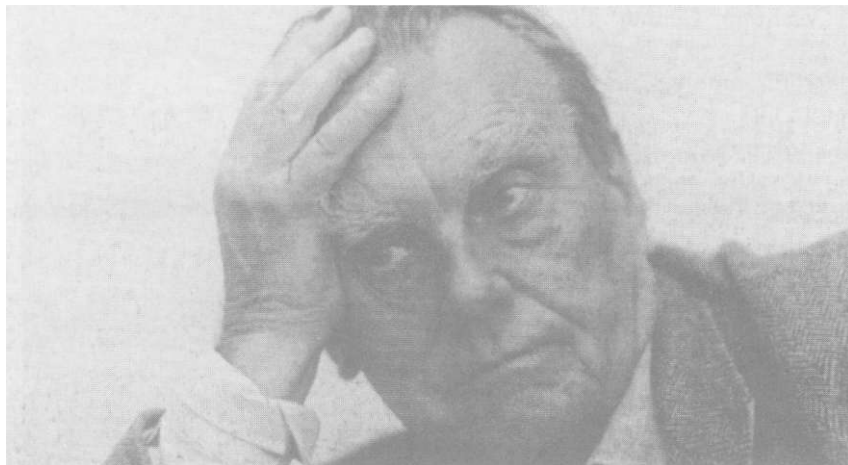
Akkoriban természetesen nem tudhattam, hogy még egy háborút át kell élnem, és hogy a háború 69 évesen messzire vet majd a lakóhelyemtől, de már élt bennem az a titkos vágy, hogy egyszer majd elmeneküljek abból a közegből, ahol testi és lelki életem zajlik, ahol családot alapítottam és könyveimet megírtam. Az volt az előérzetem, hogy egyszer majd vége szakad a szabályos életemnek, és Robinsonghoz hasonlóan belevethetem magam a felnőttkor felelősségétől mentes szabadságba.

Boldogságom tehát a háborúnak köszönhető? Lehetséges. A háborúnak - annak, amelyik fiatalkoromban zajlott - köszönhetem érett korom nagy örömeit, regényeim és elbeszéléseim fő témáit, létjogosultságom eme bizonyítékait. Ezek nélkül nem lejtettem volna piruettekét, és nem lett volna étvágyam az ebédekhez. A boldogtalanság csakúgy, mint a világeletemben gyűlölt háborúk, amelyek elől menekültem, teremtették meg boldogságomat. A boldogság pedig, megírt könyveim és a porukon lejtett piruettek, boldogtalanságom forrásai. Boldogtalanságot kelt a békák kuruttyolása, a madarak éneke, s elvegyül azzal az ellágyulással, amelyet az állatokkal való együttélés kelt bennem. Amint Fort Foucault kertjében sétálok, nagyanyám jut eszembe, e régóta halott asszony, aki annyira szerette a virágokat, a fákat és minden egyes fűszálat, hogy nem tudott mellettük úgy elhaladni, hogy meg ne érintette volna őket; és anyámra gondolok, aki szintén meghalt másfél évvel ezelőtt - nem tudhatja, milyen jól érzem magam elefántcsonttoronyomban, aki meg van fosztva az anyaságtól, az utolsó boldogságtól, amiből erőt meríthetett elmenőben.

Osvát Anna fordítása

Czesław Miłosz

A NACIONALIZMUS DOGMÁJA

Fotó: Tomislav Peternek

Az utóbbi években sokakkal megosztva a rettenet érzését afőlött, amit a háborús bűnös Milosevic és Karadžić tesznek, kétségeim támadtak a szerb értelmiség viselkedése iránt. Amikor 1985-ben Jugoszláviában megjelent és sikert aratott *A foglyul ejtett értelem* című könyvem, rendkívül szívélyesen fogadtak Belgrádban. Azt hallottam ott, hogy könyvem híven tükrözi, amit sok író, művész és tudós a kommunizmus alatt átélt. Néhány évvel később ugyanazok a személyek, akik megélték egy marxista dogmától felszabadult időszakot is, egy új dogma, ez alkalommal a nacionalizmus dogmája felé tódultak. Feltettem magamban a kérdést, miként lehetséges ez, s milyen nyomás játszhatott közre, hogy ezek az emberek képtelenek lettek arra, hogy akár csak rövid időre is megőrizték független gondolkodásukat.

Egy embercsoport ellenséges érzülete egy másikkal szemben az eltérő vallás, nyelv vagy faj miatt banális vonás, lehet, korunkban talán felfokozva a társadalom jelentős ré-

szinek atomizálódásával. Mégis, ezek a negatív érzések nem vezetnek destruktív akciók kirobbanásáig, ha nem rendelkeznek szavakkal, formulákkal és érvekkel, melyeket az értelmiség nyújthat. Ha Lengyelország alapján ítélek 89-et követően, semmiféle illúzióm sincs a visszataszító századunk során az állampolgárok nagy részének szívében felhalmozódott sovíniszta gyűlölettel kapcsolatban. Azonban a lengyel értelmiségi körök határtalan óvatossága és veszélytudata mindaddig megakadályozta a szomszédainkkal való túlzott összeütközéseket.

Még tagja vagyok a Szerb Akadémiának. Úgy gondolom, hogy Nagy-Szerbiát meghirdető manifestuma felelőtlen tett volt, mert utat nyitott Milosevic megaloman terveinek. A manifestum megfelelt a kollektív frusztráltságnak, s igazolta az örökös áldozatvállalás képzetét, amit rögeszmésen hisznek magukról a szerbek. Ez volt a szándékok első kinyilvánítása, a többi utána következett. A szerb értelmiség ellenkezésének hiánya a nacionalista törekvésekkel szemben minden jel szerint legelőbb is agyrémeik eredménye, melyeket évtizede-

ARABUL EJTETT IGAZSÁG

ken át hajtogattak. Az emlékezet veszélyes tanácsadó lehet. A második világháború idején a náci és a jugoszláv társnemzetek fanatikusai által elkövetett szerbellenes vérfürdőkre való visszaemlékezéseket a szerbek megmerevedett paradigmává változtatták, mintha a helyzet, ötven esztendő múltán, változatlan maradt volna. A véleményalkotás egy hasonított alkalmazása a hosszú kommunista időszakra azt eredményezte, hogy minden független véleményt a nemzeti ügy elárulásának tekintsenek.

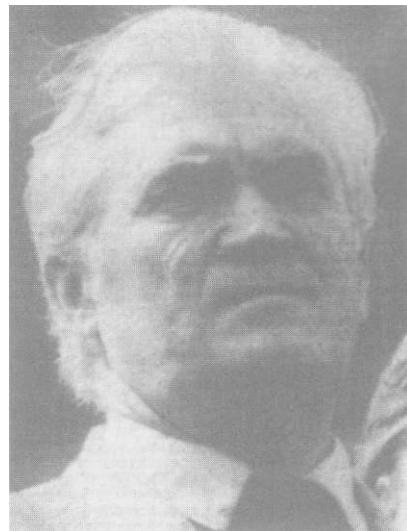
Ne áltassuk magunkat: azok, akik folytatják az etnikai tisztogatást, a kiűzetést, az erőszakot és a gyilkolást, büntetlenül maradnak majd. Aligha vehető bizonyosra, hogy a felelős Milosevic és Karadžić, akik ezt az erőszakot előidézték, a nemzetközi ítélőszék előtt találják majd magukat. De mi lesz azokkal, akik közvetve szégyent hoztak országukra, azokkal, akik megalkották azokat a szavakat, melyeknek nevében szörnyű szenvedést hoztak a védtelen emberi lényekre? Kérdem, miként kellene reagálnia a nemzetközi értelmiségi közösségnek belgrádi testvérei nyilvánvaló vétkére. Néhány hónapja a Szerb Akadémia körlevéllel fordult hozzám, melyben sajnálkozását nyilvánította a kirekesztés miatt, melyben a szabad világ részesítette a szerb írókat és tudósokat, intézményeiket és könyvtáraikat: egyetlen könyv sem érkezik hozzájuk külföldről, semmiféle meghívás szemináriumokra vagy konferenciákra. Meg kell vallanom, hogy e panaszszavak olvasása megkönnyebbülés érzését váltotta ki bennem: annak bizonyítéka ez, hogy az erkölcsi megvetés mindig képes hatni a nemzetközi közösség viselkedésére. Csak bizonyos fontolgatás után következtettem arra, hogy a kirekesztésnek ez a fajtája a kollektív felelősségrevonás érvényesítésének elvéhez közelít. Erről nem szabad megfeledkeznie a világnak. Amikor szerb írókkal, tudósokkal és művészekkel találkozunk majd, meg kell kísérelnünk megtudni, mi volt az álláspontjuk a polgárháború előtt, és mi volt alatta. ■

Czesław Miłosz párizsi felszólalása a Bosznia megsegítésére tartott összejövetelen, amelyben élesen és ellentmondást nem tűrő módon elítélt kivétel nélkül minden szerb értelmiségit azért, mert magáévá tette „a nacionalizmus dogmáját”, és „megalkotta azokat a szavakat, melyek nevében szörnyű szenvedést hoztak a védtelen emberi lényekre”, óhatatlanul e sorok íróját éri. Czesław Miłosz előtt, akit szerencsém volt személyesen is megismerni, bizonyára nem ismeretlen, hogy síkraszálltam *A foglyul ejtett értelem* című könyvének szerb nyelvre való lefordításáért, s terjedelmes kísérelő szöveget is írtam hozzá. Bizonyára az sem ismeretlen előtte, az első voltam azok között, akik kezdeményezték, válasszák meg a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia külföldi tagjának.

Nem tudom, mennyire tudja Czesław Miłosz, hogy kezdettől fogva a mai szerb rendszer legádázabb bírálói közé tartozom, és semmilyen módon nem vettem részt az Akadémia *Memorandumának* létrejöttében, valamint soha és sehol és senkinek sem ajánlottam „*formulákat és érveket*” az „*etnikai tisztogatásokhoz, a kiűzetésekhez és gyilkosságokhoz*”.

Épp ezért úgy gondolom, van erkölcsi és politikai jogom, hogy a tisztelt Nobel-díjashoz egypár - amennyire szükségszerű, olyannyira jószándékú - megjegyzést intézzek.

Legelőbb talán egy-két szót a úgynevezett *hallóeffektusról*. Czes-

ław Miłosz bizonyára jól tudja, hogy a pszichológiában hallóeffektusnak nevezik azt a hajlamot, hogy egy személy, egy társadalmi csoport vagy nemzet (nép) részleges, leggyakrabban kedvezőtlen megítélését kiterjesszék az egész személyre, csoportra és nemzetre (népre). A hallóeffektus törvényszerűen az előítéletek mechanizmusának kialakulását segíti elő, márpedig az előítéletek mindig kétfelé ágazók - a régi jó manicheus logika szerint a világot a világozóság és a sötétség, a jó és a gonosz felére osztják.

Miłosz felszólalásának végén egy mondata arról tanúskodik, hogy ez a neves író, sok más bölcs és tanult férfiúhoz hasonlóan, maga is a hallóeffektus erőteljes hatásának esett áldozatul. Arra utalva, hogy megkapta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia körlevelét, melyben az Akadémia saj-

nálatának ad hangot, hogy a szerb írók és tudósok többé nem kapnak könyvet külföldről, és nem hívják őket nemzetközi összejövetelekre, Czesław Miłosz azt mondja, ez a megkönnyebbülés érzését váltotta ki benne, mert íme, bebizonyosodott, az erkölcsi megvetés mindig képes hatni a nemzetközi közösség viselkedésére. S rögvest ezután Miłosz hozzáteszi, hogy „bizonyos fontolgatás után” mégis arra a következtetésre jutott, hogy az illetén kirekesztés „a kollektív felelősségrevonás elvének érvényesítéséhez közelít”.

Miért csak „közelít” ?

Ha minden szerb értelmiségitől, kivétel és tekintet nélkül arra, milyen irányultságú, megvonják az idegen nyelvű könyvek használatának és a nemzetközi összejöveteleken való részvétel lehetőségét, akkor ez nem a „megközelítő” kollektív felelősség elve, hanem pontosan a kollektív felelősség a maga legnyilvánvalóbb formájában.

Ha ennek ellenére Czesław Miłosz a „közelíté”s nem megfelelő kifejezését használja, akkor ez csak azért lehetséges, mert őbenne is ellenkezés van a hallóeffektussal szemben, amikor a szerb értelmiségről esik szó, bár, sajnos, ez az ellenkezés közelről sem olyan és akkora, amilyent *A foglyul ejtett értelem* írójától várnánk.

A lengyel Nobel-díjas okkal figyelmeztet, hogy a szerb értelmiségekkel való találkozások alkalmával meg kell „kísérelni megtudni, mi volt az álláspontjuk a polgárháború előtt és alatt”. Ez talán azt kellene hogy jelentse: magának Miłosznak sincsenek ilyen értesülései. De ha nincsenek, minek az alapján jut arra a megállapításra, hogy „ugyanazok a személyek” - tehát többek között e sorok írója is -, akik támogatták és méltatták *A foglyul ejtett értelem* című könyvét, a nacionalizmus dogmája felé tódultak, tiszta szívükből Slobodan Miloševićet és Karadžićot támogatva.

A hallóeffektus mechanizmusa és az előítéletek mechanizmusa

nyomot hagyott Miłosz ítéletein is a boszniai háborúról. Bizonyos, nincs mentség a szarajevói civil lakosság hosszan tartó kegyetlen bombázására, melyet Mladić katonái vittek végbe, s nincs mentség a szerbiai rendszerre, melyet e sorok írója - Usztralov orosz emigráns fogalmát alkalmazva - elsőnek nevezett nemzeti-bolsevistának.

De lehet-e ennek alapján arra a megállapításra jutni, hogy Izetbegovic és Tudjman a polgári opció, illetőleg a politikai demokrácia bajnokai, rendszereik pedig a liberális, nyugati politikai orientáció mintaképei?

Czesław Miłoszt a francia barátai úgy tájékoztatták, hogy csak Szarajevó van.

Mosztár nincs.

De miért nincs Mostár? E logikus kérdésre csupán egyetlen logikus válasz lehet: azért, mert Miłosz úr francia informátorai nem tartják említésre érdemesnek azt a rombolást és öldöklést, melynek elkövetői - miként Mostárban - muzulmánok és horvátok.

Vajon ennek alapján következtethetünk-e arra, hogy francia informátoraihoz igazodva Czesław Miłosz maga is hajlamos fehérenfeketén látni a boszniai háborút, miszerint az egyik oldalon csupa angyal, a másikon meg csupa ördög van?

Lenin kultuszminisztere, Lunacsarszkij, aki egyébként állítólag tizenhat nyelvet beszélt, amikor egy írásában a bolsevikok gaztetteit védelmezte, s elítélte a fehérgárdisták gazságait, helyeslően idézett egy anekdotát arról a hottentottáról, aki egy katolikus misszionárius kérdésére, hogy mi a jó és mi a rossz, azt válaszolta: a jó az, ha az ő törzse kirabolja a szomszédos törzset, de rossz, amikor a szomszédok őket rabolják ki.

Egyedüli módja, hogy e hottentotta logika valami modern változatát elkerüljük, ha nem ítéljük el az egyik oldal gazságait, megfelelkezve a másik oldal gaztetteiről.

Végezetül egy-két szót az értelmiség szerepéről, ahogyan azt Czesław Miłosz látja. Szerinte ah-

hoz, hogy a negatív érzések „destruktív akcióban robbanhassanak”, az szükséges, hogy az értelmiség „formulákba és érvekbe” foglalja őket, így a szerb akadémikusok is a maguk memorandumával „utat nyitottak Slobodan Milošević megalomán terveinek”.

Az értelmiség szerepének ilyen felfogása jellegzetes felvilágosodáskori előítélet, s nincs messze attól sem, amit Karl Popper összeesküvés-elméletnek nevezett. Hogy képzett emberek egy kicsinyke csoportja bírjon azzal a hatalommal, hogy a kulisszák mögül irányítsa, valami előre megállapított terv szerint, nemzetek (népek) sorsát, hasonlatosan Homérosz isteneihez az *Iliásban* és az *Odüsszeiában*, aligha valószínű.

Vajon Sztálint és Hitlert Lukács és Heidegger juttatták hatalomra? S vajon Sztálin nem maradt volna Sztálin Lukács dicsőhimnuszai nélkül is, Hitler pedig Heidegger rektori szónoklata nélkül?

Vajon Czesław Miłosz valóban azt gondolja, hogy Slobodan Milosevic valami másfajta politikai stílust választott volna, ha nem olvassa el a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia már említett *Memorandumát*?

Természetesen lehetséges - s minden jel szerint így is van -, hogy Czesław Miłosz nem a felvilágosodáskori politikai filozófia híve, s elvben nem áll közel hozzá az összeesküvés-elmélet, de ebből a konkrét alkalomból, amikor a szerb értelmiségről van szó, eltért ezen elvétől. Ebben az esetben, és csakis ebben az esetben azt reméljük, hogy mint olyan ember, aki bizonyos gondolkodási idő után „enyhíti és módosítja ítéleteit”, enyhíteni és módosítani fogja a maga ítéletét is a szerb értelmiségről, mert egyrészt nem lehet minden szerb értelmiségit egy kalap alá venni, másrészt a földgolyón nemcsak Szerbiában vannak a kulcsfontosságú politikai döntések a politikusok, s nem az értelmiség kezében. ■

A SZERB ÉRTELMSÉG ÉS A HÁBORÚ

A belgrádi *NIN* (=Nedeljne Informativne Novine) független heti politikai magazinban Nikola Milošević akadémikus, esztéta és kritikus, az ellenzéki Szerb Liberális Párt elnöke hevesen reagált Czesław Miłosz felszólalására*, amely a párizsi Odéon Színházban hangzott el azon a nagy júliusi rendezvényen, melyet Bosznia megsegítésére Bernard-Henri Lévy kezdeményezett egy nemrég létrehozott bizottság élén. E comitè francia rövidítése CRI - vagyis SIKOLY! A bizottság a világon bárhol szenvedőket - nemzeteket, és kisebbségeket - veszi védelmébe, s nyíltan elítéli az emberi szenvedés minden előidézőjét.

A *NIN* tudósítója és kommentátora szerint számos európai országból vettek részt az esten olyanok is, akik személyesen élték át Szarajevó ostromát, segítséget nyújtva a lakosságnak. A Nobel-díjas Czesław Miłosz a tiltakozó gyűlés legprominensebb résztvevője volt, aki rendkívül elítélő felszólalása mellett egy Szarajevónak szentelt versét is felolvasta - a szemtanúk szerint hatalmas ünneplés közepette. Nikola Milosevic válasza Czesław Miłosz állásfoglalására az elfogulatlanság etikáját és óhatatlanságát kéri számon, a közvélemény pártatlan, a tényekre alapozott tájékoztatása - közvetve józan befolyásolása - érdekében. „Hallgattassék meg a másik fél is”, lehetne e fájdalmas polémia mottója s valós indítéka, melynek a bosnyák-muzulmán és horvát, illetőleg szerb nemzetközi lobby közvélemény-, sőt közhangulatteremtő ténykedéseiben kellene igazságot tennie és higgadtan eligazítania. A belgrádi szerb liberális ellenzék vezetője, Nikola Milosevic - aki egyébként Czesław Miłosz *A foglyul ejtett értelem* című könyvének szerb kiadásába írt annak idején esszét, s ő kezdeményezte akoriban akadémiai tagságát is Belgrádban - nem vonja kétségbe Czesław Miłosz elkötelezettségét és jó szándékát, hogy a boszniai konfliktust elfogulatlanul és igazságosan ítélje meg. Kételemek tájékozottsága

mértékével s állásfoglalása sarkított-ságával kapcsolatban merülnek fel. Ugyanakkor sajnálatosan igaz a *NIN* kommentátorának megjegyzése is, hogy Czesław Miłosz szemlátomást eltúlozta a szerb írók és a szerb értelmiség befolyásának és szerepének lehetséges mértékét a jelenlegi szerbiai politikai folyamatokban s főleg döntésekben.

Nikola Milosevic reagálása azonban nem maradt visszhang nélkül. Kihívást jelentett a jugoszláv térség mélyreható ismerője, a titói Jugoszláviában üldözött és hét évre bebörtönzött, majd állampolgárságától megfosztott és száműzött politológus, a Demokratikus Internacionálé elnöke, Mihajlo Mihajlov számára, aki augusztus 8-i keltezésű hosszabb írásával Washingtonból kelt Czesław Miłosz igazának védelmére, melléfogásnak s elhamarkodottnak ítélve a belgrádi akadémikus pálcatorését fölötte. Mihajlov jogosnak tartja Nikola Milosevic rosszallását, hogy Miłosz csak a szerb nacionalizmust ítélte el. „Minden nacionalizmus baj, még ha egészen kicsiny népek nacionalizmusáról is van szó. A horvát vagy albán nacionalizmus szemernyivel sem rokonszenvesebb a szerb nacionalizmusnál, miként a kicsiny balti népek nacionalizmusa napjainkban semmiképp sem jobb, mint a nagy-orosz nacionalizmus”, írja Mihajlov a belgrádi *NIN* augusztus 26-i számában közzétett válaszában. Mihajlov is hibáztatja Czesław Miłoszt, hogy a belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia befejezetlen *Memorandumának* szerzőivel azonosítja az egész szerb értelmiséget, holott megítélése szerint is bármely más volt jugoszláv köztársasági fővárosnál fokozottabban épp Belgrádban volt tapasztalható az értelmiség hihetetlenül elszánt szembefordulása tulajdon nacionalizmusával. Úgyszintén Mosztár lerombolása a horvát haderő részéről nem kisebb bűntény, mint Szarajevó feladulása a szerb hadsereg részéről.

Czesław Miłosz mellett szól azonban az a tény is, hogy a független szerb értelmiség a *Memorandumban* foglalt nacionalizmus ellen csak akkor lépett fel, amikor a jelenlegi hatalom tette azt eszközévé, s nem kiszivároztatása pillanatában.

Bár az igazsághoz tartozik az a körülmény is, hogy mindez a kommunista korszak pártmonopóliuma idején történt. A tragédia valójában ebben az ellentmondásban teljesedett ki, s Mihajlov épp ennek elmulasztása miatt vonja kétségbe Nikola Milošević tételeinek helytállóságát Czesław Miłosz ellenében. Miłosz gondolatmenete és álláspontja lényegét fejtegetve, Mihajlov az értelmiség felelősségét látja a társadalmi és nemzeti célok ideológiai megfogalmazásában, „ami nélkül sem Hitler”, sem Sztálin soha nem érhettek volna el a hatalom és uralom oly szédületes csúcsait, s nem követhettek volna el annyi gázágot”.

Czesław Miłosz párizsi felszólalása kapcsán fejti ki Mihajlov azt a nézetét, hogy „a mai Oroszország és más volt kommunista államok tragikus és zűrzavaros állapotának legfőbb oka az, hogy az értelmiség a kommunista hatalom utolsó húsz esztendejében minden erejét a rendszerrel folytatott ideológiai harcra emésztette fel, amely megsemmisíthetetlennek tetszett, s a kommunizmus összeomlása utáni jövőről senki sem gondolkodott komolyan. Ezért a rendszerek váratlan leomlását követően a baljós memorandumok és nacionalista programok Közép-Ázsiától a Kaukázusig és tovább az Adriai-tengerig szinte semmi ellenállásba sem ütköztek”. Mihajlov jogosnak tartja Czesław Miłosz véleményét, hogy a szerb értelmiség elitjét terheli a felelősség a „nemzeti program” megfogalmazásáért, amely csak háborút és szenvedést hozott. A szerb néptömegek megnyerését a háború oldalán - minden következmény ellenére - ez a program tette lehetővé, s e programot egy Dobrica Ćosić is fémjelezte és alátámasztotta a maga téziseivel, melyek a szerb nemzettragédiát jósolják meg.

Mihajlo Mihajlov „közbeszólása” Czesław Miłosz és Nikola Milošević megnyilatkozásaira bizonyára további vitára és a vélemények szembesítésére készítet majd. Mihajlov mindkét gondolatmenet határán túlmint, mint mondja, talán azzal a reménnyel, hogy ez hasznára lehet azoknak, akik továbbgondolják majd „védőbeszédét” Czesław Miłosz mellett.

V.Sz.

*Czesław Miłosz párizsi felszólalásának szövegét a belgrádi *NIN* közlése alapján hoztuk (1994. július 7.), Nikola Milošević válaszának érdemi részeivel.

KÉPESLAPOK SZLOVÉNIÁBÓL

Járd egyszer végig a Predelj-hágót, s lesz fogalmad Szlovéniáról. Fejed fölött kétezer méternél magasabb hegycsúcsok, felhők árnyéka, fény-játékok, köd, eső vagy hó. Fehér kövek a csúcsoktól lefelé. Lábadnál majdnem függőleges a mélység. A következő kanyarban kibukkan egy első világ-

Sétálj Ljubljanában! „Monarchiás”, de - keményebb, kopotabb, valódibb. Ilyen embermértékű városközpontot keveset találsz Európában.

Megfordultam néhányszor az elmúlt években ebben az országban. Beszélhettem politikussal, tudóssal, költővel, piaci kofával,

hegyi vendéglőssel, tengerparti szállásadóval... Nehéz nem kedvelni Szlovéniát. Az új állam új polgárait. Nyugodtak, dolgozók, takarékosak, egészségesek. Ezt mind érzékelné azonnal. És - győztesek. Történelmük során egy függetlenségi háborújuk volt, 1991-ben, az is vér nélküli és győzedelmes.

Nyerésre állnak - talán egyedül a volt szocialista országok közül - az Európában vívott nagy mérkőzésben is. Gazdaságuk életképes, nyereségtermelő.

„Európa zöld szíve” - így hirdetik magukat. Területük, a hegység és tenger, és az itt élő kétfélmillió ember tartozott már az olasz, a szerb, majd a jugoszláv államhoz. „Európa zöld szíve” most független. Nagy lehetőséget kapott a természettől és a történelemtől is.

Úgy tetszik, tudnak élni a lehetőségekkel.

Látogass el Szlovéniába!

M. P.

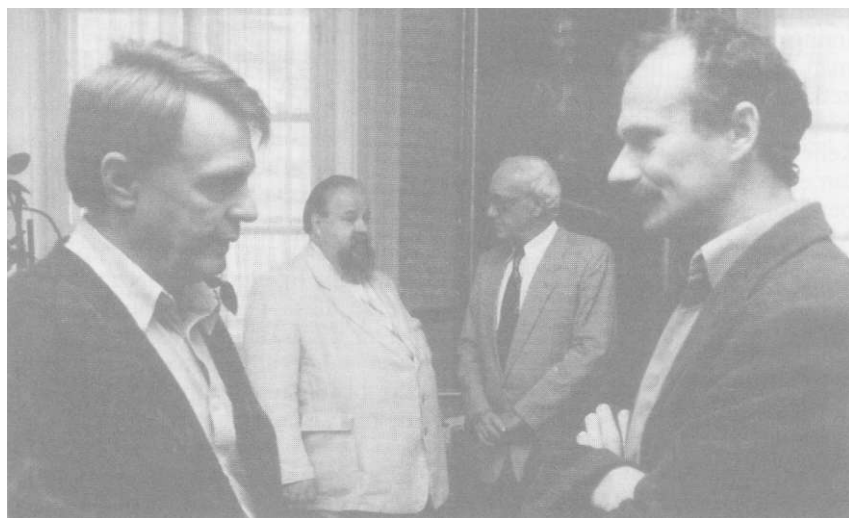

háborús erődítmény. Néhány fegyveres most is megvédené a két hegy közti utat, itt olyanok a terepadottságok.

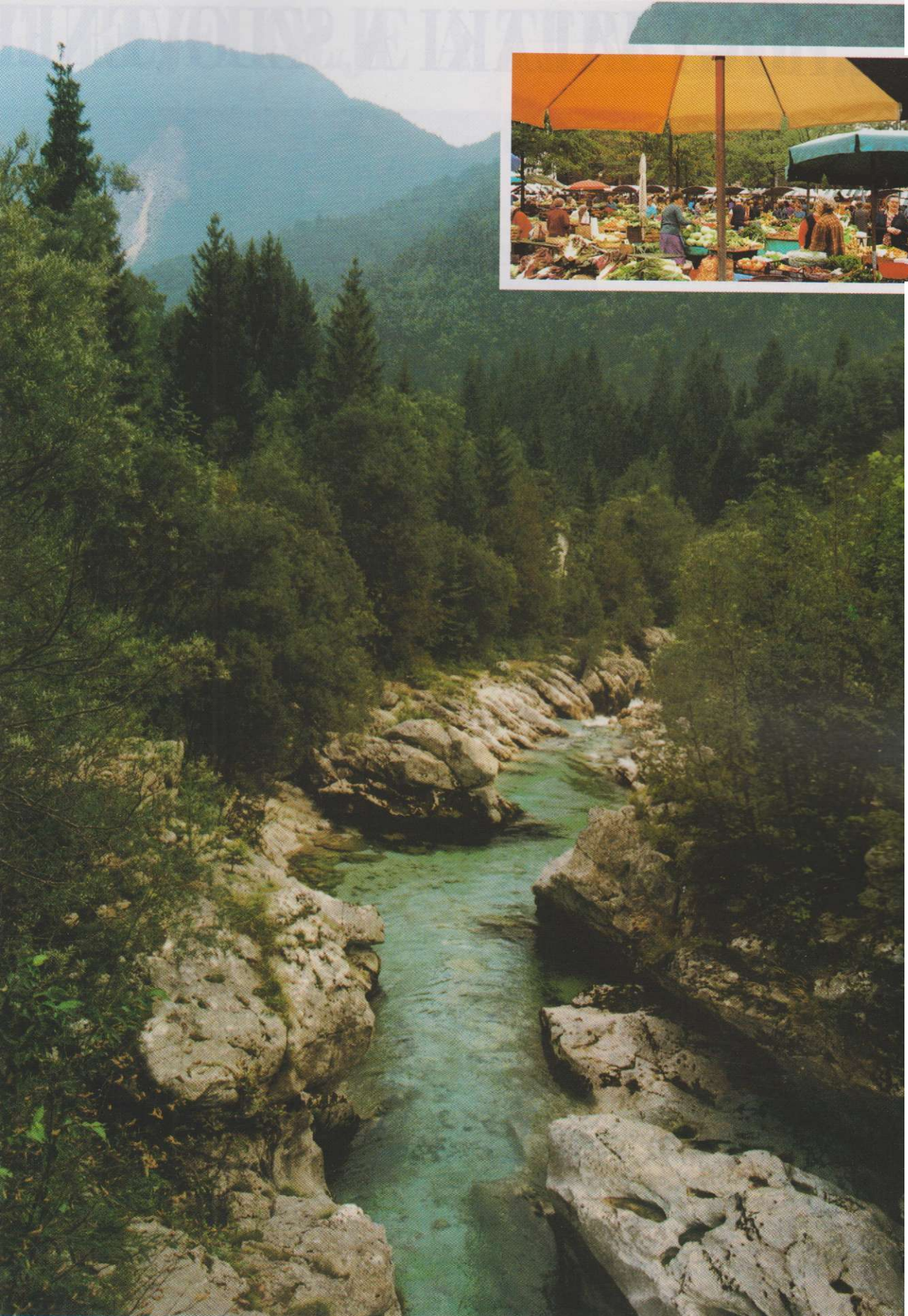
Terepadottságok? Nézz be a boveci üdülőközpont melletti kobaridi múzeumba! Ernest Hemingway tekint rád a bejáratnál - itt járt az első világháború idején -, egymillió halottra emlékeztetnek bent a tárlók.

A múzeum névtáblája mellett már az Európai Unió kitüntetése. Európa eképpen is gyorsan lajstromozta a független Szlovéniát.

És száz kilométerrel odébb, az Isztria csücskén vár az Adria. Piran, festői kisváros. „Olaszos”, de mégis más. Ez is Szlovénia.

Találkozó a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémián: Módos Péter, Vujcsics Sztóján, Francè Bernik és Lukács István. - Szlovéniai képeinket Simon Csilla készítette.

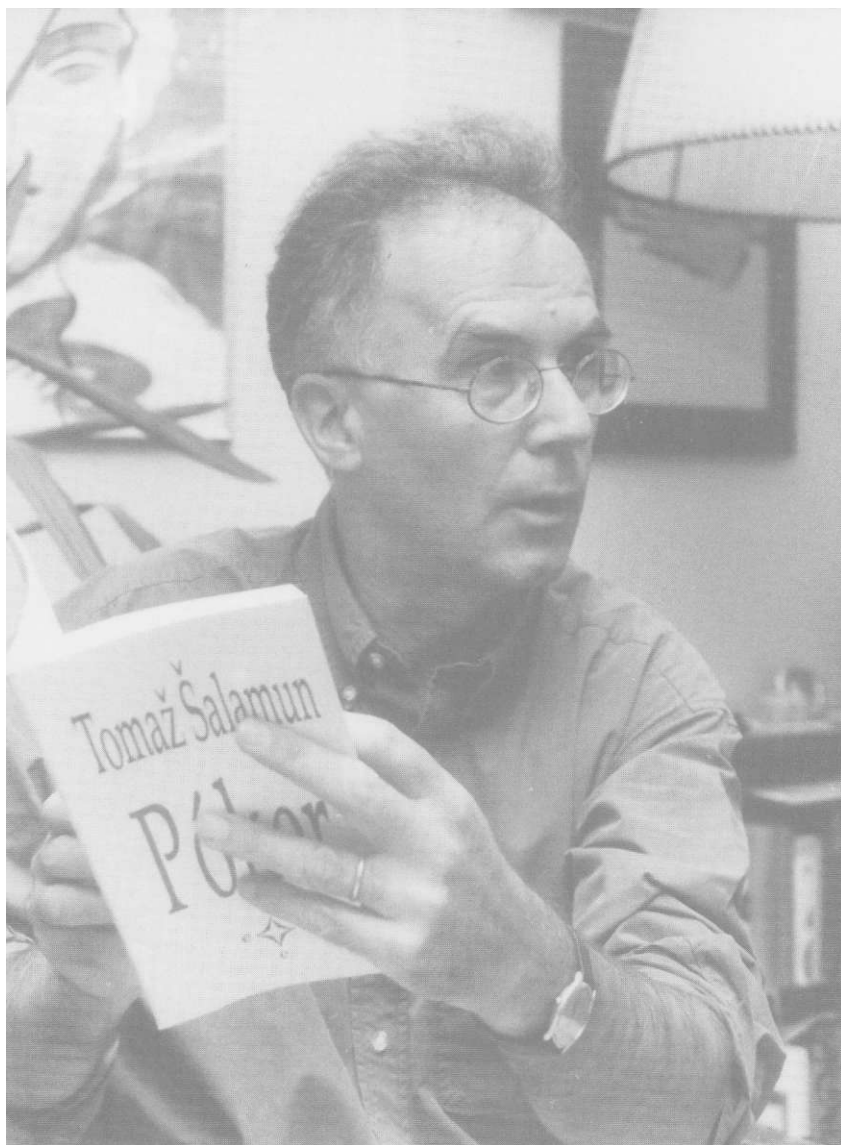
„HOGY VALAKI A SZLOVÉNEK

...Anyám Triesztből származik, és én talán csak véletlenül, egy hiba folytán lettem költő. Nem is tudom, miért. Soha nem akartam költő lenni. Talán túlságosan is megijesztett, nyomasztott, elszomorított a szlovén történelem, hogy úgy mondjam, dühös vagyok a szlovén történelemre, különösen arra, ahogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején alakult. Ma már nem kell annyira ironikusnak lennem, mint voltam. De ez, talán ez volt az a valami, ami újra és újra szólásra bír, és segített a távolságtartásban is.

Szükségünk van arra, hogy egyidejűleg kívülről és belülről is látni tudjuk magunkat. És persze szlovénként, egy kicsiny nemzet tagjaként mindig is arra vágytam, hogy kikerüljek a világba, hogy felfedezzem azt. És állandóan sértve is éreztem magam, hiszen a szlovéneket soha senki nem helyezte el, senki sem jelölte be a térképen, úgyhogy fanatikus utazásaimnak, annak, hogy ki akartam szabadulni, egyik mozgatója éppen abból a nagyon rövidke történelemből származik, amelyet a szlovének mostanáig magukénak mondhatnak. Hajtott és ösztökölt, hogy valaki végre bejelölje őket a térképen.

- Nem okozott problémát annak idején a régi Jugoszláviában, hogy túlságosan is ironikusan beszélt a saját országáról?

- Dehogynem. Be is csuktak. Alig kezdtem verseket írni, amikor 1964-ben minden elvégeztetett. Az én tapasztalatom teljesen különbözik a valóságos kelet-európai tapasztalattól. Mert amikor az én nézőpontom szerint kicsit tréfás, kicsit ironikus verseket írtam, rögtön le is csuktak. Elsősorban azért, mert a *Perspektíva* című újság főszerkesztője voltam, amely küzdött a hivatalos vonallal, és azért is, mert a verseim túlságosan is gunyorosak voltak. De a lecsukásomat olyan heves reakciók követték, hogy öt nap múlva már szabadlábra helyeztek, és úgy jöttem ki a börtönből mint afféle „kulturális hős”, huszonkét évesen, mintegy ti-

Beszélgetés Tomaž Šalamun költővel

zenöt verssel a hátam mögött. Ez nagy nyomást jelentett, hogy ne korrumpálódjak, hogy megőrizsem ezt a hitet és ezt a hírnevet, amellyel kijöttem a börtönből, és folytassam rendszeresen, amit elkezdtem...

Nagyon szerencsés voltam, hiszen a hetvenes évek elején meghívást kaptam egy nemzetközi írói prog-

ramra Iowába. De még előbb egy konceptuális művészeti csoport tagjaként New Yorkba mentem, és 1970 júliusában egy hónapot töltöttem ott. Annyira megfogott New York és az akkori Amerika ereje, hogy mindent elfelejtettem Európáról, és amerikai akartam lenni. A második alkalom volt a már említett nemzetközi írói program Iowában, Paul Engel meghívására, ahol végül két évet töltöttem. Ez a tökéletes szabadság korszaka volt, nem voltak semmiféle kööttségeim, és én írtam is, mint egy megszállott. És ezt az időszakot meg tudtam ismételni, amikor egy New York

ET BEJELÖLJE A TÉRKÉPEN.. ”

melletti művészeti iskolába pályáztam, majd újra és újra jelentkeztem, úgyhogy minden második évben ki tudtam menni Amerikába, hogy kapcsoljak és írjak.

- *De most minden megváltozott. Lehet-e tovább folytatni ezt az ironikus beszédmódot, hiszen Ön már régóta szabad, Szlovénia független állam, most már lehet hazafi is.*

- Ez most nem foglalkoztat. Korábban nagyon sokat írtam, az elmúlt négy évben pedig volt egy hosszabb szünet. Az idén tavasszal próbáltam meg újra írni. Közben más dolgokkal kellett foglalkoznom, törődnöm kellett a fiammal és a lányommal, pénzt kellett keresnem, hogy megéljünk, úgyhogy elfelejtkeztem a költészetről. Nem írtam már négy éve, úgyhogy nem tudom, amit ezután írok, ironikus lesz-e vagy sem, de pillanatnyilag valami olyat szeretnék csinálni, ami mélyebbre nyúl, ami személyes, nem érintkezik külső dolgokkal.

- *Személyesebb?*

- Személyesebb. Ami mélyebben, sokkal inkább a tudat belsejében helyezkedik el.

- *Említette Triesztet...*

- Trieszt írásaim mitologikus háttere. Ez az a közép-európai hely, ahol Joyce élt, ahol a nagyapám élt, ahol Italo Svevo élt, és Trieszt közel

volt ahhoz a helyhez, ahol én gyerekeskedtem. Én Koperben nőttem fel, de anyám és nagyanyám is Triesztből származott, rengeteg rokonunk élt ott. Koper akkor az úgynevezett B-zónába tartozott, határterület volt, és ez bizonyos szempontból nagyon drámai volt, mert minden olyan közel volt, és mégis annyira különböző... Kiskoromtól fogva együtt éltem meg a múltat, amelyet nagyanyám jelentett, és a meglehetősen nyers szlovén kommunizmust, amelyben Koper élt. Koper igazából olasz város volt, Trieszt viszont bizonyos szempontból félig szlovén, de Koper, Capodistria, amikor mi a negyvenes évek végén odaérkeztünk, bizony olasz volt. És mi jövevények voltunk abban a városban, amely máig meghatároz. Én Közép-Európát kerestem Amerikában, Mexikóban és bárhová is mentem. Mert annyira sajnáltam, hogy Közép-Európa, amely nekem főleg a régi Bécs és a századforduló légkörét jelentette, nem létezik már. Számos elődöm, négy generációra visszamenőleg, innen származik, üknagyapám, aki generális volt, Zarában szolgált egy darabig, és a lánya itt ment feleségül egy szlovénhez.

- *Milyen volt az a Közép-Európa, amely után kutatott, amelyet Amerikában is kerest?*

- Közép-Európa számomra a világot, a különböző lehetőségek teljességét jelentette. A zsidó kultúrát, a teljesen szokatlan mesalliance-ok lehetőségét, amelyre az én családomban is volt példa a 19. század közepén, aztán a századfordulás Triesztet, az egész hihetetlenül erős és gazdag világot, amely abban az életben, amelyet a szocialista Szlovéniában éltek, nem volt jelen. Szlovénia akkoriban leginkább egy kicsiny, bezárt hely volt, amely nem kapcsolódott a világ többi részéhez.

...Most nem érzem azt a kényszert, hogy külföldön legyek. Sokkal könnyebben vagyok itthon, sokkal könnyebben vagyok Szlovéniában. De hogy valójában mi történt az elmúlt négy-öt év történetében, azt még mindig nem értem. Néha úgy érzem, hogy bármit is tudunk, bármit vélünk is megérteni, bármit gondolunk is, nem tudunk elég mélyre nyúlni, és igazán megérteni, hogy vannak olyan titkos erők, amelyeket nincs módunkban ellenőrizni. Hogy miért a késlekedés, miért történt az, ami a volt Jugoszláviában történt, ki volt az agresszor, ki volt az áldozat, és miért nem értette ezt meg a világ. Egyrészt botrányos, másrészt pedig hihetetlen, hogy mindez megtörténhetett. Olyan ez, mintha számos ellenőrizetlen erő csatát, hatalmas csatát volna.

- *Benne van-e a levegőben, kelt-e félelmet Szlovéniában a szomszédságbanfolyó háború?*

- Nem hiszem. Sőt, abban az illúzióban élünk, hogy mindez nagyon messze történik. Kezdetben persze nagy sokkot jelentett, de ma, azt hiszem, a hangulat hasonló a budapestihez. Azt hiszem, Budapesten vagy Ljubljanában Boszniát egyáltalán nem érezni. Cambridge-ben, Londonban vagy Párizsban, sőt Prágában Bosznia, mint probléma, mint egy nyílt seb, jobban érezhető. Mivel mi annyira közel vagyunk, amnéziában szenvedünk. Amnéziás övezet veszi körül ezt a területet. Szükségünk van erre, hogy tovább tudjunk élni.

Módos Márton

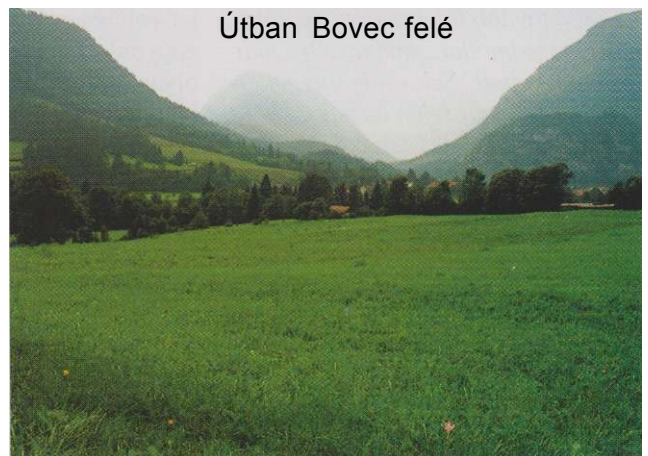
Piran, a kikötő

A székesegyház
és az alkalmi
szabadtéri színpad

Útban Bovec felé

Alkony a pirani parton

Ljubljana

SZLOVÉN FÜGGETLENS

- Magyarországhoz hasonlóan Szlovénia előtt is az a feladat áll, hogy átalakítsa a gazdasági szerkezetét. Nemrégiben függetlenné vált új államként milyen eszközöket választottak arra, hogy átalakítsák a belső gazdasági szerkezetet, és új nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszer alakítsanak ki?

- A feladatunk talán még nehezebb volt, mint Magyarországé, mivel a gazdasági átalakítás Szlovéniában a politikai függetlenné válással egyidejűleg zajlott. De három év tapasztalatai alapján azt mondhatom, hogy az eredményeink meglehetősen biztatóak. Már most is növekszik a GDP, 1993-ban 1,4 százalékos növekedést regisztráltunk, az idén pedig, úgy tűnik, megindult a gazdasági növekedés, és a GDP éves növekedése 5 százalékként alakul. Legalábbis erre utalnak az év első felének eredményei. De voltak és vannak nagyon nehéz feladataink is. Először is stabilizálnunk kellett a gazdaságot: a

hiperinflációtól mára eljutottunk egy mérsékelt inflációs szinthez. A makrogazdasági stabilizációt máris sikeresnek mondhatjuk, amennyiben leküzdöttük a nagyon magas inflációt: az 1992-es évet például még 90 százalékos infláció jellemezte, 1993-ra ezt sikerült 20 százalékra leszorítanunk, az idén pedig várhatóan még ennél is alacsonyabbra. Az első feladatunk tehát a makroökonómiai stabilizáció volt.

A második a mikroökonómiai szerkezetátalakítás és reform. Ennek a privatizáció áll a középpontjában. 1992-ben hoztuk meg azt a tulajdonosváltozásokat szabályozó törvényt, amely ma a privatizációs folyamatok alapja. Ez év végéig a tömeges privatizáció és tulajdonosváltás szakasza lezárul, a magánosítás a következő évben a vállalkozások eladásának és megvásárlásának szakaszával folytatódik, amíg el nem érjük a fejlett országokéhoz hasonló tulajdonszerkezetet.

Fejlesztési stratégiánk harmadik eleme pedig az volt, hogy új piacokat nyissunk meg. A volt Jugoszlávia felbomlásával Szlovénia elvesz-

Beszélgetés

Dr. Davorin Kračun miniszterelnök-helyettessel

tette hagyományos piacainak jelentős részét, de mára sikerült ezeket nyugati és közép-európai piacokkal helyettesítenünk. A szlovén kereskedelem 70 százalékat ma az Európai Unióval bonyolítjuk le.

- Korábbi beszélgetésünkben említette, hogy a tömeges privatizáció egyik módja az úgynevezett népi részvény, vagy ahogy itt mondják, certifikát. Hogyan működik ez?

- Valóban, most tartunk a tömeges privatizációnak abban a szakaszában, amikor a népi részvények módszerét használjuk arra, hogy a korábbi társadalmi tulajdont felosszuk a polgárok között. Minden szlovén állampolgár kap egy ilyen részvényt, kortól függően három- és hatezer német márka közötti értékben. Ezzel a részvénnel részesedést vásárolhat bármilyen befektető társaságban, vagy a nyilvános tendereken privatizált cégekben, vagy abban a cégben, amelyben dolgozik, s így lehetővé tesszük a dolgozói kivásárlást. Ez fontos része a privatizációs

folyamatnak. De nem ez a privatizáció kizárólagos formája. Megpróbáltunk egy decentralizált, több csatornán zajló magánosítási folyamatot beindítani. Ez azt jelenti, hogy a privatizáció módjáról szóló legfontosabb döntést magán a cégen belül hozzák meg. A cég dönt tehát a privatizáció módjáról, és mindkét szélsőség lehetséges; lehetséges a teljes belső kivásárlás, és lehetséges a totális akvizíció hazai vagy külföldi befektetőknek. És persze lehetséges a két szélsőség közötti számos kombináció is. Megpróbálunk tehát minél rugalmasabbak lenni. Van azonban egy nagy különbség Szlovénia és a többi, korábban tervgazdasággal irányított ország között. A szlovén cégek már a privatizáció előtt is önállóak voltak, már akkor is megvolt a saját piacuk, saját exportpiacuk is. Éppen ezért próbáltuk meg decentrali-

Képünkön: Davorin Kračun
(balra) és a riportér

ÉG, EURÓPAI GAZDASÁG

zaini a privatizációs döntéseket, amennyire csak lehetséges.

- Említette, hogy Szlovénia kikerült a volt Jugoszlávia gazdasági hálózatrendszeréből, és új gazdasági kapcsolatrendszert alakított ki. Együttműködik a Közép-Európai Kezdeményezés országáival, és szabadkereskedelmi megállapodást kötött Magyarországgal. Milyen várakozásokkal tekint ezekre az új kapcsolatokra, miért hozzák létre a gazdasági együttműködés új formáit?

- A függetlenséget sikerrel létrehozó szlovén politika legfőbb célja az, hogy az ország része legyen Európának, az európai integrációs folyamatnak. Az Európai Unió az integrációs folyamatok központja, egyben a legfontosabb gazdasági partnerünk is - ide irányul nemzetközi kereskedelmünk 70 százaléka -, ezért továbbra is az Európai Unió felé tájékozódunk. Már megkötöttük a kereskedelmi és együttműködési megállapodást, most pedig a társult tagság intézményét készítjük elő. És nagyon reméljük, hogy a 2000. évre készen állunk a teljes tagságra is. Hasonló ez ahhoz a folyamathoz, amely Magyarországon zajlik. Másrészt pedig annyi kapcsolatot próbálunk meg kialakítani a Szlovéniához hasonló gazdasági helyzetű országokkal, amennyit csak lehetséges, hiszen ők ugyancsak új piacokat keresnek. És több esetben igen gyorsan fejlődnek a kapcsolataink, mint például Magyarországgal, Csehországgal, Lengyelországgal és Szlovákiával is. Bár, véleményem szerint, ezek az országok a mi természetes gazdasági partnereink, a közép-európai kereskedelmünk eddig jóval alatta maradt a lehetőségeknek. Ez igaz a szomszédos Magyarországra is, amellyel eddig az összes szomszédunk között a legalacsonyabb szintű a kereskedelmi kapcsolatunk. De azt hiszem, hogy az európai integrációs folyamatok keretében a magyar-szlovén kereskedelem is növekedni fog, és bízunk abban, hogy a két ország közötti szabadkereskedelmi egyezményvel a kereskedelmi kapcsolatok gyors fejlődé-

sének legfontosabb eszközét hoztuk létre.

- Más területeken is szükség lehet az együttműködésre, például az utépítésben, az infrastruktúra fejlesztésében is. Mik Szlovénia legfontosabb feladatai ebben a tekintetben?

- Legfontosabb feladatunk az, hogy megfeleljünk a függetlenné válás után kialakult új közlekedési helyzetnek. A Szlovénián keresztül vezető legfontosabb közlekedési irány ma az Olaszország és Magyarország közti útvonal, valamint a szlovén tengerpart összekötése Magyarországgal és Ausztriával. A volt Jugoszláviában a fő közlekedési útvonalak egész máshol húzódtak. Már is hatalmas utépítési programba kezdünk, hogy megfeleljünk ezeknek az elvárásoknak. Másrészt a függetlenné válás után ugyancsak megnőtt a lakosság vásárlóereje, és ennek eredményeképpen sokkal több autó közlekedik ma a szlovén utakon. Ez a második oka annak, hogy belekezdünk ebbe a hatalmas utépítési programba. Autópálya-építési tervünk fő iránya a szlovén kikötő. Koper és az olasz határ összekapcsolása Magyarországgal, illetve Ausztriával az út másik végén.

- Milyen forrásokból fedezik ezeket az infrastrukturális beruházásokat?

- A legfőbb források hazaiak. Külön rendelkezéseket hoztunk a benzinár forgalmi adójáról, és a benzinár jelentős része is az utépítési alapba folyik be. A többi forrásunk nemzetközi, elsősorban az EBRD-től származik.

- Az Európai Unióhoz való csatlakozáskor Magyarországhoz hasonlóan problémájuk lehet az, hogy olyan területeken van kereskedelmi többletük, amely nem igazán kedvező az Európai Unió szempontjából. Milyen területeken szeretnék fejleszteni kereskedelmi kapcsolataikat Magyarországgal, illetve az Európai Unió országáival?

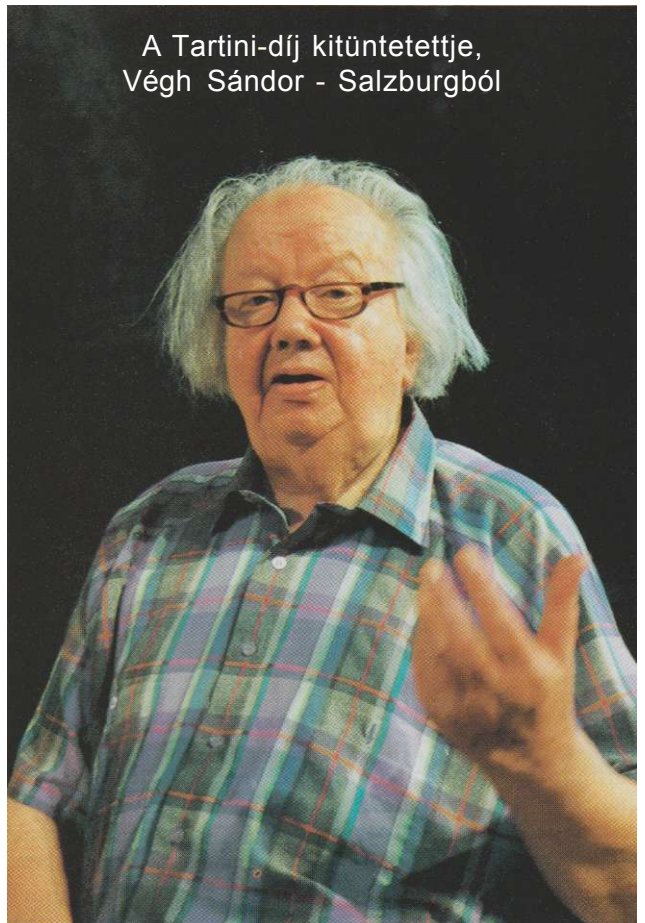
- Kereskedelmének összetételét tekintve Szlovénia előnyben van önmukkel szemben. Mi nagyrészt feldolgozóipari termékeket exportálunk, a me-

zőgazdaságban pedig behozatalra szorulunk. A mezőgazdasági termékeket illetően egyik fő forrásunk éppen Magyarország, számos mezőgazdasági terméket importálunk önkéntől. Így tehát külső egyensúlyunkat tekintve, azt hiszem, optimális helyzetben vagyunk. Gyakorlatilag kiegyensúlyozott a kereskedelmünk, többletet mutatnak a szolgáltató ágazatok, jelenlegi mérlegünk tehát mindent egybevetve pozitív, és a Szlovén Nemzeti Bank nemzetközi tartalékai is egyre növekednek. Most mintegy 2,1 milliárd dollárnak megfelelő tartalékkal rendelkezünk, amely több, mint a belföldön forgalomban lévő pénz mennyisége. Másrészt pedig nincsen mezőgazdasági feleslegünk, csak néhány szektorban, egészében véve tehát versenyképesek vagyunk az Európai Unióval. Mindezekkel pedig kiegészítjük a magyar gazdaságot, úgyhogy Szlovénia, Magyarország és az Európai Unió gazdasági kapcsolatrendszere az ipari szerkezetet illetően harmonikusnak mondható.

- Az utolsó kérdés az önök fizetőeszközére vonatkozik. A függetlenné válással új pénzt vezettek be. Az új pénz a nemzeti identitás és a függetlenség jelképe is, de az is nagyon fontos, hogy egy idő után szabadon lehessen dollárra, német márkára és minden más valutára váltani. Milyen kilátásaik vannak erre

- Már is elértük a teljes belső konvertibilitást, minden szlovén állampolgár tetszőleges mennyiségben vásárolhat külföldi fizetőeszközt. Nincsenek megszorítások, az eredményeink pedig meglehetősen jók, mivel nem vagyunk eladósodva. Az adósságszolgálati rátánk 7 százalékos, ami jóval alacsonyabb, mint más átalakulóban lévő országoké, külföldi devizatartalékaink pedig jóval magasabbak, mint az itthon forgalomban lévő pénz mennyisége. A monetáris rendszer, a pénz konvertibilitásának és értékállóságának biztosítása a makrogazdasági stabilizálás egyik legfontosabb feladata volt. És azt hiszem, ebben a tekintetben igen jó helyzetben vagyunk.

Módos Márton

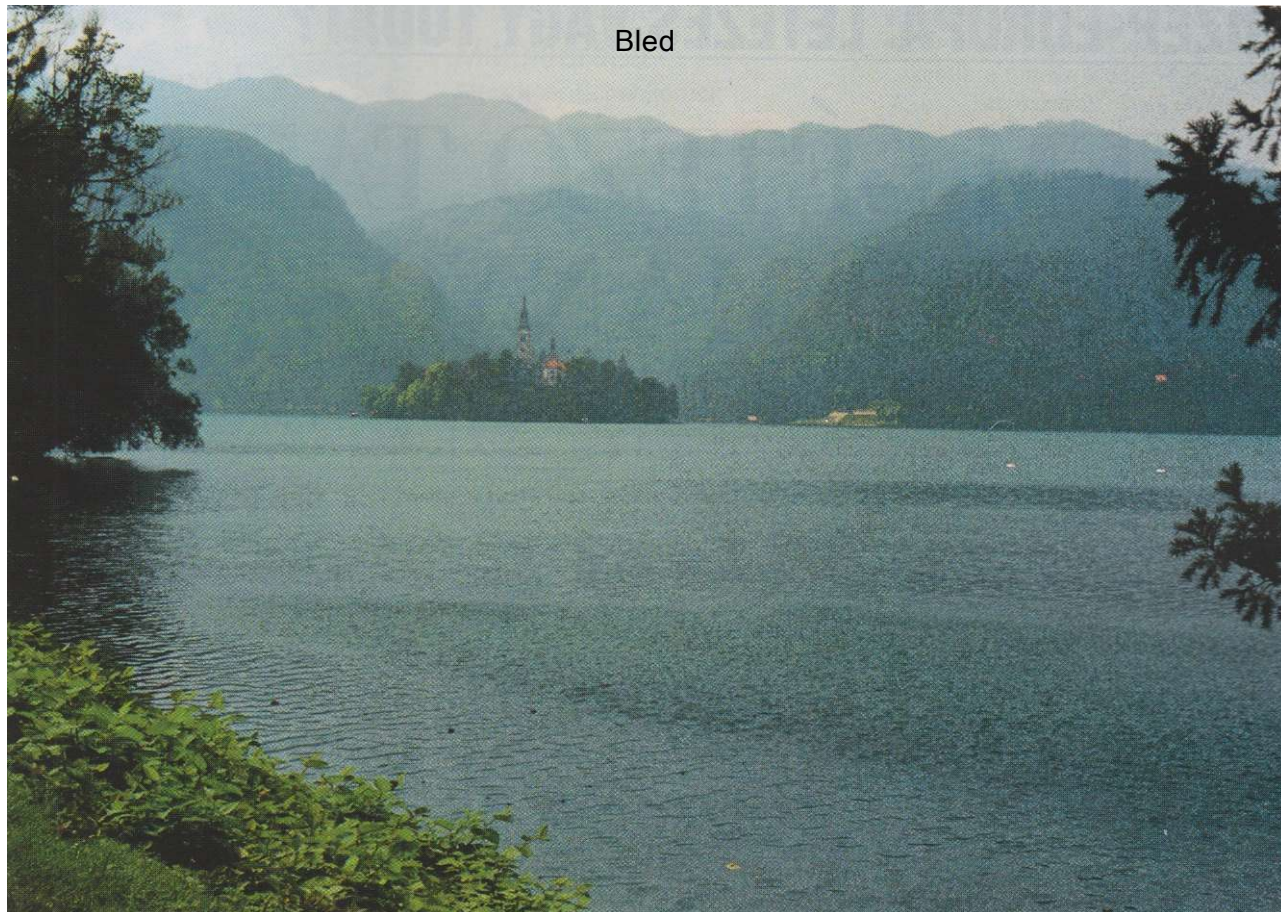

A Tartini-díj kitüntetettje,
Végh Sándor - Salzburgból

A Tartini fesztiválon
nyolc ország 300 hegedűse játszik,
a pirani főtéren

Bled

Házfal
Piranból

NEM LÉTEZŐ TÁRGY TANULMÁNYOZÁSA

Zbigniew Herbert 70. születésnapjára

Éppen negyedszázada írtam le Zbigniew Herbertnek, a híres lengyel költőnek a lírájáról, hogy benne egyfajta - jobb szó híján - „közép-európai” poétikát látok megkörvonalázódni. Ezt az észrevételemet néhány-szor már azóta is megfogalmaztam, s íme tárgyértelmezésemhez most maga a „tárgy” is hozzászól. A költő legújabb verskötetében, az 1992-ben mejelent *Rovigo* című gyűjteményben (Rovigo - helység Olaszországban) van egy verspamflet, amelynek a címe egyenesen az, hogy *Metteleuropa*. A huszonnégy soros műnek mindjárt az első strófája is így hangzik: *„Nem tudni hűsvér vagy pihe / s főleg hogy mire jó mire / ez a Mitteleuropa / mesésen ragyog s kialszik mintha / egyenesen ő írta volna / ő a mesék Ezópja”*.

Zbigniew Herbert tehát hallani sem akar Közép-Európáról, nem tudja, mi az, nem tudja, eszik-e vagy isszák, s az egész Mitteleuropa-gubancot a mesék világába utalja. S Herbertnek, az embernek és polgárnak ehhez természetesen joga van, mint ahogy nekünk, az olvasóknak meg ahhoz van jogunk, hogy a költőnek ezt a Közép-Európa-intencióját a költészete értelmezése közben ne vegyük figyelembe, vagy legalábbis ne tartsuk meghatározónak, hogy mérvadó ebben az esetben számunkra inkább Derrida legyen, aki azt tartja: *„nem vagyunk többé abban a helyzetben, hogy az írásunknak előrebocsáthassuk az értelmét”*.

Bizony, a hermeneutika és dekonstrukció évtizedeiben a költőnek meg kell barátkoznia a gondolattal, hogy az olvasó esetleg olyasmit hall ki a verséből, amit ő - tudomása szerint - nem kódolt bele, hogy a műjelentés a mű és az olvasó végtelen dialógusában alakul ki és alakul olvasatontként át meg át.

Az én olvasatomban például Zbigniew Herbert versbeszéde akkor is egyfajta közép-európaiság összefüggésében fogalmazható meg a legpontosabban, ha a költő maga Közép-Európáról nem tudja, hogy hűsvér valóság-e vagy csak szélben lengedező pihe.

Ez a versbéli „közép-európaiság” persze csak úgy kötődik egy geográfiailag meghatározható Közép-Európa-hoz, mint ahogy például a reneszánszot általában Olaszországhoz, a rokokót meg Franciaországhoz szoktuk kapcsolni. Olyan stílusról, vagy ha úgy tetszik, „poétikáról” van itt inkább szó, amelynek egyelőre nincs neve, csak hozzávetőleges területe van. Spengler értelmében, aki szerint a „kultúra” - különböző „kultúrköröket” hagyva maga után - tűzként harapózik el és rohan át a kontinensek fölött.

Nos, a múlt század végétől Spengler tüze mintha Bécsben, Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon lobogna. Egyszer szecesszió-nak, máskor katasztrofizmusnak vagy tragigroteszknek, aztán megint máskor abszurd irodalomnak nevezzük, de e különböző stílustörekvések, szellemi áramlatok összetartozását, azt hiszem, már mindnyájan kellőképpen látjuk. Összefüggő „kultúrkörünknek” már csak az átfogó megnevezése hiányzik, s ezért cseréljük föl időnként az oksági összefüggést a térbelivel, s nevezzük térségünk 20. századi irodalmát „közép-európainak”.

Ismételtem, térségünk 20. századi irodalmát, mert a 19. századot megelőzően „közép-európai irodalomról” még annyira sem beszélhetünk, mint magáról Közép-Európáról. A mai Közép-Európa szellemisége és irodalma a középkor, a reneszánsz, a barokk és a klasszicizmus idején teljesen a nyugat-európai szellemi áramlatok és stí-

lusiskolák hatása alatt alakult, eredeti, sajátos képződménnyé akkor vált, mikor a 20. században ezt a permanensen hatások alatt születő s így felemás múltját tudatosítani kezdte magában. Olyan létezésre kezdett emlékezni, amely már a létezés idején is inkább tudat, valami máshol létezőnek a tudata volt, mintsem hiteles, tettekben megnyilatkozó egzisztencia. (Nem csoda, hogy ebben a lét nélküli tudatban Musil „tulajdonságok nélküli embere” aztán annyira otthon érezte magát!)

Nomármost, ha Zbigniew Herbert költészetét ebben a közép-európai „kultúrkörben” akarjuk értelmezni, akkor nem lehet nem gondolnunk legelőször is arra a Danilo Kišre, aki - Herberttől eltérően - tudatában is volt közép-európaiságának, sőt ennek az irodalmi „közép-európaiságnak” valamiféle ars poeticáját is megfogalmazta, így: *„A lengyel Kuśniewiczet (1904) vagy a magyar Esterházy Pétert (1950) olvasva miért ismerem föl bennük, a kifejezőmódjukban ahhoz a bizonyos »közép-európai« költészethez való tartozásukat, miért érzem őket közel magamhoz? És mi az a hang, miféle vibráció az, ami egy művet e költészet mágnesterébe állít? Ez mindenekfelett a kultúra immans jelenléte, allúziók, reminiszenciák és a teljes európai örökségből vett idézetek képében, a mű tudatosága, ami nem ront a spontaneitáson, egyensúlyozás az ironikus pátosz és a lírai távolságtartás között.”* (Variációk közép-európai témákra)

Elismerem, hogy ars poeticának ez a vallomás túlságosan általános, hogy eszerint egész sor nyugat- és kelet-európai reneszánsz, barokk, klasszikus és modern költőt is „közép-európainak” minősíthetnénk, de ahogyan az általánosságok itt egymás mellé

Tözsér Árpád

kerülnek, s a felsorolás végére hagyott „*ironikus pátosz*” és „*lírai távolságtartás*” az egész jellegzőrét sajátos fényel világítja meg, az a karakterisztika meghatározó elemének épp az „*ironikus pátoszt*” és a „*lírai távolságtartást*” érzem, ezekből a látószögekből lehet leginkább rálátni Zbigniew Herbert „közép-európaiságára” is.

Borges írja Shaw-ról, Berkeley-ről és Swift-ről: „*Angolok ivadékaik voltak, ereikben nem folyt kelta vér, ám írnek, azaz másnak érezték magukat, s ez elég volt ahhoz, hogy megújíthassák az angol kultúrát.*” A legjobb közép-európai szerzők az európai kultúra írjei: európaiak, de „közép-európainak”, azaz másnak érzik magukat (akkor is, ha nem vallják be), s ez elég ahhoz, hogy megújíthassák az európai kultúrát. Herbert például úgy teremt költészetet a „teljes európai örökségből”, hogy egyre a „távolságtartást” érezzük verseiben a meghatározónak. Tárgyai európaiak (főleg az antik Európa „tárgyai”: Prométheusz, Antigóné, Caligula stb., de a modern Európáéi is: Spinoza, a 2. világháború, Orwell), e tárgyak a melléjük rendelt eszmékkel viszont nem egységet, hanem valamiféle párhuzamosan haladó oksági sorokat alkotnak. Európa reáliái itt csak azt a teret jelzik, amelynek törvényei éppen érvényüket veszítették, s a törvényektől lecsupaszodott tárgyakat egy sztoikus-elégikus és ironikus szem vizsgálja. S ennek a szemnek az ad sajátosan közép-európai abszurd jelleget, hogy minden látszólagos idegensége ellenére is „belső szem”, a szemlélt térhez és

Zbigniew Herbert

Mitteleuropa

Alexander Schenkernek

Nem tudni hűsvér vagy pihe
s főleg hogy mire jó mire
ez a Mitteleuropa
mesésen ragyog s kialszik mintha
egyenesen ő írta volna
ő a mesék Ezópja

Hozzá cézárt is kaptunk
úgy hívják Otto von Habsburg
rendes ember és menő
s egy Bourbonunk is van talonban
bár hogy nyíltan kimondjam
az igazi nem ő

Nos van kit dühít s van kit még nem
e tömegeknek készült játékszer
szükségünk másra már nem is volt
megjelent a látóhatáron
s most a fényes egekben szállong
akár éjjel a telihold

Hát hadd csillogjon egyelőre
gyerekek színes üveggömbje
öregék emléke álma
én megsúghatom mindenkinek
hogy a mesékben rég nem hiszek
(s részemről az úgy le van zárva)
Tözsér Árpád fordítása

tárgyhoz szervesen hozzátartozó;
azoknak valamiféle harmadik szeme.

vedd ki
a nem létező tárgy
árnyékából
a poláris mezőből
a belső szem nyers álmaiból
a széket

gyönyörű és haszontalan
akár sivatagban a katedrális
- írja a költő *A tárgy tanulmányozása* című versében, s a „belső szem” itt egyrészt egy felsorolás tagja, tehát valami módon a felsorolt tárgyakhoz tartozik, másrészt viszont ez a szem a „nem létező tárgy” árnyékával kerül párhuzamba, s így a „nem létező tárgy” akarva, nem akarva értelmezi a „belső szemét”. S mivel az egzisztencialisták szóhasználatában a „nem létező tárgy”, azaz a Semmi a tudat fedőneve, Herbert „belső szemét” egyfajta abszurd tudatként is lehet értelmezni. S ez a tudat azért abszurd, mert tulajdonképpen a tudat tudata: „nyers álma” a tudatnak, a nem létező tárgynak, a Semminek.

Herbert tehát velejéig európai költészetet művel, de egyben újra is szervezi az európai költészetet. Nem az avant-

gárdisták tagadva-újító módján, nem is Eliot eszközeivel (akinek a lehetetlen sikerült: a mítoszok segítségével fejezte ki a „géporszak” sivárságát, s akivel költőként oly sokszor rokonítják, helytelenül), hanem inkább mondjuk az újjörög Kavafiszra emlékeztetően. Kavafisz ugyanis újjörögül írt, de úgy, mint aki csak tegnap hagyta abba az ógörög nyelvű verselést, s ma az ógörög történelmi anyagot (az új nyelven) már csak egy jóval szárazabb, szentvtelebb, „egzisztenciálisabb” paradigma szerint képes modellálni. Herbert paradigmája az egykori európai létezésről levált, önállósodott, s egy idő után az eredeti létéhez visszaforduló tudat paradigmája, az így kialakuló kettősséget pedig úgy lehet értelmezni, mint Európa és Közép-Európa dichotómiáját.

Ez a dichotómia Herbert verseiben mindkét irányban jótékonyan redukív. Európa irányában a közép-európai élménykörből azokat az árnyalatokat, részleteket szűri ki, amelyek túlságosan helyi jellegűek, s az általános érthetőség, a világirodalmi recepció érdekében elhagyhatók és elhagyandók, a hagyományos európai élményanyagból viszont az önazonosság és egység monista pöffeszkedését vonja ki. Versről versre bizonyítva, hogy létünket tulajdonképpen a világ fundamentális értelmezhetetlensége közepett vagyunk kénytelenek értelmezni. S ebben az értelmezési folyamatban a tudat nem az értelem szerepében jelenik meg, hanem éppen abban a módban, ahogy a centrum (önazonosság, egység) nélküli lét visszaveszi magába a korábban értelmezett dolgokat. Ennek a visszavételnek a sarkított és esztétizált helyzete a sivatagban pompázó katedrális (és tulajdonképpen Herbert egész költészet), amelybe természetesen az egykori létezéséről levált s arra már csak emlékező közép-európai tudat élménye is gazdagon belejárt-szik. Sőt, az a „közép-európai poétika”, amely napjainkban a „teljes európai örökséget” újrapoétizálja, éppen ebben a reverzibilitásban látszik megvalósulni. De ezzel már megint a Danilo Kiš-féle ars poeticánál tartunk!

Zbigniew Herbert egyébként 1924. október 29-én született, tehát ebben az évben 70 éves. Kíváncsi nekem ebből az alkalomból, hogy szent Közép-Európa-ellenes haragja még sokáig lobogjon lelkében, hogy megérhesse annak a „közép-európai poétikának” az irodalomtörténeti kodifikálását, amelynek akarata ellenére is ő az egyik megte-
remtője. ■

TERMÉSZETES VÁLASZTÁS

DEVIZABANKÁRI SZOLGÁLTATÁSAINKKAL

- Nemzetközi kereskedelmi devizalevelezési forgalom bonyolításával, fizetési megbízások teljesítésével
- Bankári tanácsadással
- Kereskedelmi üzletek fölépítésével
- Négy évtizedes kereskedelmi banki tapasztalattal széles körű nemzetközi bankkapcsolati háttérrel
- Biztonsággal és szakszerűséggel

HOZZÁJÁRULUNK ÜZLETI SIKERÉHEZ

Munkatársaink az Ön rendelkezésére állnak.

1821 Budapest, Szent István tér 11., Telefon: 269-0922, Fax: 269-0959, Telex: 22-6941, 22-5106 extr h

Több mint bank – gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23–25. • Telefon: 175-0130

Danilo Kiš

A KIS NÉPEK ÍRÓINAK KÖTELESSÉGE

A *Weltliteratur* fogalma úgy, ahogyan még Goethe megalkotta, egészen a mai napig egy lángeszű költő látomása maradt, akinek a nagy (európai) nemzeti elragadtatások korában sikerült a nemzeti szűkkeblőség fölé emelkednie, és az irodalmat a szellem egyfajta vámmentes övezetévé nyilvánítania. A *Weltliteratur* - goethei felfogásban, tehát főleg gyakorlati síkon szemlélve - elsősorban a tulajdon értékek egyfajta korrekciójának lehet tekinteni, az egybevetés elve szerint. Ebben az értelemben, ahogyan azt Étiemble látja, „Goethe világirodalmi egzaltált-sága elsősorban a német nacionalizmus burkolt elítélése, s egy füst alatt minden nacionalizmusé”.

Azért pedig, hogy a *Weltliteratur* fogalma csak a nagy nemzetek vagy nyelvek irodalmait jelentette, és jelenti még ma is, s hogy a „világirodalom” e fogalma egészen napjainkig egyfajta szellemi kolonializmus és szigorú eurocentrizmus maradt, Goethe a legkevésbé sem vétkes, de most nincs ideje, hogy ennek és az illetén állapotnak minden okát firtassuk, mely íme mindmáig tart. A már idézett

Étiemble (aki, bárha francia, az eurocentrizmus legádázabb ellenzőinek egyike) felteszi a kérdést, más irodalmak terebélyességének, értékének és ősiségének tudatában: de mi legyen, uraim, a szanszkrit, kínai, japán, bengáli, iráni, arab irodalommal? S mi van a görög és még egynémely más irodalmakkal, melyeket most itt átugrok? S mielőtt még néhány következtetésre jutok ezzel az egésszel kapcsolatban, engedjék meg, hogy megemlítsek még egy adatot. Annak az ankétnak eredményeként, melyet

1956-ban Raymond Queneau végzett, mégpedig „Egy eszményi könyvtárért” cím alatt, s amelyben vagy 3500 cím szerepelt, egy száz címes listát kaptunk, melynek élén Shakespeare és a Biblia áll, majd mindjárt Proust. Mindent egybevetve, 60 francia és 39 külföldi író, ebből 9 angol és amerikai, 8 görög, 6-6 német és orosz, 4 latin és 3 spanyol nyelvű író, míg 1-1 cím jutott az arab, dán, héber és olasz íróknak.

E rövidre fogott statisztikai fejtegetést néhány önként adódó következtetéssel fejezem be: először, az eurocentrizmus még mindig, a bábeli nyelvzavarban való bizonyos eltolódások ellenére, változatlanul a szellemi hozzáállás és gondolkodás uralkodó formája: másodjára: ez az eurocentrizmus főleg a nagy nyelvek és nemzetek irodalmaira korlátozódik; és harmadszor: ezt és az illetén hozzáállást és viszonyt kénytelenek vagyunk elfogadni, mint olyan empirikus tény, amely ellen nem léphetünk fel csupán frázisokkal a kis népek irodalmainak jogáról, hogy egyenjogúan legyenek jelen a nagyok családjában, hanem kizárólag és legelsősorban önvizsgálattal, akarom mondani: tulajdon értékeink vizsgálatával, mert ellenkező esetben, ha csak úgynevezett legitim jogunk alapján keressük helyünket a nap alatt, ott fogunk maradni, ahol eddig is voltunk: sutba vágva.

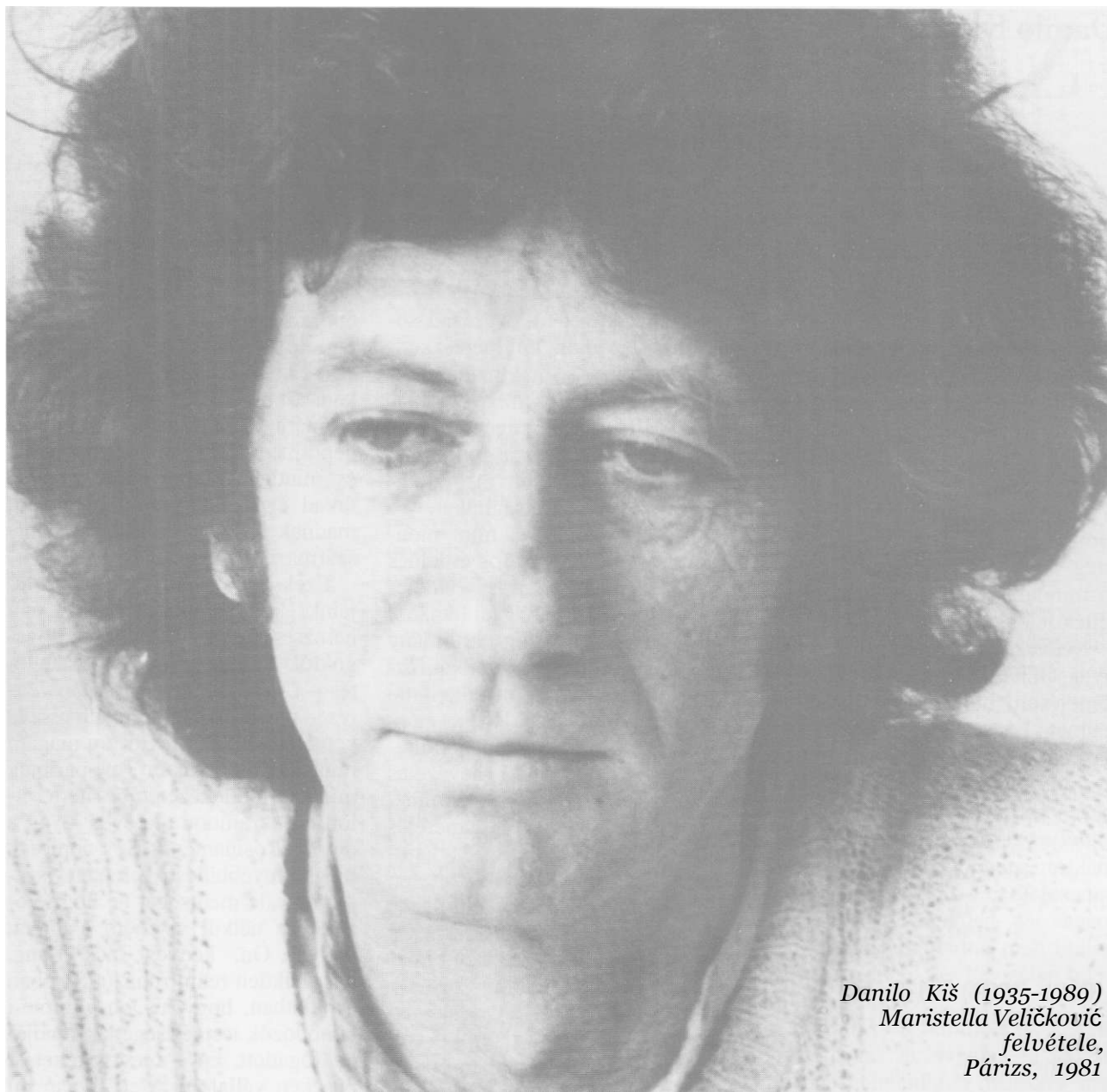
A mi kötelességünk, a kis népek és kis nyelvek íróinak és fordítóinak a kötelessége, hogy harcba szálljunk tekintélyünkért, helyünkért a nap alatt, szüntelenül törekedve, hogy azt nyújtsuk a világnak, ami nálunk a legjobb, s azt

a lehető legjobb formában adjuk, s ne várjuk el a széles nagyvilágtól, hogy másképp viszonyuljon hozzánk, mint ahogy mi magunk viszonyulunk egymáshoz. Azt kívánom, ne értsenek félre: nem ezért szállok most síkra, hogy *mindenáron* a nagy, a történelmével és sorával és eshetőséggel szerencsésebb irodalmakba sorolódjunk, hanem épp a kiválasztással, a goethei *korrigieren* alapján, és azzal az öntudattal, hogy mi is, méghozzá teljes joggal, az európai kultúra, tehát a *Weltliteratur* része is vagyunk. Így azután valami majdani „eszményi könyvtárba” talán bekerül néhány jugoszláv írónk, Krleža, Andrič vagy Crnjanski neve is, s Apollinaire *Alcools*-jai helyett, vagy mellettük, hogy ne mondjam azt, fölöttük, talán az *Új versek* állnak majd, Ady Endrének, a Dunamente e nagyszerű költőjének kötetéből.

Mindaddig nekünk, a kis nyelvek költőinek és fordítóinak, Bachelard meghatározását kellene magunkévá tennünk: „Az én eszményi könyvtáram elsősorban a nyitott könyvtár.” Ami azt jelenti: előítéletek nélkül a nemzetekkel, országokkal és nyelvekkel szemben.

Vujicsics Sztoján fordítása

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a magyar költészet fordításáért 1978-ban Danilo Kišt a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntette ki. A kitüntetést belgrádi nagykövetségünkön nyújtották át. Danilo Kiš ebből az alkalmából írta s mondta el e szöveget, mely feledésbe merült, gyűjteményes kötetébe se került még, s magyarul most először adjuk közre a belgrádi *Politika* című napilap egykorú közlése alapján (1978. július 8.) A lap szerkesztősége *Az eurocentrizmus szelleme ellen* címmel jelentette meg Danilo Kiš esszének beillő alkalmi felszólalását. Vitathatóan tetszik, vajon e címet Danilo Kiš adta-e írásának. Az első magyar közléshez az utolsó előtti bekezdés kezdő mondatának szellemében adtunk most alkalmi címet. (v. sz.) ■

Danilo Kiš (1935-1989)
 Maristella Veličković
 felvétele,
 Párizs, 1981

„Kiss Ede úr ny. intéző Dániel fia” kedvezményes MÁV-igazolványa (1943-1944), melyet a Budapesti Üzletvezetőség 1943. január 1-jén állított ki. Kiss Ede - alias Eduard M. Kiš - a Jugoszláv Állami Vasutak (J.D.Ž.) egykori felügyelőjének, majd 1941-től egy ideig még a MÁV intézőjének Dániel - alias Danilo E. Kiš - fia akkor a Zala megyei Kerkabarabáson, az apa szülőfalujában járt elemi iskolába. Az apa 1942 elején, a bácskai razziák és pogromok után, a megszállt Szabadkáról itt helyezte biztonságba feleségét, fiát és kislányát. Őt magát azután 1944-ben egy MÁV marhavagonban Auschwitzba szállították, ahonnan már csak Danilo Kiš könyveibe tért vissza.

ÁLMODOZÓK TESTVÉRISÉGE

Nagykövet Úr,
engedje meg, hogy elsősorban Önnek köszönjem meg a szívélyes együttműködést ezen ünnepély megszervezésében, és a meghitt fogadást, melyet az Ön mindig vendégszerető rezidenciáján ad.

Drága barátaim és honfitársaim, Hölgyeim és Uraim, engedjék meg, hogy köszönetemet fejezzem ki mindannyiuknak, akik megtiszteltek jelenlétükkel.

Kedves Jack Lang, hálás vagyok Önnek a laudációért és a kitüntetésért, s megragadom az alkalmat, hogy megköszönjem Önnek ama tényt is, hogy még mindig itt vagyok Franciaországban, mert Ön volt az, aki miniszteri tekintélyével megoldhatatlan problémáktól szabadított meg irataimmal kapcsolatban, melyekhez az Ön magas és hathatós közbenjárása nélkül nem juthattam volna. Amiképp hálás vagyok Önnek azért is, hogy elvállalta parentálásomat ez ünnepi alkalommal, s ezáltal megtisztelt jelenlétével és szavatul értem erkölcsi feddhetetlenségével.

Nem áll szándékomban, hogy felvázoljam a francia-jugoszláv kapcsolatok hosszú útját - melynek fő mozzanatait Ön már kiemelte -, de mégsem hagyhatok említés nélkül néhány eseményt s néhány nevet. Bizonyos Raimond d'Agiles a maga *Historia Francorum qui ceperunt Hyerusalem* XI. századi krónikájában ezt írja a földünkkel való találkozásról: „Vagy negyven napon át időztünk Esclavoniában, számtelen ködben haladva, mely oly sűrű volt, hogy szinte érinthetők, s a legkisebb mozdulatnál is magunk előtt tolhattuk.”

Ezek a ködök. Hölgyeim és Uraim, jelképes módon kapcsolataink folyamatosságát jelzik: ezek

a ködök közel tíz évszázad során hol fölszálltak, hol leereszkedtek, ám mind a mai napig nem oszlottak szét teljesen. Kivéve talán a XVIII. század végét, a napóleoni háborúkkal és a romantika mozgalmával, valamint első világ-háborús fegyverbarátságunkat.

A kísértés ellenére, mint mondtam volt, kihagyok sok érdemes nevet, és csak Charles Nodier könyvtárost említem Ljubljánából (mely akkoriban illír tartomány volt), aki a romantika korában *Hasanaginica*-fordításával felkeltette a francia költők érdeklődését népköltészetünk iránt; s megemlíteném még Mérimée nevezetes misztifikációját *La Guzla* címmel, mely alatt, miként ez ismeretes Önök előtt, Hyacinthe Maglanovich „illír költő” (természetesen kiagyalt költő) dalainak állítólagos fordításai jelentek meg. Ezeknek a daloknak, melyek messze elmaradnak népköltészetünk értékétől, miként Önök előtt ugyancsak ismeretes, hatalmas sikerük volt nemcsak Franciaországban, de a fordítások révén Németországban és Oroszországban is, ahol ezeket az állítólagos szerb népdalokat maga Puskin költötte át! Mit bizonyít e tény? Hogy hála egy nagy és ismert nyelvnek, mint amilyen a francia, népköltészetünknek még egy halovány mása is képes közérdeklődést és bámulatot kelteni. Így aztán felmerül a kérdés: vajon mi lenne, ha ez a költészet egy nagy nyelven íródott volna, vagy pontosabban, mi lett volna, ha nagy költői tehetségek fordították volna nagy nyelvekre eredeti dalainkat? A déli szlávok s elsősorban a szerbek balszerencséje - s ez mindekelőtt a kis nyelvek balszerencséje -, hogy népi epikus költészetünk hiába ér fel a homéroszi

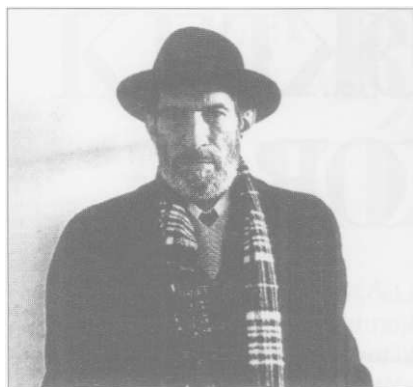
eposzhoz, ismeretlen maradt a világ előtt, vagy csak kivételesen, a szakemberek ismerték meg, s miként a homéroszi eposz a görögök számára, ő a mai történelmünk, néprajzunk, lélektanunk, nyelvünk és mindennapi beszédünk, belőle fakad egész kultúránk, belőle támadnak legjobb költőink, belőle származik Andrić.

Ezek a mi *Chansons de geste*-jeink, kell-e mondani, csak úgy hemzsegnek a hősoktól és lovagoktól. Az engem ért megtiszteltetés - *Chevalier des art et des lettres* - nevét és jelentését fürkészve képtelen voltam megidézni magam mint lovast valami pejparipán, mignem emlékezetembe nem ötölt egy számomra kedves lovag a dicső Rosinantén. Ez nemcsak megkönnyebbülést jelentett számomra, de mentséget is, hogy vonakodás nélkül viseljem e címet, melyet Ön, kedves Jack Lang, nagylelkűen reám ruházott. Abban a tudatban, hogy a Don Quijote-i álmodozók testvériségének rendjébe fogadott, én e megtiszteltetést büszkén vállalom. Mert ugyan mi is napjainkban az író, mi is vagyok én, mint kóbor lovag, vagabundus, akinek fékezhetetlen a képzelete, szenvedélyes olvasó, olyan ember, aki azon az áron is, hogy nevétség tárgya lesz, az igazságosság eszményeit szolgálja.

Köszönöm tehát, kedves Jack Lang, hogy hivatalosan is a kóbor vitézek rendjébe sorozott, akik a maguk száműzöttségében és a maguk királyságában élnek, s hogy e megtiszteltetésben épp ma részesített, az általános bizalmatlanság idején.

Vujicsics Marietta fordítása

Elhangzott a Chevalier des art et des lettres kitüntetés átvételkor Párizsban, 1986-ban.

DANILO ÉS AZ ELBESZÉLÉS VÁLSÁGA

Írók és irodalomtudorok évtizedek óta boronganak afölött, hogy az epika ellehetetlenült, mivel a modern anyámkínják fényében kiderült, hogy az epikusok a prekritikai naivitás korában (mondjuk Stendhal, Balzac, Flaubert idején) holmi isteni szerepben tetszelegtek, azt a látszatot keltvén, hogy ők mindent *tudnak* szereplőik viselt dolgairól, sőt lelki rezdüléseiről, önmaguk előtt is titkolt indítékairól. Ennek az elhúzódó intellektuális hascsikarásnak szenvedő alanyai azonban, őszinte sajnálatomra, egy kategoriális hiba, egy járványosnak bizonyult fogalomzavar áldozatai. A regényíró ugyanis *nem* empirikus tudós és *nem* mesterdetektív, hanem szégyenkezés nélkül bevallva, *kitalál* figurákat, és ezeket művészi szeszélyének vagy éppen művészi vaslogikájának kénye-kedve szerint mindenféle helyzetekbe bonyolítja. Gondoljunk bele Flaubert híres mondasába: „*Bovaryné én vagyok.*” Gustave, mint ismeretes, súlyosan depressziós volt, de tudatában nem szenvedett. Bizonyosan nem azt akarta tehát közölni, hogy ábrándos, házasságtörő hölgynek véli magát. Nem Bovarynéval, a regény hősnőjével, hanem a *Bovaryné* című *regénnyel* azonosította magát. Hiszen Bovaryné a regényen kívül egyszerűen nem létezik. Értelmetlen feltenni azt a kérdést, hogy mit csinált Emma azon óráiban, amelyekről az író nem fikciónál. Aminthogy az sem tudha-

tó meg, hányas lába volt Homais patikusnak.

Danilo dicsősége éppen az, hogy ezen vérszegény teóriáktól (bár minden bizonnyal ismeretükben) mit sem zavartatva magát írta valami istenadta *mesélőkész*séggel a szó szoros értelmében *vérbő* történeteit. Ezek a beszélyek zömmel a hivatásos forradalmárok, illetve az állammá dermedt forradalom szolgáinak rémtetteiről és saját rettenetes végükéről szólnak.

Bibó István írta a negyvenes években, hogy két terméketlen embertípust ismer: a hivatásos forradalmárt és a reakcióst. Ha jól értem Bibót, az *egydimenziós* ember kritikáját adja, aki egy „eszme” vagy a politika szolgálatában bornírt öntudatlansággal lemond arról, hogy legalább megkísérelje egyetlen életében befogadni az élet teljességét. Mi több, lelkiismeret-furdalás és kétely nélkül foszt meg másokat pusztán életük-től is.

Azt hiszem, Danilo alapvetően konzervatív volt, a szónak abban a tág értelmében, hogy viszolygott a minket szokásaink és szándékaink ellenére megváltani akaróktól, és nem tartotta kívánatosnak, hogy „holnapra megforgassuk az egész világot”.

PS. Kedves Sztoján! Köszönöm, hogy alkalmat adott leróni kegyeletemet Danilo halálának ötödik évfordulóján. Magamtól nem jutott volna eszembe, hogy már öt esztendeje halott. Bennem él. ■

ÁTHALLÁSOK: KÉTELYEK KORA

„Talán Közép-Európa írója vagyok, amennyiben ez bármit is jelent. Ha nem borítaná homály származásomat, kérdem, vajon mi okom lett volna, hogy írásra adjam a fejemet?” - válaszolt kérdéssel a kérdésre Danilo Kiš (1935-1989), amikor írói hovatartozásáról faggatták. Szabadkán született, montenegrói származású szerb anya és nyugatmagyarországi eredetű, rendhagyó életvitelű magyar zsidó apa gyermekeként. Az apát 1944-ben Auschwitzba hurcolták. Gyermekkorra a szerb és a magyar nyelv közegéhez kötődött, s könyvei majd e nyomasztó, tragikus esztendők emléktöredékeit teljesítik ki.

Elfajzott író vagyok, sehonnan származom” - vallotta. „Nem vagyok zsidó író. miként Singer mester. **Könyveimben** a zsidók csupán irodalmiság, elkülönítés - a szónak az orosz formalisták használta jelentésében. Mert Közép-Európa zsidó világa egy elsüllyedt világ, volt világ, s mint ilyen, a valóságos-irracionális térben kapott helyet. Tehát az irodalom térben. Disszidens író sem vagyok. - A legjobban azt az irodalmat vetem meg, amely kisebbségnek adja ki magát, bármely kisebbség irodalmát. Legyen az politikai, etikai, szexuális. Az irodalom egy és oszthatatlan. Jó vagy rossz. Az ember lehet homoszexuális, de nem Proust; lehet zsidó, de nem Singer. Hogy kisebbségi-e vagy sem, ez nem érdekel. Könyveim tárgya, hogy Nabokovot idézem, a stílus. Vagy fordítva: könyveim stílusa a tárgyuk.”

Sok-sok éves incselkedéseink utolsó állomása Dubrovnik volt, 1989 augusztusában, jó másfél hónappal korai halála előtt, melyről tudtuk, hogy már szemügyre vette, de nem akaródzott hinnünk, oly hamar el is ragadhatja közülünk. Hogy

súlyos tüdőműtétje után miként viaskodott vele - nem tudhattuk. Hangja gyerekesen elvékonyodott, fáradékony lett, de gondosan ügyelt az orvosi ellenőrzések megszabott rendjére, s látszatra teljes értékű életet élt. Az év augusztus 26-án, szombati napon, kellemesen enyhe mediterrán alkonyban a Gradska kafana Stradun felé eső szűkös és kényelmetlen teraszán boroztunk. Aznap hozta a belgrádi *Politika* a rövidke hírt, a *Nagyvilág* nyári számaiban önéletrajzi karcolata, interjúja és esszéje jelent meg magyarul. A lapszámról tudom a találkozás dátumát. Másnap vagy harmadnap újból elüldögéltünk egy dubrovnikai kávézó előtt, kancsó borral asztalunkon. Szokása szerint nyugtalanul izgett-mozgott, többször felállt, helyet cserélt, mi több, tett egy kört a közelben. Szüntelen szomjas volt, de ez a szomj már nem régi belgrádi és budapesti kíméletlen, önfelelt védeléseink telhetetlensége volt. Meg választékosabbak is lettünk. Nála, persze, más oka volt. Szokásunk szerint szeszélyesen, egyik percről a másikra, szinte mondatról mondatra váltogattuk a szerb és a magyar szót. Danilo élvezettel mártózott meg minden kínálkozó alkalommal a magyar nyelv közegében. Nem tudom, melyik nyelvünkön kérdeztem már: „Írsz valamit?” Talán magyarul felelt: „Nem írok semmit. Illetve írok, de valami egészen mást, valami vicceset.” Gondolom, a befejezetlenül maradt szatirikus poémáját, *A forradalom költője az elnöki hajón* címűt fogalmazhatta ekkor. Tudom, hogy maradék erejével kinyilatkoztatni akart, egyértelművé tenni - nem önmagát: a kort idézte meg, melyet viselt, de nem vállalt. A kételemek nyomasztó korát, melyet esszéinek magyar kötete is most megidéz.

Azon az estén, a dubrovnikai egykori vámház és óratorony közötti sikátorban vesztettem örökre szem elől Danilo Kiš asketikus, hórihorgas, imbolygó alakját. A búcsú gesztusa megtorpant, félbeszakadt, megdermedt a kéklő mediterrán alkonyatban. Dubrovnikban ilyenkor a fényes kövezeten bíborvörösben tükröződik az ódon város megkövült, fonák arca.

Saját kezével papírra vetett végakarata Párizsban, szeptember 17-én kelt. Alig harminc nappal ezután. Kézvonásai akaratosak, dacosak, de fogyó erejének nyomát hordozzák, így hagyatkozott:

„Ez az én utolsó kívánságom: én, alulírott Danilo Kiš, író, teljes tudatomnál kinyilvánítom utolsó kívánságomat, amely az alábbi:

- Plakettjeimet, kitüntetéseimet, rendjeleimet adják át a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiának, miként levelezésemet és kézirataimat is.

- „Erika” írógépemet Mirjanának.

- Arcképemet, Slobodana Matić alkotását - Pascale-nak.

- Azt kívánom, hogy Belgrádban temessenek el, pravoszláv egyházi szertartás szerint. Szónoklatok nélkül.”

Öt esztendeje, 1989. október 15-én hunyt el Párizsban. Végakarata szerint Belgrádban temették.

Az idei Könyvhét alkalmából Budapesten, Szlovákia Kulturális Intézetében mutattuk be a Bratislava-Pozsony-Pressburg székhelyű Kalligram Kiadó könyvheti és legújabb termését. Egyedül nekem jutott az a megindító tisztesség, hogy olyan író és barát kötetéről szóljak, aki már nem lehetett közöttünk. Bár ott kellett, illett volna lennie, hisz sokunknál fiatalabb volt, akik ott voltunk, ott lehettünk. Ezért is szoltam rendhagyón, meghittebben Danilo Kiš *Kételemek kora* című esszékötetéről, mely a „Libertas et civitas” mottójú Domino Könyvek sorozatban jelent meg magyar fordításban, (v. sz.) ■

Giovanni Spadolini

KÉT RISORGIMENTO KÉT NEMZET

A kultúra embere számára, aki több mint negyven évi egyetemi, újságírói és politikai küzdelem során megpróbált hűséges maradni Európa iránti intellektuális elkötelezettségéhez, nagy megtiszteltetés tanúsítja Magyarország európai elhivatottságát. Ez az egyetem egy olyan ország szívében jött létre, amely lényeges alkotóeleme a közös európai szellemnek.

Ebben a szellemben fejezem ki meghatott köszönetemet az egyetem rektorának és egész tanári karának azért a magas kitüntetésért, amelyben egy számomra olyan jelentős időszakban részesítenek, amikor Kossuth Lajos halála centenáriuma-ra emlékezünk. Mint ismeretes, március 20-én tisztelegtünk annak a nagy magyar hazafinak az emléke előtt, akinek az alakja mindörökké kötődik az olasz szabadság apostolának, Giuseppe Mazzininak az alakjához.

A Tiberis és a Duna partján

Kossuthot és Mazzinit az európai forradalom dioszkurjainak nevezhetjük.

1829 novemberében, Giampiero Viesseux *Antológiájában* megjelent Giuseppe Mazzinitól egy tanulmány, amelynek a címe *Egy európai irodalomról* volt. (Itt jegyzem meg, hogy ma én igazgatom *Nuova Antologia* címmel ezt a folyóiratot, amely Olaszország s egyben Európa legrégebb folyóirata, 176 esztendővel a háta mögött.) Mazzini ebben a tanulmányban megállapította, hogy Európában létezett „a szükségletek és vágyak összhangja, egy közös gondolat, létezett egy egyetemes lélek”, és hogy az európai nemzetek

Giovanni Spadolini (balról) átveszi a díszdoktori címet Szabó Miklóstól, az ELTE rektorától

megindultak immár „a közös cél felé vezető ösvényeken”.

Európa akkor élte át az átmenetet

a felvilágosodásból a romantikába, és Európa „lelke”, amelyről Mazzini beszél, része volt a közös civilizációs örökségének, annak az „azonos érzésnek”, amelybe bele lehetett oltani az egyes nemzetek felkeléseit, az egyes népek, különösen az elnyomott népek risorgimentóját, nemzeti újjászületési mozgalmát.

Giovanni Spadolini beszéde díszdoktorrá avatása alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1994. május 27-én

Egy új Európa: íme, ez volt Giuseppe Mazzini nagy célkitűzése. Mazzini, miután 1831-ben Savonában megalapította az „Ifjú Olaszország”-ot, a Giovine Italia-t, az európai népek olyan szövetségét tűzte ki célul, amelynek a leghatékonyabb és leggyorsabb választ kellett volna adnia az osztrák diplomácia által annak idején felállított Szent Szövetségre, amely abban az illúzióban ringatta magát, hogy csírájában el tudja fojtani a szabadság és emberiség eszményeire alapuló Európát. Az új Európának olyan hazaszereteten is kellett alapulnia, amely az összes haza iránti szeretet volt, olyan nemzeti felbuzduláson, amely az egész Risorgimento alatt sohasem fajult nacionalizmussá vagy sovinizmussá.

A Giovine Italia első lépése a „svájci hazafiakhoz” szóló felhívás volt, amelyben Mazzini megjövendölte a népek Ifjú Európáját, amely a királyok Régi Európája fölébe fog kerekedni, és megjósolta az ifjú eszmék diadalát a régi hitek felett. A Giovine Italia a „haza és köztársaság” elválaszthatatlan kettősén alapult, de ehhez Mazzini még másik alapvető párosítást is fűzött, a nagy fordulatot, amely a demokratikus mozgalom keretein belül valósult meg: „emberiség és köztársaság”. Az emberiség magában foglalta minden ország minden emberét, feloldotta a jövődől sovinizmusok és fajgyűlöletek korlátait.

A szabad népek új Európájáért folytatott harcban Olaszország és Magyarország jórészt párhuzamos utat futott be, annak ellenére, hogy e két ország nemzeti történelme nem hasonló. Mindkét ország a függetlenségért harcolt a közös ellenség ellen, az ellen a Habsburg-abszolútizmus ellen, amely az európai feudális reakció irányító központja volt.

Fennállt mindazonáltal a két ország között egy lényeges különbség, és a figyelmesebb történetírók ezt idejekorán észre is vették: míg Itáliában a liberális forradalom problémája összefonódott a nemzeti egység kérdésével, a magyar nemzeti mozgalmat ugyanakkor a nemzetiségek, nemzeti kisebbségek kérdése tette szövevényesebbé.

Magyarország, Itáliától eltérően, területileg egységes volt, de nem téveszthette szem elől a számos kisebbséget (németeket, horvátokat,

szerbeket, szlovákokat, ukránokat, románokat) amelyek népességének a felét alkották. E különbségek ellenére a történelmi körülmények az olasz és a magyar nemzeti mozgalmat élénk együttműködésre készítették, s ez nagyban elősegítette, hogy Itália megszabadulhasson az idegen uralomtól.

Éppen Mazzini volt az, aki először vetette fel egy olasz-magyar szövetség tervét az osztrák birodalom elleni harcban. Ausztria akkoriban magyar csapatokat állomásoztott Lombardiában, hogy megbizonyosodjon hűségük felől, s hogy azokra terelhesse az olaszok gyűlöletét. Az osztrák kormány egyidejűleg olasz csapatokat küldött Magyarországra, hogy az Itáliában működő magyarokéhoz hasonló funkciókat lássanak el. Mazzini a Giovine Italia-ban már az 1830-as években felhívta a figyelmet erre a csalárd osztrák magatartásra, és felszólította az olaszokat, hogy „ne vonják egyazon átok alá a kormányokat és a népeket”.

Nem sokkal később, 1832 szeptemberében a Giovine Italia nyilvánosságra hozta egy olasz tiszt levelét, aki Magyarországon állomásozott. Drámai módon írta le a szegedi vár építésénél alkalmazott olasz katonák helyzetét.

Ennek a névtelen tisztnek a levelében ott élt a Magyarország iránt érzett megható testvéri érzés, hiszen Magyarország „nem kevésbé elnyomott és rab, mint szegény Itália”. Az ilyen érzések ösztönözték Mazzinét, hogy 1847-ben megjövendöljön egy „nagy és fenséges Magyarországot, a Duna királynőjét, egy szabad konföderáció központját”, amely képes lesz kivonni magát a Habsburg birodalom politikai és katonai ellenőrzése alól.

Nemcsak a Partito d'Azione (akciópárt), a demokratikus és republikánus érzelmű baloldal táplált rokonszenvet Magyarország iránt, és tett kísérleteket arra, hogy osztrákellenes szövetségre lépjen vele. Még az olyan mérsékeltek is, mint Terenzio Mamiani, azon a nézeten voltak, hogy Magyarországgal kielégítő megegyezésre lehetne jutni Dalmácia és Illíria sorsát illetően, és hogy minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy a magyar nemzet Itália ellenségévé váljék. E cél elérése érdekében Carlo Albertónak követeket kellett volna küldenie a dal-

mátokhoz, a horvátokhoz és a magyarokhoz, pontos céllal: mindenkiel meg kellett volna értetniük, hogy a közös ellenségük Ausztria. Mamiani egészen odáig ment, hogy Itália, Dalmácia, Magyarország és Horvátország között kereskedelmi és vámligát javasolt.

Az 1848 márciusi eseményeket követő hónapokban a magyar fél számos alkalommal foglalt állást az olasz függetlenség mellett. A magyar parlament - amelyet befolyásolt az olaszországi katonai beavatkozást ellenző közvélemény - megtagadta az osztrák kormány által az olaszok ellenében kért segítséget.

Sőt, a forradalom után megalakult magyar kormány gondoskodott arról is, hogy a szegedi börtönben tartott olasz politikai foglyokat kiszabadítsa. Sokan ezek közül az olaszok közül később a magyar szabadságért, de egyben a magyar állam területén élő nemzetiségek jogaiért is harcoltak.

Olaszországban az ellenforradalom győzelme lehetővé tette, hogy Bécs nagyobb energiákkal, nagyobb erőbevetéssel fordulhasson szembe Magyarországgal. Ennek ellenére sem csökkentek vagy szakadtak meg a két ország demokratikus csoportjai közötti kapcsolatok. Még 1849-ben is arra gondoltak a magyar forradalmárok, hogy hazájuk felszabadítása csakis Olaszország segítségével volna lehetséges.

Kossuth Lajos, aki a magyar forradalom államának tényleges vezetője volt, elküldte megbízottját Piemontba, ahol Vincenzo Gioberti, a kormányfő, arra készült, hogy ismét harcba szálljon Ausztriával. Gioberti a magyar forradalmi kormány képviselőjével tárgyalásokat folytatott egy olasz-magyar katonai szövetségről. Egyidejűleg a piemontiak Alessandro Monti alezredest küldték követnek Magyarországra.

Monti azt a feladatot kapta, hogy egyezséget hozzon létre a magyar kormány és a nemzetiségek között, és így egyesítse a különféle erőket a Habsburg birodalom elleni harchoz.

Az olasz közvetítés célja az volt, hogy megkeresse a találkozási pontokat a magyarországi nemzetiségek érdekei és törekvései és a magyar kormány igényei között. A nemzetközi helyzet és az orosz csapatok beavatkozása azonban megghiúsította ezt a törekvést.

Itáliában is rosszabbra fordult a helyzet, még 1849 tavaszán. A novarai vereség után a szárd királysághoz akkreditált magyar misszió elvesztette létjogosultságát, és nem tudta többé megteremteni azt a magyar-piemonti szövetséget, amely valóban nagy nehézségeket támaszthatott volna a soknemzetiségű Habsburg birodalomnak.

Türr István, miután dezertált az osztrák hadseregből, légiót szervezett Piemontban. Nem sikerült Rómába vinnie az embereit, hogy megvédelmezze a Mazzini által létrehozott köztársaságot, amely a nemzeti és népi azonosság legmagasabb fokú kifejeződése volt. Mazzini teljes mértékben felfogta a magyar szolidaritás óriási erkölcsi erejét: egy üzenetben, amelyet a Római Köztársaság juttatott el a magyar hazafiakhoz, azt mondotta, hogy Európa szabadságáért „a Duna partján és a Tiberis partján küzdenek”.

Kossuth latinul válaszolt, szavait a „Fratres Italici” -nak címezve. Kifejezte azt a szándékát, hogy a magyar sereg élén Velencéig hatol, felkelést robbant ki Lombardiában, és „újra kezdi a háborút, Olaszországgal együtt”.

Ezeket a nagyszabású, nemes tervek nem lehetett megvalósítani: július 4-én elbukott a Római Köztársaság, majd a magyaroknak is le kellett tenniük a fegyvert az orosz-osztrák szövetségesek előtt. Az olasz katonák azonban még hősiesséssel részt vettek a magyar sereg kétségbeesett végső ellenállásában: Monti ezredes vezetése alatt egyetlen légióba tömörültek, és dicsőséget szereztek nekik Szeged és Temesvár alatt.

Maga Monti, amikor arra kényszerült, hogy elhagyja Magyarországot, prófétikus szavakat mondott: „Hamarosan ismét ott leszünk, ahol a nagy csatát vívják a legyőzhetetlen szabadságért, és mindig emlékezni fogunk arra, hogy ennek a háborúnak a tapasztalata megtanított bennünket arra, hogy Olaszország és Magyarország, ha időben egyesíteni tudja erőit, legyőzheti Ausztriát.”

Mazzini és Kossuth

Mazzini mindig úgy tekintett Magyarországra, mint azoknak a

Manin, Kossuth, Mazzini (1848-as velencei illusztráció)

központoknak az egyikére, amelyek összefogják majd az osztrák igától felszabaduló szláv nemzeteket is. Szemében az etnikum a történelem, a nyelv és a hagyomány produktuma volt, és úgy tekintett a hanyatló osztrák kormányzat által szabadon hagyandó óriási színpadra, mint kísérleti terepre, amelyen termékeny felfedezéseket lehet tenni egy jövőző kontinentális kormány szervezetét illetően.

Magyarország maga jó példáját adta annak, hogy egy országon belül különböző, egymástól eltérő etnikumok élhetnek fúzióban és kon-

fúzióban, hogy egymástól távol eszokásokat is sikeresen egybe lehet olvasztani. Ebben az új európai egyensúlyban a mazziniánus látomás Keleten a legitim nemzeti agglomerációk szabad föderációját látta, amelynek központi motorja Magyarország lett volna.

A Mazzini által a magyar nemzetnek tulajdonított funkciót csak erősítette az 1849-es közvetlen forradalmi tapasztalat és az a barátság, amely Mazzinit a lelkes és hitelesen demokrata Kossuthhoz fűzte. Kossuthal együtt a száműzetés éveiben azon igyekezett, hogy megvesse egy új európai mozgalom alapjait.

Egy 1851-es, Kossuth és Mazzini közötti levélváltásból kiderül a két hazafi ilyen irányú mély meggyőző-

Ez év augusztus 4-én elhunyt Giovanni Spadolini, az Olasz Szenátus örökös tagja, korábban két ízben is miniszterelnök, hadügyminiszter, majd egészen az ideai választásokig a Szenátus elnöke. Június 21-én töltötte be 69. évét. A végzetes betegség ez év elején hatalmasodott el rajta, ezért - noha nagy örömmel vállalta a Kossuth Lajos halálának centenáriuma rendezett ünnepségek fővédnökségét - március 20-án személyesen nem, csak képviselője útján tudta elmondani Budapesten ünnepi beszédét. Ebből idéznénk: „Az, ami Kossuthot elválasztotta kora minden más politikusanak expansionista törekvéseitől, a magyar »küldetés« mélységes tudata volt. Ez a »küldetés« ebben az értelemben valóban rokon volt azzal, amelyet Mazzini szánt Olaszországnak, s amely a megvalósítást nem az erőszakra és a durva hódításra alapozta, hanem az elnyomott kisebbségekbe óhajtott spontán hálát csepegtetni az elnyert szabadságért és azokért a politikai és erkölcsi garanciákért, amelyek tiszteletben tartásáért valóban bármely csoport szívesen kötődött volna az új, demokratikus, szabad országhoz.” Olyan politikus vallomása ez, aki a Risorgimento történészeként valóban ismerte azokat a mély és máig ható tendenciákat, amelyek meghatározzák az úgynevezett Nyugat és az úgynevezett Közép-Európa kapcsolódási lehetőségeit. Ezért volt őszinte barátunk, ezért volt szenvedélyes gyűjtője minden olyan kiadványnak is, amely a múlt század magyar szabadságtörekvéseire vonatkozott. Még megérthette, hogy a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem május 27-én díszdoktorává avatta. Nyugodjék békében.

Szörényi László

dése. Sőt, Kossuth odáig ment, hogy az *Exposé des Princes de la future Organisation politique de l'Hongrie*-ban konkrét kormányprogramot fejtett ki. Ez a program egy alapvető elvre épült: a demokratikus köztársaságba szerveződött népszuverenitás elvére.

Ami a szláv népekkel való kapcsolatokat illeti, Kossuth kifejezte azt a szándékát, hogy nem kíván csatlakozni semmilyen konföderációs eszméhez. Magyarországnak leginkább azt a szerepet szánta, hogy segítse a szomszédos szláv népek öntudatra ébredését. Az, ami ezt a valódi demokratát megkülönböztette kora többi politikusa expansionista törekvéseitől, az a magyar „küldetéstudat” mély átérése volt. Ez a feladat nagyon hasonló ahhoz, amelyet Mazzini szánt Itáliának.

Ezeknek az erkölcsileg a legmagasabb fokon álló demokratáknak a tanítása szerint egy nemzet szerepe annál nagyobb, minél szilárdabbak és liberálisabbak az intézményei, a nép képviselőinek döntéseiben minél nagyobb szerephez jutnak a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméi, s ez adja a lökést a jogállamiság széles körű elterjedéséhez, a

jogállamiságéhoz, amelyet sohasem az erővel, hanem mindig csak példaadással és őszinte hűséggel lehet megvalósítani.

A két nemzet forradalmi eseményei már 1849-ben is a testvériség nagyszerű példáját nyújtották. Az európai valóság élesszemű megfigyelőjének, Edgar Quinet-nek nem kerülte el a figyelmét e tapasztalat egyesítő jellege, amelynek során Mazzini és Kossuth álltak népeik felkelése élén.

Quinet egy kis könyvet szentelt a Római Köztársaság történetének, és Franciaország szemére vetette, hogy nem tudta vagy nem akarta úgy tekinteni a magyarok szabadságharcát, mint a történelem egyik formáját, amelyen keresztül Európa kulturális identitása igekezett el lenállni a keleti despotizmus törvénytelen próbálkozásainak.

Először a törökök, majd az osztrákok és az oroszok testesítették meg a francia forradalom eredményei elleni gyökeres támadást, s a magyarok, akiket a történelem újra és újra a barikádokra szólított, méltó választ adtak, ahogyan századokon át tették őseik a Portával szemben.

Az 1849 utáni európai események, a kontinens új meghatározó erőviszonyai Kossuthot fokozatosan eltávolították a mazziniánus álláspontoktól, de nem szakadt meg közöttük sem a párbeszéd, sem az együttműködés.

Az 1853-as lombard felkelés bukása után szertefoszlott a remény, hogy egy spontán olasz népi megmozdulás megszabadíthatja Magyarországot is az osztrák igtától.

Kossuth számára világossá vált, hogy a kormányok segítsége nélkül nem lehet már tenni semmit sem. Csak a nemzetközi kapcsolatok újabb szerkezete valósíthatta immár meg az elnyomott népek függetlenségi álmait. Ezért áldozott egyre több figyelmet Cavour Piemontjának, amely egyre szívesebben fogadta az osztrákellenes népi megmozdulásokat, és szem előtt tartotta azt is, hogy a Duna-Balkán régióban Magyarországra a jövőben milyen szerep várhat.

A sokáig várt fordulatot az Ausztria ellen megalakult francia-piemonti szövetség jelentette: ez 1859-ben következett be. Ha Cavour és III. Napóleon a Habsburg Birodalom elleni harcukhoz szövetségest kerestek, Magyarország értékes támaszuk lehetett. A piemonti miniszterelnök és a franciák császára felvette a kapcsolatot Kossuthal és a magyar emigráció több tagjával: a tárgyalások értelmében egyidejűleg kellett megszervezni Magyarország és Észak-Itália felszabadítását. A magyar emigráció vezetői felszólították az osztrák seregben szolgáló magyar katonákat, hogy dezertáljanak és álljanak át a franciák és a piemontiak oldalára.

Piemontban magyar légió alakult, amelynek több mint négyezer tagja volt, míg más magyar katonák Garibaldi alpesi vadászaihoz csatlakoztak. A villafrancai fegyverszünet a magyar légió ideiglenes feloszlásához vezetett, és a tisztek egy részét befogadta a piemonti hadsereg.

Garibaldi Európája

Az olaszországi magyar eposz egy másik kiemelkedő pillanata Garibaldi hadjárata volt a Nápoly-Szicíliai Kettős Királyságba. A Mille, az Ezek között először csak négy magyar volt, Türr István, Tüköry

Lajos, Goldberg Antal és Lajoski Vencel. Türr volt az, aki Garibaldi megbízásából megkapta a vállalkozáshoz szükséges fegyvereket az orbetellői erőd parancsnokától.

Tüköry először a Trepontinál vívott ütközetben sebesült meg, majd Calatafiminál tüntette ki magát, amikor a paviai diákokat egy utolsó szuronyrohamra vezette. Súlyosan megsebesült, amikor a sereg behatolt Palermóba, és bele is halt ebbe a sérülésébe. Ma a szicíliai fővárosban egy utca és egy kaszárnya viseli a nevét, de még Garibaldi keresztelte el „Tüköry”-re azt a hajót, amely elsőként állt át a garibaldianusokhoz a nápolyi flottából.

Később újabb magyar önkéntesek csatlakoztak Garibaldihoz, és Türr kezdeményezésére egy újabb légiót szerveztek, amely tisztességel kiállta a tűzpróbát a voltornói csatában. Maga Türr beszélt az október 5-i napiparancsban azoknak a magyarországi veteránoknak a „rettenthetetlen bátorságá”-ról, akiknek nem kis részük volt abban, hogy az ellenség megfutamodott.

Az Ezrek expedíciójában Türr-re fontos politikai szerep is hárult: Nápoly elfoglalása után a városi és a megyei milícia fejevé nevezték ki. Az ő feladata volt, hogy előkészítse az annexiót, és ő tartotta a kapcsolatot Cavourral is.

Amikor lezárult az Ezrek romantikus vállalkozása, a magyar légió bekerült az olasz hadsereg kötelékébe. Garibaldi megragadta az alkalmat, hogy kifejezze hálóját a magyar harcosok iránt, és emlékeztetett arra, hogy Olaszország függetlensége és szabadsága mindig is szorosan kötődött Magyarország függetlenségéhez és szabadságához.

A magyar hazafiak továbbra is reménykedtek az új olasz állam segítségében: az egyesülés utáni első évtized olasz kormányai nem tagadták meg a Kossuthtal kötött egyezségeket, s a magyar kérdés továbbra is aktuális téma maradt, hiszen lehetséges volt a háború újrakezdése Ausztria ellen, Velence és a Trentino felszabadítása érdekében.

Cavour halála után a magyar légió újfent nyomást gyakorolt Garibaldiira, hogy lépjen fel Magyarországra érdekében, és Garibaldi, aki nagyon érzékenyen reagált ezekre a felszólításokra, mindig is azon volt, hogy olaszországi vállalkozásait

egybehangolja a magyar hazafiak törekvéseivel. A Róma elleni hadjárat alkalmából - amely drámai véget ért Aspromonténál - és később, az újabb oroszellenes lengyel felkelés alkalmával, Garibaldi felhívást intézett a magyar néphez, és megpróbálkozott azzal, hogy fegyvereket és katonákat juttasson el Magyarországra.

Amikor végül 1866-ban Olaszország és Poroszország háborút indított Ausztria ellen, a magyarok azt hitték, hogy Bismarck megtartja az ígérését, miszerint Magyarország felszabadítása az egyik elérendő cél. A königrázi csata utáni béke szétrombolta ezt az illúziót, és végleg megszakította a kapcsolatokat az olasz külpolitika és a magyar nemzeti mozgalom célkitűzései között. Luigi Bulfaretti történész írta a következő szavakat, miután Velence visszatért Olaszországhoz: „*legalábbis látszólag, de eltört az az utolsó láncszem, amely összekapcsolta Olaszország függetlensége és szabadsága érdekeit a magyar függetlenség és szabadság érdekeivel*”.

Feloszlott a magyar légió, sok magyar politikus és katona hazatért Magyarországra, kihasználva a Magyarország és Ausztria közötti politikai megbékélést, az 1867-es kiegyezést. Kossuth azonban haláláig Torinóban maradt, mint annak a Magyarországnak a jelképe, amely nem hagyott fel azzal, hogy a teljes nemzeti függetlenségért harcoljon.

A magyar népdalokban, oly sok harc és csalódás után, fennmaradt Garibaldi varázsa és tekintélye, azé a hősé, aki az egész világ népei szabadságáért harcolt, s akinek a neve egy egész európai történelmi korszak jelképévé vált, annak a szimbólumává, hogy túl kell élni minden vereséget és ki kell jelölni a jövő útját.

Két nemzeti újjászületés, két nemzet

Két risorgimento, két nemzet. Olaszország és Magyarország számára a szabadság és a haza mindig is elválaszthatatlan eszmék voltak. A haza eszméjétől azután - amely csakis demokráciában tud létezni és fejlődni - el lehet jutni egy olyan Európa gondolatához, amely mindannyiunk számára az az eszménykép marad, amelyért kitartóan dol-

gozunk, ezekben az években is. amikor igen nagy, nemes és indokolt reményekre jogosító változások valósultak már meg.

Ne veszítsük el a megújulás és a béke reményét, csendüljenek fel ismét bennünk Giuseppe Mazzini élő és termékeny szavai, aki a „*népek Ifjú Európájá*”-t akarta létrehozni, az összes európai nép köztársasági föderációját, amely minden egyes népnek biztosította volna a külső és a belső szabadságot.

Európa, Magyarországon éppúgy, mint Olaszországban, egyet jelent a nemzeti függetlenség védelmével, a nemzeti azonosságban való bizonyossággal, a haza és az emberiség eszméi által átitatott társadalmi rend legfejlettebb formájának a megőrzésével.

Igaz, hogy ma Európában úgy látszik, hogy mindent újra meg kell csinálni. A centrifugális és nacionalista tendenciák az ellen az egységre törő érzelem ellen hatnak, amely közvetlenül a második világháború után borult virágba, s amely - Bernanos szavaival - „*álmodozásra készítette az európaiak pártját*”. Az egység legádázabb ellensége - amely vírusként hatolt be genetikai állományába, és mint a vírusok általában, a legelképesztőbb átváltozásokra is képes - a partikularizmus, a nemzeti, állami, ideológiai partikularizmus. Semmi jele sem látszik még annak, hogy ezt a vírust kiirtottuk vagy legyőztük volna.

Elmélkedjünk azon a kérdésem, amelyet Paul Valéry tett fel 1919-ben, a földrészünet pusztító első világháború után: „*Európa pusztán az ázsiai kontinens kinyúló hegyfoka lesz, mint ahogyan az földrajzilag, vagy pedig ismét az lesz, ami szellemileg mindig is volt: a világ-egyetem értékes része, a földgömb gyöngye, egy óriási test agya.*”

Íme, annak az Európának az eszméje, amely egyedül képes az évszázados konfliktusokat enyhíteni és megelőzni újabbak létrejöttét, amely egyedül teszi lehetővé a demokrácia filozófiájához való szilárd kötődést. Nemzeteink, e két, évszázadokon át elnyomott nemzet sorsa együttesen szemlélve szinte felértékelődik, és a valóban szabad és egyesült Európa képét vetíti előre.

Éljen Magyarország!

Éljen Olaszország!

Éljen Európa!

*E rovatunkat
Bodor Ferenc
(1941-1994)
gondozta.
Fájdalommal
emlékezünk rá.*

BESZÉLŐ HÁZAK

Bodor Ferenc

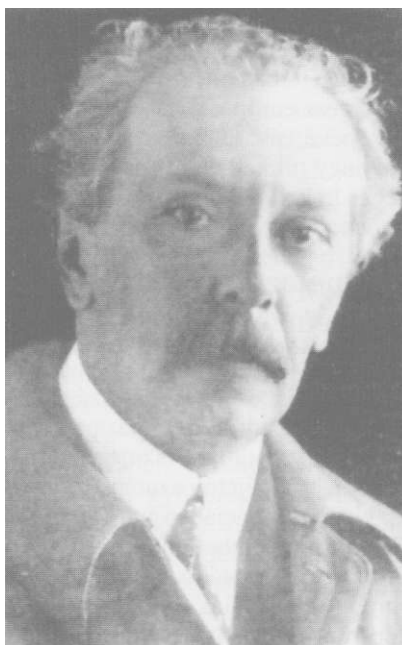
A BONCHIDAI KASTÉLY ÉS UTOLSÓ GAZDÁJA

Méltatlanul hullott ki az emlékezetből. a művészettörténeti köztudatból a közép-erdélyi Bonchidán volt valahai Bánffy-kastély. Valaha voltat írtunk, mert mai, romos állapotában, beomló mennyezetű szobáival, szakadt tetőzetével jóformán alig idéz fel valamit az egykor leg gazdagabban berendezett erdélyi főúri palotából. A régi Magyarországon és Erdély történetében jelentős szerepet játszó Bánffy család egyik őse kapja Zsigmond királytól 1387 nyarán az oklevelekben „villa Bonchydá”-nak nevezett királyi birtokot; ettől fogva bírta századokon át a falut a losonczi Bánffyak nemzetsége. Utolsó tulajdonosa gróf Bánffy Miklós volt, e sokoldalú főúr, művészi hajlamokkal megáldott arisztokrata.

A falu s a mellette lévő vár, a román kori templom s a későbbi kastély korai története a homályba vész; annyit tudunk csak, hogy a XIV. század első harmadában már egy erősített nemesi kúria állt a Szamos partján, legalábbis erre engednek következtetni az egyik elfalazott pince

téglái. írásos emlékek hiányában csak abban lehetünk bizonyosak, hogy a XV-XVI. században itt már egy nagyobb udvarház állhatott. Az

Gróf Bánffy Miklós

erdélyi belharcok sokszor pusztították e vidéket, 1674-ben a hadra kelt székelyek égették fel a kúriát, tűzre vetvén értékes irattárát.

Végül is Bánffy György emelte a mai formájára, alaprajzára emlékeztető palotát, négy saroktoronnyal. A reneszánsz építményt később barokkizálták. A Bánffyak mindig szerették a lovakat, erről tanúskodik a romjaiban is lenyűgöző vörösmárvány istálló. Az előudvar épületeinek tetején a neves kolozsvári szobrász, Nachtigall János műveiből létesült valóságos szoborgaléria: a harminchat allegorikus, mitológiai figura az 1750-es években került fel az attikára. Atlasz tartja kezében a világot jelképező gömböt, ott áll Perszeusz a medúzafejjel, Diana és a vadkan, a delfinnel játszó Neptun, s a szoborsort mintegy megkoronázza a négy lovat hajtó Hélios. Az egész

*Fent: a kastély főhomlokzata
(Fotó: Szöllősy Kálmán)*

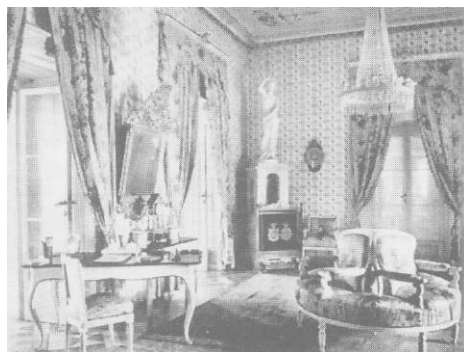
*Lent: a nyugati neogót szárny
(Fotó: Bíró József)*

A kastély díszkapuja
(Fotó: Fotofilm/Kolozsvár)

Jobbra fent: a nagy ebédlő
(Fotó: MFI)

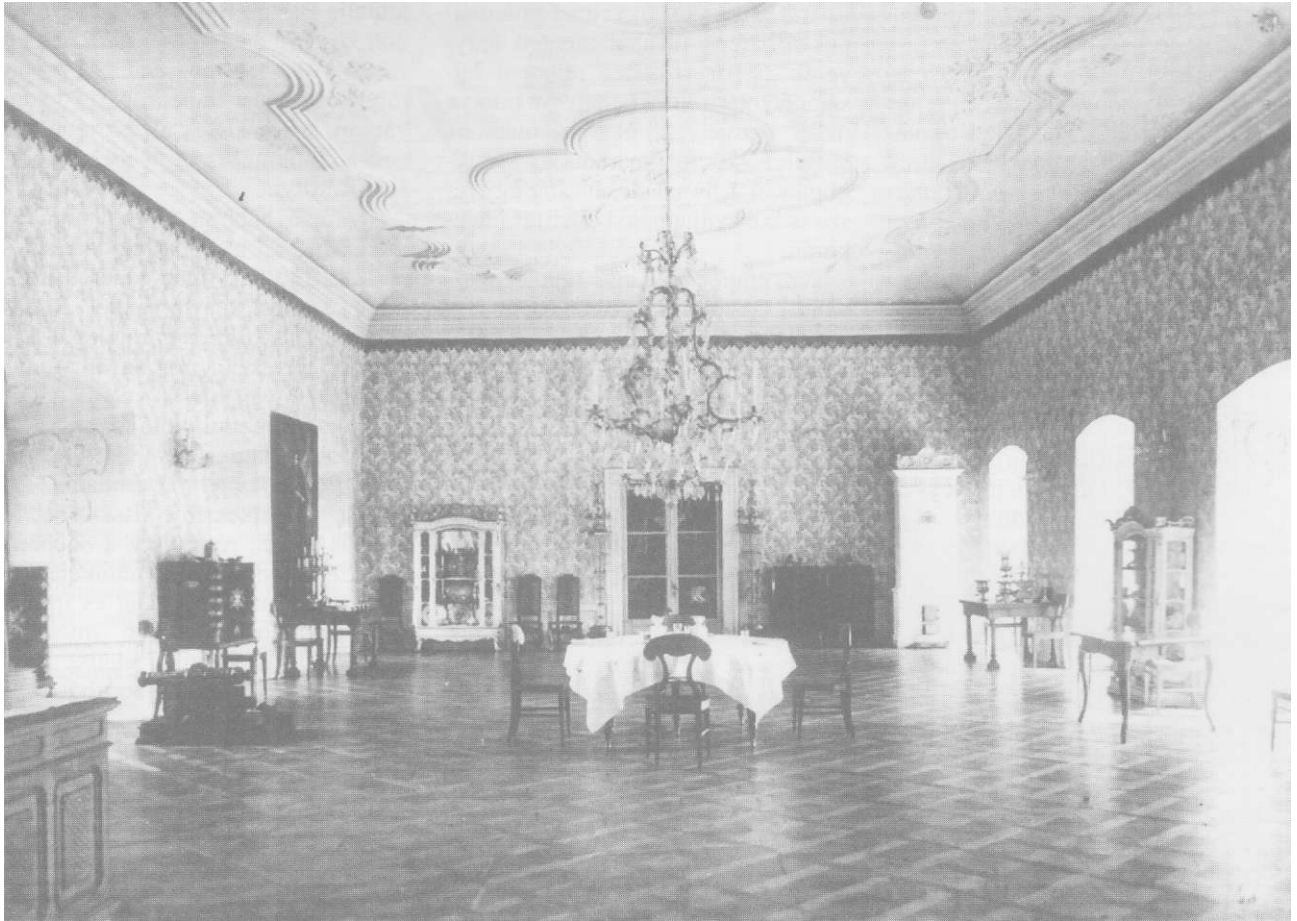

A Mária Terézia-szalon
(Fotó: Fotofilm/Kolozsvár)

Jobbra lent: a biliárdszoba
(Fotó: Fotofilm/Kolozsvár)

Kastélybelső a 30-as évekből
(Fotó: Fotofilm/Kolozsvár)

görög-római mondavilág ott áll fenn, és nézi a mezőségi dombokat.

A bonchidai kastély legjobb ismerője, az 1945-ben tragikus véget ért Bíró József költői szavakkal tolmácsolja a látványt: „...fényes tehetség víziói merednek itt kőbe e pazar anatómiával, igazi barokk hévvel s lendülettel faragott szobrokon... valamennyi arcán fájdalmas, keserű vonás ül...” Mintha e szobrok megéreztek volna jövőendő szomorú sorsukat, széttörtetésüket, mélybe taszítatásukat, hogy összezúzva, megcsonkítva gyom és gaz rejtse idomaikat. Ez a sors várt az urnadiszekre is: aláhullottak mind, nem kegyelmezett nekik a pusztító düh és a közömbös idő. S felszabdalták a régi kertet is, napjainkban gyom és gaz veri fel a ligeteket; hol valaha Pánok és Dianák kergetőztek, ma kukorica nő. Semmi sem emlékeztet immár a gyönyörű kastélykertre.

A bonchidai kastély enteriőrjeiről nagyon sok levéltári adat vár még publikálásra. A kastély urai jobbára Bécsből rendelték s hozatták a bútortzatot és a berendezési tárgyakat, s az ebben az ügyben folytatott levelezésből sok mindenre fény derülhetne.

Tudjuk, hogy az erdélyi múzeumi képtár alapítója, gróf Bánffy Dénesné rengeteg festményt gyűjtött össze, eredetileg a kastélyban. Egy másik Bánffy nagy értékű rez-, acél- és fametszet gyűjteményt létesített a palotában. A kastély falairól egészalakos, díszes öltözékű ősök tekintettek alá a látogatókra. A legkorábbi talán Naláczi Lajosnéról és lányáról, Sáráról készült a XVIII. század elején. Az erdélyi kastélyok festészeti emlékanyaga jórészt még nincs feldolgozva, s ma, a nagy szétszórás után, már valószínűleg nem is lesz soha. A családi portrék, miniatűrök, metszetek elenyésztek az idők viharában. Az erdélyi arisztokrácia jobbik része támogatta a múlt század közepén a művészeket; így került el Bonchidára a kor legnevesebb festője, Barabás Miklós is, aki számos portrét festett itt.

Az erdélyi kastélyok gazdag berendezéséről tanúskodó források külön kiemelik az iparművészeti emlékeket, az ötvösműveket. Ezek a pompa és a reprezentáció kellékei voltak, lakomák díszai; kupák, serleg, ezüst étkészletek, finoman cizellált ékszerek sokaságáról szólnak

az írások. Külön figyelmet érdemelnek a harcok tűzéből mentett fegyverek. S bár rengeteg mindent felszippantott a történelem az idő, a múlt gazdagságából, a bonchidai kastélyban is megmaradt egy sor régi páncél, s a családi kincstár egy része is közgyűjteménybe került idejekorán.

Az épület néhány reprezentatívabb szobájáról megmaradt pár régi fotó. Az óriási méretű, valóságos lovagteremre emlékeztető ebédlő közepén a fénykép készítésekor csak négyszemélyes asztal áll, damaszt-abrosszal letakarva. A hátsó, üveges vitrinben márkás bécsi és holicai porcelánok. Augustin Haunoldt bécsi udvari asztalos finomművű, XVIII. századi parkettjén inasok, grófok lábanyoma. A Mária Terézia-, a kék, a sárga szalon mind értékes bútorokkal teli, mesterien redőzött kárpitok teszik rafinálttá a belső tereket. Egyedi, messze földön híres csilárok szórták a fényt, a meleget a híres Blauher és Marschy kályhamesterek remekei ontották. A bútorok alkotói közül Zelenka és Gantzhorn asztalosok neve érdemel figyelmet, mindketten a múlt század neves mesterei voltak.

Összességében Bánffy György gubernátor elképzelései és ízlése határozta meg a kastély általunk ismert legutolsó belső képét. El is adósodott tetemesen a nagy átalakítások közben. Gyakorta játszott a lépcsőházból felcipelgetett GBC monogramos, méteres sakk-készlettel a gubernátor úr: pálcájának intésére elguberták a bábukat az inasok, a gubernium tagjai körben ülve gyötrődtek az ellenlépéseken.

E szavakkal nehezen leírható palotának volt utolsó gazdája a gazdag életpályát és életművet maga mögött hagyó gróf Bánffy Miklós (1873-1950). Ki volt e furcsa, sokak által gőgösnek tartott főúr?

Székely Bertalannál tanul festészetet, családi készítésre azonban jogot végez. Részt vesz a századelő erdélyi gazdasági-politikai mozgalmaiban. Különböző állami hivatalokat tölt be, egy időben Kolozs megye főispánja. Már 1906-ban megjelenik első szépirodalmi munkája, 1912-ben drámát ír *Nagyúr* címmel. Elvállalja a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsi tisztségét, s a konzervatív közönség legnagyobb megrökönyödésére ez utóbbiban be-

mutatja Bartók Bélától *A fából faragott királyfit* és *A kékszakkú herceg várát* 1916-ban megrendezi IV. Károly koronázási ünnepségét a budai várban, s a díszletek elkészítését neves alkotókra bízva, többek között Kós Károlyra.

Az első háborút követően rövid ideig Magyarország külügyminisztere lesz. Egy idő után ráébred arra, hogy „semmi keresnivalója” Budapesten, s 1926-ban hazatelepül Erdélybe, felveszi a román állampolgárságot. Megírja s közreadja nagyszabású történelmi tablóját, az *Erdélyi történet* című regénytrilógiát. Az *Erdélyi Helikon* című irodalmi folyóirat főszerkesztője lesz Kisbán Miklós néven, részt vesz a Szépmíves Céh könyvkiadói munkájában. Illusztrációkat készít saját és íróársai munkáihoz. 1939-ben ismét bekapcsolódik a politikai életbe. Kétségbeesetten küzd a háborúból való kiugrásért, sokat tesz Kolozsvár megmentéséért. Nem menekül el, szülőföldjén marad.

1944 őszén a bonchidai kastélyban német katonakórházat rendeznek be. A németeknek menekülniük kell, előzőleg azonban minden mozgatható értéket teherautóra raknak, és a lopott holmival megindulnak nyugat felé. Az épületet bosszúból, dühükben felgyújtják, s a bevonuló orosz csapatok csak üszkös falakat találnak és hullákkal teli kertet. A kincseket szállító autókaván valahogy elvergődik Lőcse környékére, itt elfogy az üzemanyag. A rakomány szétszóródik, boldog-boldogtalan fosztogatja a teherautókat. Mindez azonban csak mendemonda. Azóta sem keresi senki az elrabolt értékeket, senki sem beszél kártérítésről meg hasonlóról. A Bánffy-kastély kincsei, köztük a mesés könyvtár, köddé váltak, felszívódtak a szepességi hegyek között. Amit pedig a németek nem tudtak felpakolni, azt a környékbeli román parasztok hordták szét, ugyancsak nyomtalanul...

A Kolozsváron maradt gróf földönfutóvá válik, sorsát azonban zokszó nélkül viseli. Egyetlen kívánsága van: szeretne Pestre költözni. Hosszas várakozás után végre 1949-ben felköltözhet a magyar fővárosba, ahol már erősen más idők járnak, senki sem törődik az egykori nagyúrral. Gróf Bánffy Miklós 1950-ben halt meg Budapesten. ■

A JAPÁN TORNATANÁR

Bacsó Péter Fábri Zoltánról

„Mit adhat vajon a magyar filmművészet a világnak? Mit adhat egyáltalán egy maroknyi nép Közép-Európa pere-mén, szegénységéből eredő szerény lehetőségeivel...

Azt hiszem, egyet, de az elég jelentős: őszinteséget. Minél tisztességesebben ismertetjük meg önmagunkat a világgal, életünk jó és kevésbé jó tendenciáival egyaránt, minél inkább sikerül leküzdenünk kisszerű prakticista és tekintélyi szempontjainkat filmművészetünkben, s minél hitelesebben tudjuk megmutatni olyannak, amilyenek igazán vagyunk, se kevesebbnek, se többnek, annál inkább fokozódik irántunk a megbecsülés és a megértés. S ha megbecsül és megért, könnyebben ért szót is velünk a világ.”

Fábri Zoltán írta ezeket a sorokat egy magát bemutató kis életrajzának a végén. S most, hogy 77 éves korában végleg idehagyta a kamerák, a műtermek, a festőállványok, rajzasztalok világát, elmondható róla, hogy nála többet kevesen tettek azért, hogy Európa s talán a nagyvilág valamit megtudjon erről a maroknyi népről, amely lassan 1100 esztendeje él itt, kicsit idegenül, nyelvi rokonság nélkül a Kárpát-medencében. Fábri Zoltán két év képzőművészeti, majd a már színészként befejezett Színházművészeti Főiskola után, mint all round szakember kezdte a pályáját a budapesti Nemzeti Színházban, ahol játszott, díszletet tervezett és rendezett is hamarosan. A háború - számára szerencsésen rövid - epizódja után sikeresen igazgatta az akkor alakult gyermek- és ifjúsági színházat, s csak túl a harmincadik évén került a filmgyárba, ahol előbb általános művészeti vezető lett, majd rendező. Itt ismerkedett meg vele a nála 11 évvel fiatalabb Bacsó Péter, akkor frissen, a főiskoláról kivezényelt dramaturg, később Fábri több filmjének ihletője, dramaturgja, kettőnek pedig a forgatókönyvírója.

Bernáth László: Hogyan fogadták a filmgyárban Fábrit, milyenek voltak az első benyomásai?

Bacsó Péter: Őszinte örömmel vártuk és fogadtuk Fábrit, és persze tudni kell, hogy mi, ifjú és akkor igen harcias szemléletű dramaturgok, nem nagyon bíztunk a régebbi, a háború előtt is filmeket készítő rendezőkben. Politikai okokból persze, de művészileg is követ-

Fábri Zoltán (1917-1994)

Inkey Alice felvétele

hetetlennek tartottuk az egykor Közép-Európában elhíresült, úgynevezett „fehér telefonos” magyar filmek stílusát, tartalmát, atmoszféráját. Ma már persze másképpen gondolkodom erről a rendezőgenerációról, mondjuk például Keleti

Mártonról, de akkor úgy éreztük, hogy - Máriássy Félix után - jött egy „mi emberünk”. S Fábri irodalmi, színházi, képzőművészeti kultúrájával valóban mást reprezentált, mint a gyárban régebben tevékenykedő rendezők.

Vihar. Schandl Teréz felvétele

B. L.: S az nem volt zavaró, hogy talán mindenhez értett, csak éppen a filmhez nem?

*B. P.: Ez nem egészen volt így. Mindig is szeretett volna a filmkészítéshez közel kerülni, de a két háború között s még utána is nagyon nehéz volt bekerülni a Hunnia filmes brancsába. Ő viszont sok mindent látott, igen sokat tudott a filmről, teoretikusan is felkészült volt, és kész forgatókönyvvel érkezett, amit nekem hamarosan meg is mutatott. Móra Ferenc *Aranykoporsójának* filmes adaptációja volt ez, még hozzá rendkívül precízen kidolgozva...*

B. L.: Mégsem ebből forgatott először filmet ...

*B. P.: Valóban nem, sőt, az *Aranykoporsóból* egyáltalán nem készült film, s az első munkája tulajdonképpen nem is egészen az övé volt. Az olajperekéről forgattak 1951-ben *Gyarmat a föld alatt* címmel filmet, de az akkori politikai vezetés rendkívül szigorú ellenőrzés alatt tartotta az egész filmgyártást, és ők mindenféle politikai hibákat véltek felfedezni az elkészült anyagban. Fábrinak mint művészeti vezetőnek kötelezővé tették.*

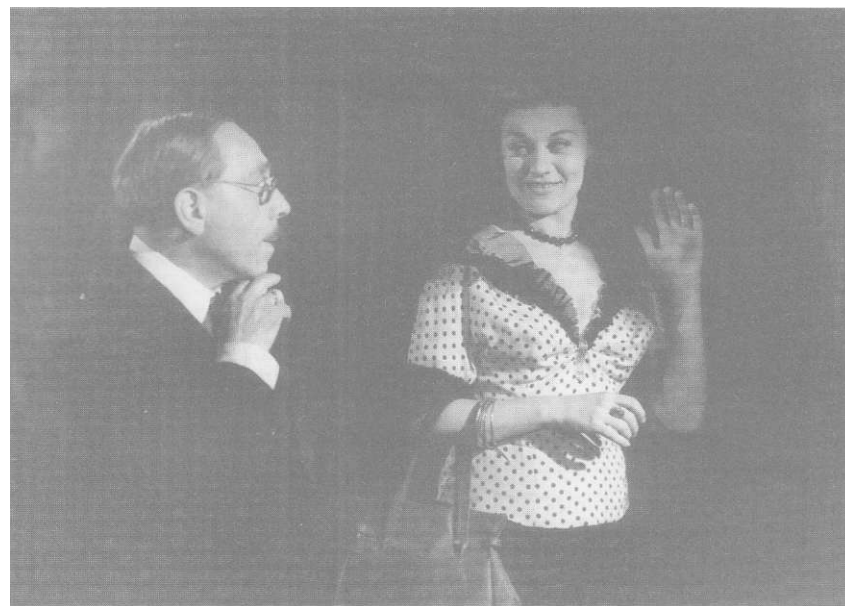

*Két félidő a pokolban.
Inkey Tibor felvétele*

hogy „javítsa ki a hibákat”. Pótforgatósokat iktattak be, kihúzták a dialógusokból, beletoldottak és így tovább. Fábri ezt a feladatot nagyon komolyan vette, mert manuális gyakorlatnak érezte, hiszen forgatási tapasztalatai valóban nem voltak. Viszont nem is jegyezte a filmet; valami olyasmi volt végül felírva a főcímlistára, hogy készítette egy munkaközösség.

B. L.: Első két önálló munkájában még nem mutatkozott meg az a rendezői kvalitás, hangulat, atmoszféra, amit később Európában is Fábri-stílusnak neveztek.

*B. P.: Említettem már, hogy milyen szoros ellenőrzés alatt dolgoztunk, és Fábrinak magának is sok-sok gondot okozott első filmjeiben a politikai ellenőrzés, a kívánságlisták - ha lehet, legálább ízléses - teljesítése. Mindez nem nagyon adott lehetőséget arra, hogy valakinek kialakulhasson a személyes stílusa. Így csak az 1955-ös, sorrendben a harmadik filmje, a *Körhinta* tette egy csapásra olyan jelentőségű és rangú*

*Hannibál tanár úr.
Inkey Tibor felvétele*

művészé, akire azonnal Európa is felfigyelt.

B. L.: Valóban, a cannes-i fesztivál után Truffaut olyan cikket írt, amelyben felháborodott, hogy nem a Körhinta kapta a fődíjat és nem Töröcsik Mari a legjobb női alakítás díját...

*B. P.: Ez a film, annak ellenére, hogy oly szorosan kötődik a magyar faluhoz, sőt, látszólag egy tévesz-problémához, mint azóta kiderült; sokkal több annál. Másról is szól, s nem is csak a szerelemről, hanem az érzelmek szabadságának elementáris eréjéről, a kiszolgáltatottak lázadásáról. Így értettük mi idehaza, de így értették, értik ma is szerte a világban a film üzenetét. S bár a *Körhintában* kétségtelenül vannak „fábri” jelenetek, elsősorban a körhinta és a tánc forgataga, de őszintén megmondom, magam nem tudnám megmondani: van-e, volt-e egyáltalán „Fábri-stílus”. Igaz, én nem vagyok esztéta.*

B. L.: Az a körülmény sem befolyásolta filmjei stílusát, hogy a színház felől érkezett?

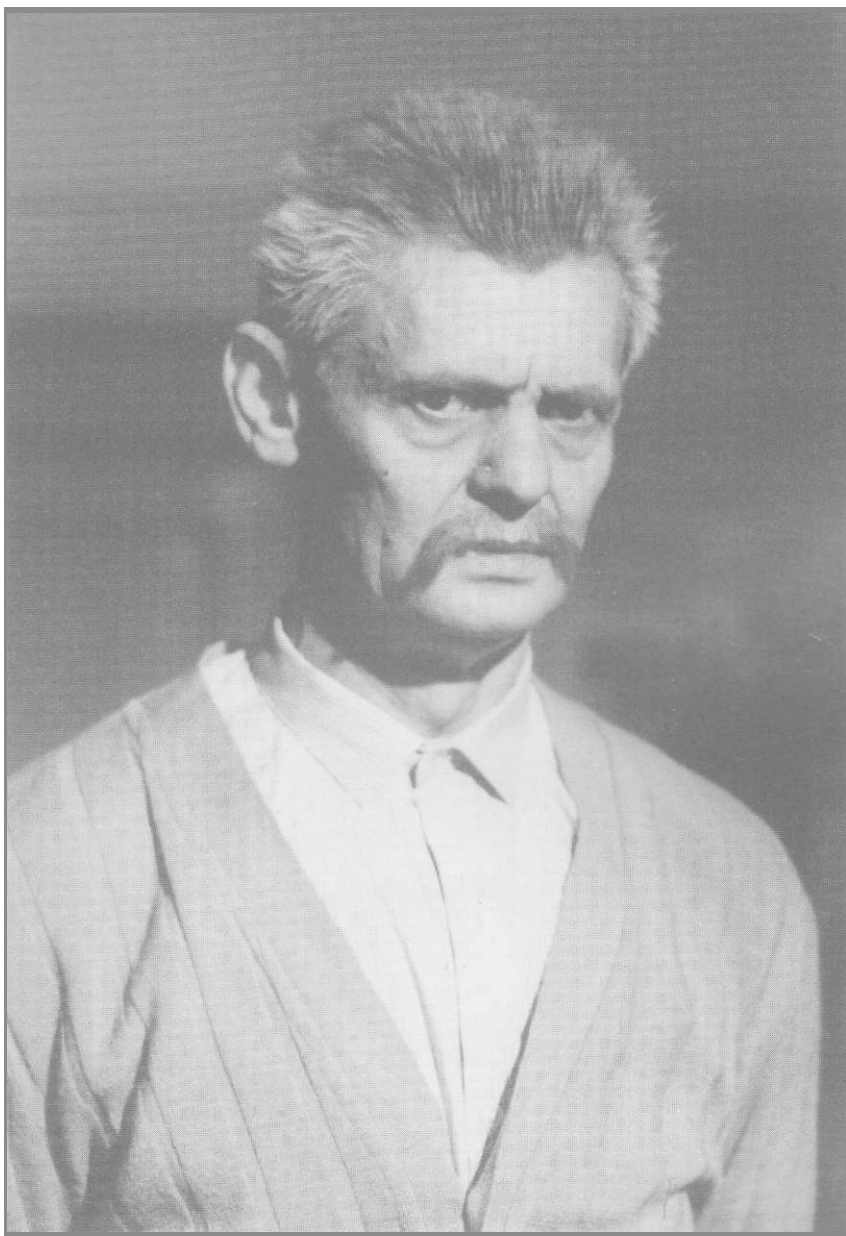
*B. P.: Említettem, hogy szinte teljes filmes vértetben jött a gyárba. Film-ben gondolkodott, s lehet, hogy színész-vezetésében, a színészekkel való foglalkozásában ennek kedvező nyomai maradtak, de nem hiszem, hogy valami egységes Fábri-stílus létezett volna. Legkedvesebb munkájának például az *Utószezont* tartotta - őszintén fájjalta, hogy itthon nem fogadták kedvezően -, és ez a film 1966-ban igazán korszerű dramaturgiával és korábbi munkáihoz képest hallatlanul puritán képi világgal készült.*

B. L.: Ha stílarisan nem is, de tematikájában egyértelműen felfedezhető bizonyos monománia, ha szabad ezt a következtetést így nevezni. Ő maga így fogalmazta ezt meg egy beszélgetésben: elfogadhatatlan az a történelmi helyzet, amikor a kisembernek hőssé kell válnia ahhoz, hogy önmaga maradhasson.

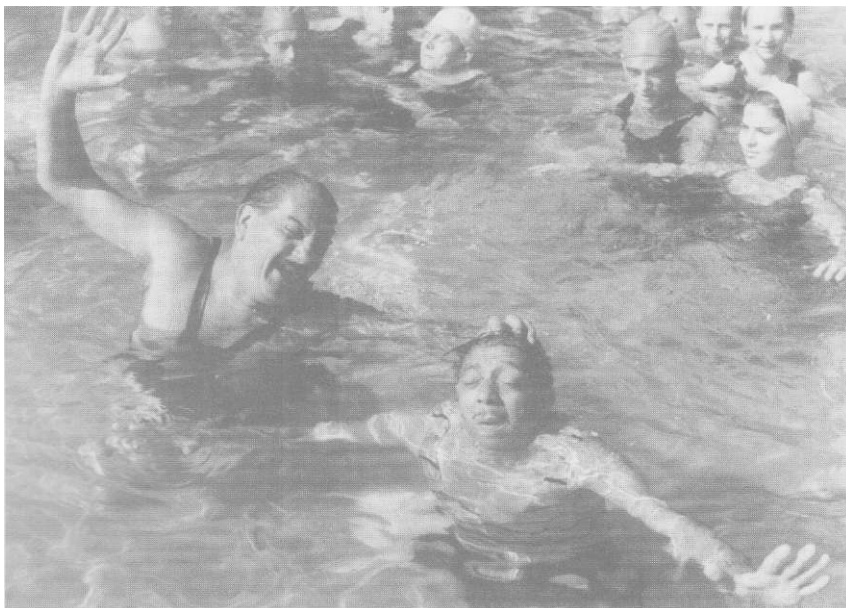
*B. P.: Igen, kétségtelen, hogy legjobb munkáiban, a *Körhintától* a *Hannibál tanár úron át Az ötödik pecsétig*, a megalázott, kiszolgáltatott ember áll a középpontban, jellempróbáló időkben, akiket Fábri - érzelmileg mindig - védelmébe vesz. Etikus, tiszta ember volt, és ezt az etikai tartást képviselte a filmjeiben is.*

B. L.: Milyen ember volt Fábri munka közben, például a forgatókönyvírás közös munkája során, milyen volt általában a kollégák körében?

B. P.: Akik nem ismerték közletről, talán nem is tudják elképzelni, hogy milyen kitűnő, fanyar humora volt. Ami

*Két kép a Hús órából.
Inkey Alice felvételei*

*Hannibál tanár úr.
Inkey Tibor felvétele*

nem azt jelenti, hogy könnyű volt velem együtt dolgozni. Sokat követelt, de hallgatót a mások véleményére is. Az *Édes Anna* megfilmesítését, Törőcsik Körhinta-beli felfedezése után, én javasoltam neki. Végigmentünk a regény legfontosabb jelenetein, amit aztán én külön-külön leírtam, akkor megbeszéltük a részleteket; változtatott, kért, vagy éppen egyetértett. Akkor tapasztaltam, hogy tud laza is lenni, annak ellenére, hogy a szakmában - jobbára a háta mögött - „japán tornatanárnak” becézték. Pontosság és a munkában tanúsított szigorúsága miatt természetesen. A közös munkánk mindig kellemes volt, de néha én is meglepetéssel tapasztaltam, hogy már egy értekezleten, hivatalos vagy félhivatalos megbeszélésen sem tudott cinikusan komolytalan lenni.

B. L.: Az *Édes Anna* klasszikus regény adaptációja, mint ahogy Fábri legtöbb munkája irodalmi alapanyagból készült, még ha ezeket rendszerint alaposan át is gyúrta, átformálta a maga számára. A Két féldió a pokolban viszont az Ön „csupasz”, tehát minden irodalmi előzmény híján való forgatókönyvből készült.

B. P.: Ennek a filmnek külön története van. Valakitől hallottam, hogy volt a háború alatt egy ilyen futballmeccs Kievdn orosz foglyok és német katonák között, és a katonáknak győzniök kellett. Ez nagyon megmozgatta a fantáziámat, a történetet áttettem magyar közegbe, így lettek az orosz foglyok

*Két kép a 141 perc
a Befejezetlen mondatból
című filmből.*

Domonkos Sándor felvételei

magyar munkaszolgálatos katonák, és a szinopszist felajánlottam Máriássy Félixnek. Ő azonban nem látott fantáziát a témában. Akkor Fábrihoz vittem, aki valósággal lecsapott rá. Nyilván azért, mert itt is akadt egy kissebber, egy játékos, akinek fontosabb volt a „szakmája”, a focitudása, mint az élete. Már minden előkészület megtörtént, amikor megtudtuk, hogy a Moszfilmnél elkészítették az eredeti, a kijevi eseményeken alapuló filmet. Végül valaki hivatalosan kiutazott, megnézte, és azzal jött haza, hogy olyan gyenge; nyugodtan csináljuk meg mi is.

B. L.: Vígjátékot nem is csinált Fábri?

B. P.: Valamelyik nekrológban én is ezt olvastam, de ez nem igaz. Még

*Két kép az Isten hozta
őrnagy úr!-ból.*

Domonkos Sándor felvételei

1957-ben, *Bolond április* címmel készítette ötödik játékfilmjét, Karinthy Ferenc novellájából, Mensáros Lászlóval és Krencsey Mariannéval a főszerepekben. Legyünk őszinték, ez a *Hannibál tanár úr* és az *Édes Anna* közé szorult vígjáték nem sikerült. Túlságosan drámai alkat volt Fábri, ami annyit jelent, hogy a világot kiélezett drámai konfliktusokban látta, és méginkább így kívánta munkáiban ábrázolni.

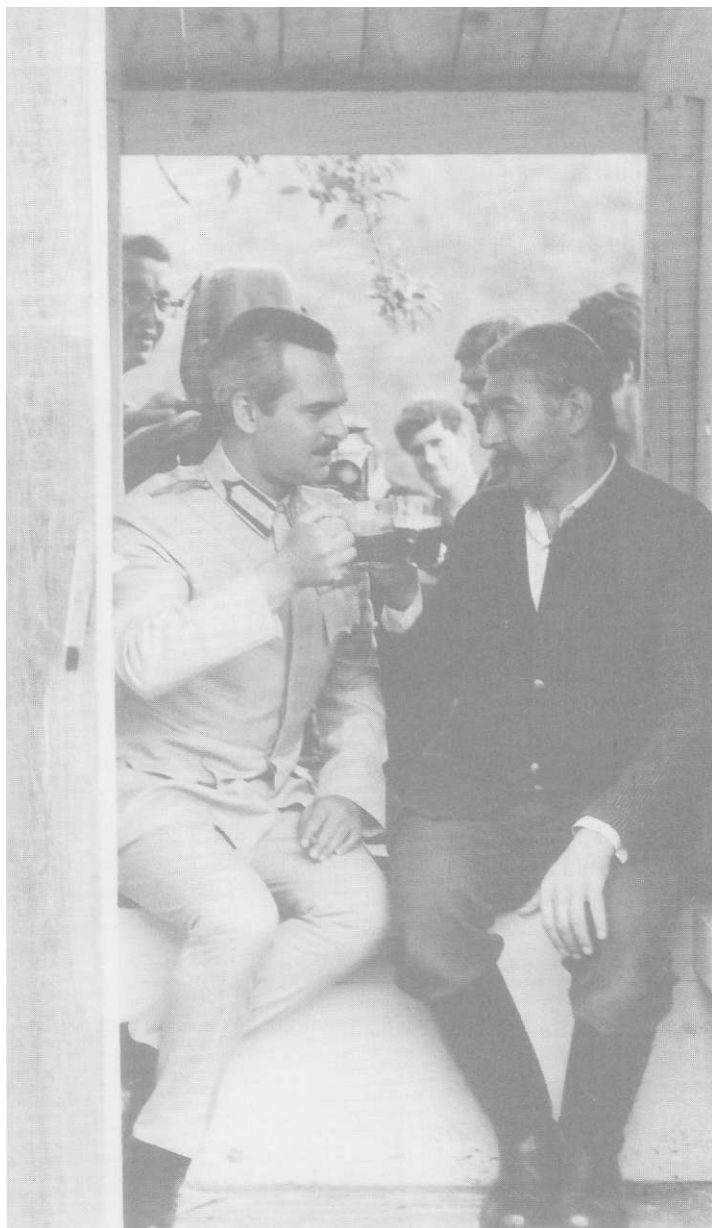
B. L.: Ez bizonyára sok személyes konfliktussal is járt.

*B. P.: Az ország első számú rendezőjének számított már, mégis voltak megvalósulatlan forgatókönyvei. Milyen madár volt? címmel elkészült például egy díszletestől, szereposztásostól teljesen megírt könyve, aminek egy újsághír volt az alapja. Valami kádergyerek megerőszakol egy lányt, aki teherbe esik - ez volt a történet alapja. Már ki volt tűzve a forgatás kezdetének időpontja, amikor az egészet - és végleg - leállították. (Ha jól emlékszem: Darvas Iván játszotta volna a főszerepet.) Tudok egy másik soha meg nem valósult könyvről is, ennek *Egymás mellett, mint a fókák* volt a címe. Állandóan kérték, próbálták erre-arra rábeszélni, vagy éppen megpróbálták valamiről lebeszélni, de egyre inkább elutasított minden felülről jövő beavatkozást. Ez készítette arra is, hogy 1963-ban részt vegyen velem egy politikai proklamáció megfogalmazásában, amely a művészet függetlensége érdekében íródott. S ez készítetett engem, hogy amikor a *Tanút* forgattam, a tiszta erkölcsű politikus-értelmiségi figuráját vele játszassam el.*

B. L.: Most a nekrológok egyike-másika tanítványokról beszél, pedig, ha jól tudom, nem nagyon voltak tanítványai.

B. P.: Elég későn kezdett el a főiskolán rendező szakos hallgatókkal foglalkozni, akik talán túlságosan késnek, kialakultnak, véglegesnek érezték Fábri rendezői személyiségét, ezért valóban nehéz azt mondani, hogy ez vagy az, aki hozzá járt, vagy aki nála asszisztenskedett, az az ő tanítványa a szó klasszikus értelmében. Mint mindenre, a főiskolai óráira is hallatlanul nagy műgonddal készült, s ez az alaposság, igényesség a legfontosabb, amit adni tudott diákjainak és mindenkinek, akivel együtt dolgozott. S még valami, ami talán az előbbieknél is fontosabb: azt hiszem, különleges ereje volt annak, amit becsülete, erkölcsi tisztasága sugárzott, s amit mindenki megérezett. Az is, aki talán sohasem találkozott vele, mert elég volt ehhez megnézni a filmjeit.

Bernáth László

„A SZÍNÉSzt TARTOTTA A LEGFONTOSABBNAK”

Illés György Fábri Zoltánról

P. G. Zs.: Ön 25 éven keresztül dolgozott együtt Fábri Zoltánnal, sőt, már az első filmjének, a Vihar-nak is Ön volt az operátöre. Fábri festőnek készült, majd színházi díszlettervezőként is dolgozott, tehát kitűnő volt a képi látása. Önök, mint rendező és operátőr, hogyan dolgoztak együtt?

I. Gy.: Fábri Zolival egy olyan munkakapcsolat alakult ki a hosszú évek alatt, amely, azt hiszem, ideálisnak mondható a mi szakmánkban. Az volt a módszere, hogy az eredeti irodalmi alapanyagból filmnovellát írt. Amibe már belevitte az ő saját filmes látásmódját is. Miután ezt elolvastam, leültünk, és két-háromnapon át beszélgettünk róla.

Kvázi én voltam a vádló, ő pedig a védő. Nagyon jó viták alakultak ki, és amit a javaslataimból összeegyeztethetőnek vélt a saját koncepciójával, azt el is fogadta.

Ezután én a díszlettervezővel együtt elmentem kikeresni a film külső és belső helyszíneit, mind-egyiket két-három variánsban, utána eljött velünk Fábri is, és akkor véglegesítettük. A rendezői forgatókönyvet már a helyszínek pontos ismeretében készítette el.

P. G. Zs.: A filmjeit nézve az az érzése az embernek, hogy minden pontosan előre ki lett dolgozva. Mintha a fejében előre kész lett volna az egész film, és semmit sem hagyott a véletlenre vagy az improvizációkra.

I. Gy.: Ez pontosan így van. A rendezői példányában minden egyes beállításról - azokról is, amelyek csak hetek vagy hónapok múltán kerültek leforgatásra - aprólékos, pontos képe volt, és nagyon pontos tervek alapján kezdtünk munkához.

Az improvizációról azt mondhatom el - mivel szerencsém volt végigkísérni az ő egész pályáját -, hogy a kezdeti időben még nagyon ragaszkodott az elképzeléseihez. De ahogy a tapasztalatai gyűltek a színészekkel és a munkatársakkal való munkában, úgy egyre kevésbé zárkózott el az improvizációtól. Rendkívül pontosan készült minden egyes forgatási napra, alaposan átnézte a dialógusait, a mozgásokat és mindazt, ami a jelenetépítéshez szükséges, de hogyha egy színész kifogásolt például egy rosszul kimondható szöveget, akkor legtöbbször hajlandó volt megváltoztatni. Mert meg kell mondanunk, hogy a filmkészítés legfontosabb tényezőinek a színészeket tartotta.

P. G.Zs.: És a forgatáson mi volt jellemző rá? Mennyire bízta rá magát a stábra?

I. Gy.: Sajnos erről is csak jókat tudok mondani. Azok közé a rendezők közé tartozott, akik a mondanójuk tartalmával, nem pedig a hangerejével szereznek tekintélyt maguknak. Mi pedig úgy éreztük, az a leckénk, hogy segítsük őt a mű létrehozásában. Rendkívül fontos volt a számára, hogy a próbák során, amikor a színész kezdte érezni a jelenetet, és kezdte megtalálni a jelenettel kapcsolatos színeket és hangulatokat, akkor ne zavarja őt meg semmiféle hangoskodás vagy más figyelemelterelő esemény, mert úgy érezte, hogy akkor tud igazán jól létrehozni, ha harmónia van öközte és a színész között.

P. G. Zs.: Melyik volt az a közös filmjük, amelyik operátóri szempontból a legtöbb gondot okozta?

I. Gy.: Azt hiszem, a Déry Tibor regényéből készült 141 perc a Befej-

A rendező és az operátőr az Utószezon forgatásán. Domonkos Sándor felvétele

zetlen mondatból című film. Azért, mert a korábbi években hozzászoktunk a realista gondolkodásmódhoz és a lineáris cselekményvezetéshez a Fábri-filmekben. Ez a film pedig bonyolult volt, mert az idősíkok állandóan változtak: a jelen után jött a félmúlt, majd a befejezett múlt, és nehéz volt megoldani képileg, hogy ezek a váltások akadály nélkül jussanak el a nézőhöz. A legkülönbözőbb operátóri megoldásokkal próbálkoztam, lágyítókkal, tüllökkel, high key-felvételekkel, így utólag nézve kb. 70%-os sikerrel. De Zoli is és én is úgy éreztük, hogy ez viszonylag jó eredmény.

P. G. Zs.: És melyik volt az a munkájuk, amelyekre a legszívesebben emlékszik vissza?

*Két kép Az ötödik pecsét forgatásáról.
Domonkos Sándor felvételei*

I. Gy.: Sok ilyen van. Nagyon szerettem a *Hűsz órát*, az *Utószent*, amely szerintem méltatlanul kapott rossz kritikát annak idején, de hát ezt majd a filmtörténelem eldönti. Aztán nagyon szerettem *Az ötödik pecsétet*, a *Magyarokat*; szóval sok volt.

A Fábri Zoltánnal való találkozás azért volt életem egyik meghatározó eseménye, mert rendkívül sokat tanultam tőle. A filmestől és az embertől egyaránt. Olvasottsága, tudatossága, humánuma nagyon nagy hatással volt rám filmkészítői és pedagógiai munkámban egyaránt.

P. G. Zs.: A Gyertek el a névnapomra után Fábri nem csinált több filmet. Ebben az is benne rejlett, hogy meg volt bántódva. Beszéltek erről egymás között?

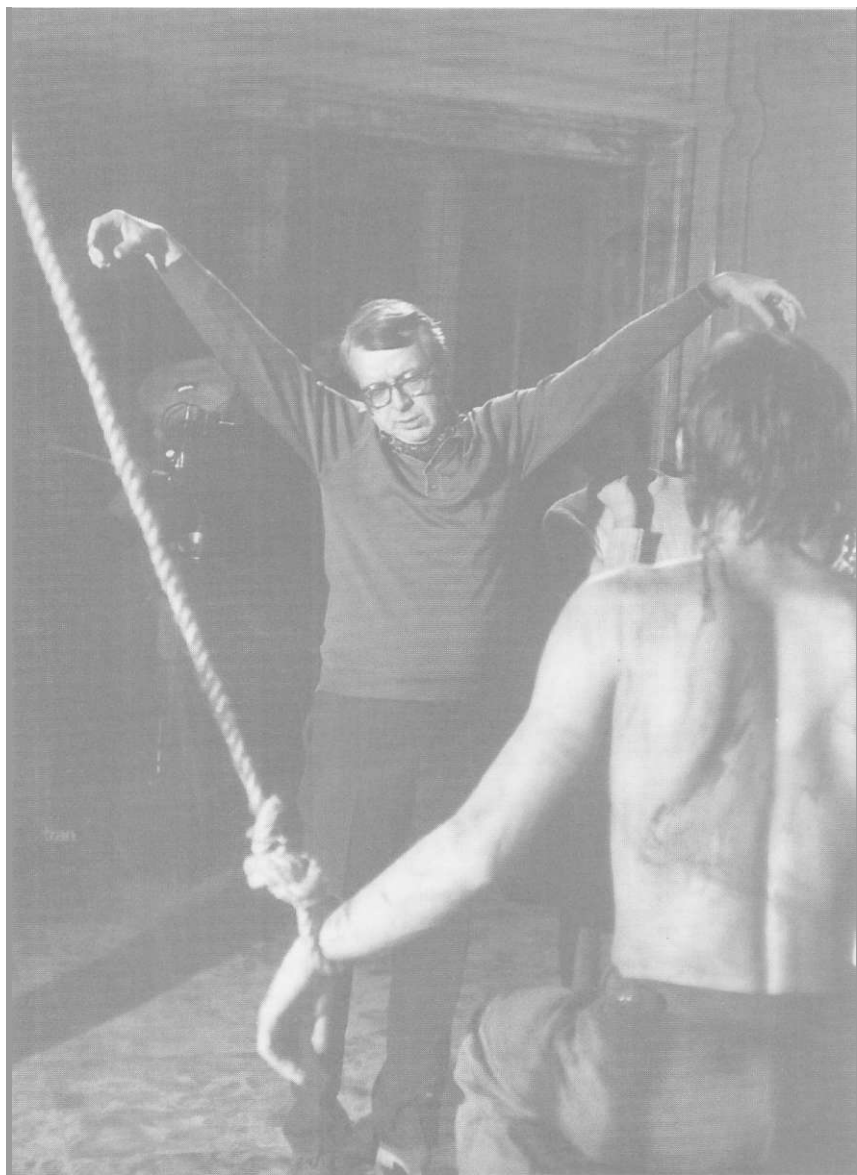
I. Gy.: Nagyon sokat. Arra határozottan emlékszem, hogy amikor ezt a filmet - az előbb elmondott módszerrel - leültünk megbeszélni, akkor Fábri azt mondta: - Öregem, ez lesz az én utolsó filmem.

Én ezt persze hitetlenkedve fogadtam, de beigazolódt. Sajnos a valósághoz hozzátartozik, hogy ez után a film után eléggé magára hagyta őt a szakma. Egy kicsit le is írták a korára való hivatkozással. Az biztos, hogy az elhatározás az övé volt. De én arról is meg vagyok győződve, hogy ha csak egy szóval is megkérik, ő azon nyomban nekiállt volna egy új filmnek...

ÉLETEMBŐL

interjúrésztlet Fábri Zoltánnal

... Festőként csak mint a Képzőművészeti Főiskola növendéke dolgoztam - bár Réti István tanítványaként ki is állítottam a Nemzeti Szalonban. De aztán amikor jöttek a francia lírai realista filmek - Marcel Carné, Renoir és mások filmjei -, akkor ezek hatására döntöttem úgy, hogy nekem filmrendezőnek kellennem, mert úgy látszik, hogy ennek a századnak az igazi művészete a film.

Két arc Az ötödik pecsétből. Domonkos Sándor felvételei

Elhatároztam, hogy átiratkozom a Színművészeti Akadémiára. Igen ám, csak hogy kiderült, hogy sem filmrendezést, sem színházi rendezést nem tanítanak, kizárólag színészképzés folyik. Mit volt mit tenni, jelentkeztem *színésznek*. Amikor elvégeztem, a Nemzeti Színházba kerültem, ahol Németh Antal osztott is rám kisebb-nagyobb szerepeket. Például amikor Jávor Pál hirtelen megbetegedett, én játszottam helyette Rank doktort. Aztán amikor Jávor meggyógyult, azt mondta Némethnek, hogy ez a fiú olyan jó ebben a szerepben - holott a koránál jóval idősebbet játszik -, hogy ezután játszhatnánk felváltva. Így is történt.

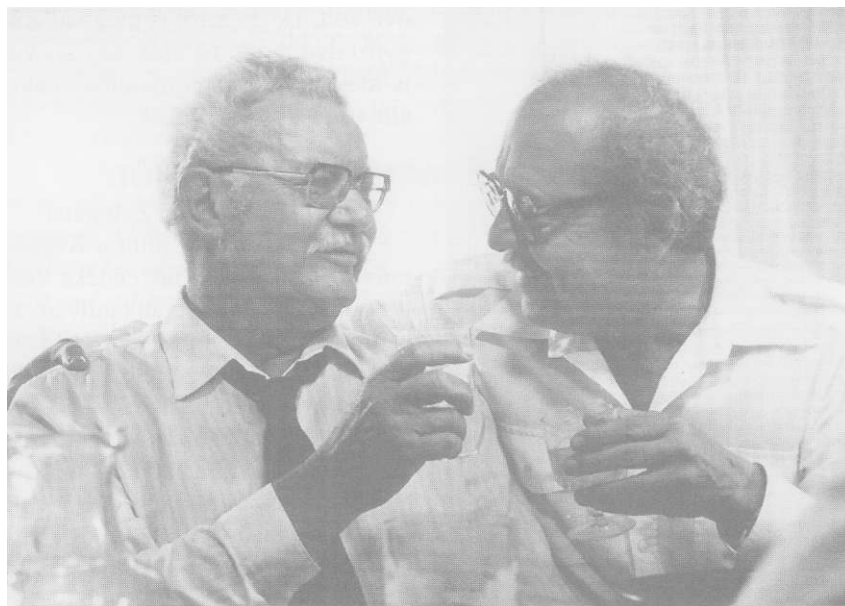
Aztán egyszer készítettem egy rendezőpéldányt Ibsen *Brandt* című darabjához. Ez valahogy eljutott a Vígszínházba, és én két nap múlva már a Vígszínház ösztöndíjas *rendezősegédje* voltam. Olyan emberek mellett tanulhattam a szakmát, mint Horváth Árpád, Hegedüs Tibor és Jób Dániel. Ezután, már mint *rendező*, visszakérültem Németh Antalhoz a Nemzetibe, mivel a Nemzetinek opciós joga volt a főiskolai növendékekre. 1941-ben Németh 200 pengős alapfizetéssel szerződtetett,

Gyertek el a névnapomra. Inkey Alice felvétele

ami évenként 80 pengővel emelkedett. Illetve csak emelkedett volna, ha 43-ban el nem visznek katonának. Ez alatt a két év alatt önállóan rendeztem Shakespeare *Falstaffját*, Kós Károly *Országépítőjét*, és amit a legjobban szerettem: Girodoux *Sellőjét*. A *Falstaffnak* és a *Sellőnek* egyébként a díszleteit és a jelmezeit is én terveztem. Utána jött a háború, és amikor hazajöttem, akkor már Budapest szét volt löve, és Németh Antal már rég nem volt a Nemzeti Színház igazgatója...

Lejegyezte Papp Gábor Zsigmond

A SZLÁV MATICÁK

A történelmi Magyarországon és Ausztriában élő szláv nemzetek és népek, népcsoportok és nemzetiségek irodalmi, tudós és közművelődési társaságai és egyesületei sorra alakultak az 1820-as évektől Matica elnevezéssel. A *matica*, melyet a szláv nyelvek legtöbbször változatlan alakban megtalálunk, méhnyát, anyaméhet, átvittebb értelemben anyát, anyácskát, ebből származtatva anyaintézetet, anyaintézményt, központot jelent. (A főnévnek azután számos elavult s átvitt jelentése is van még.) A legrégebbi a Pesten alapított Szerb Matica (Matica Srpska) jelképe - megalapításának évétől (1826) - folyóiratának címlapján így a méhkaptár volt, melynek rajza méhre is emlékeztet.

A pesti Szerb Matica megalapítása előtt néhány évvel megalakult lembergi (Lwow) Macierz Polska - a későbbi Ossolinski Nemzeti Intézet - neve emlékez-

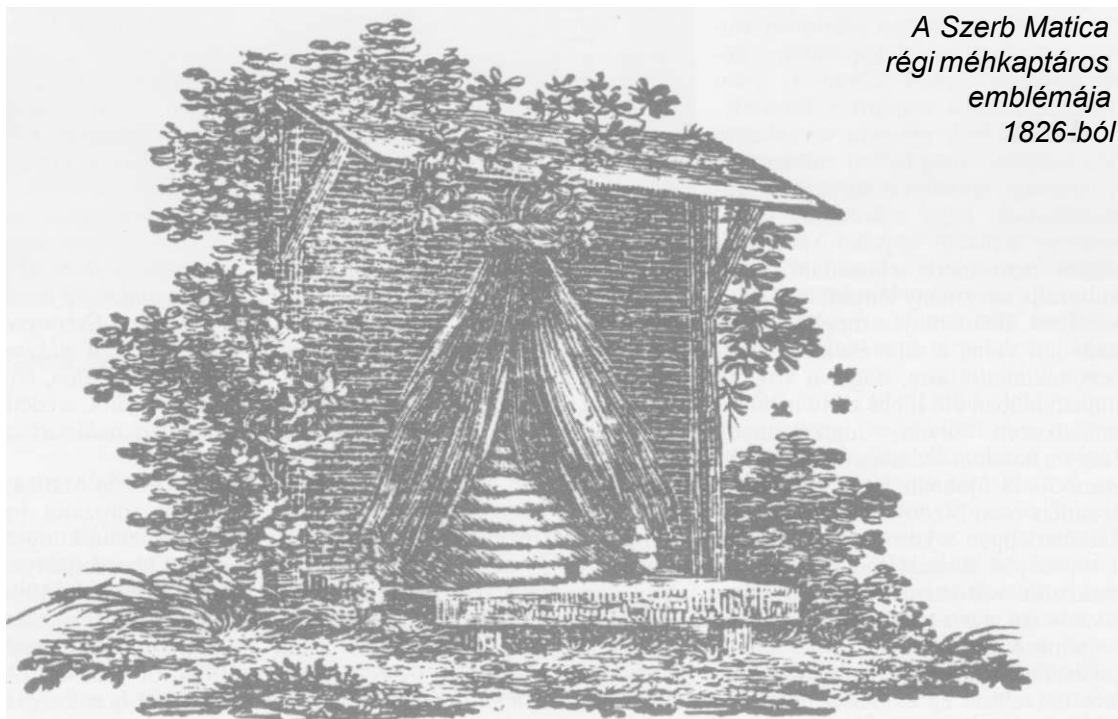
tethet a honi elnevezésre. A magyarországi szerbek Maticájának pesti kezdeményezői előtt azonban - a romantizáló elnevezéstől elvonatkoztatva - a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia megalapítása volt az ösztönző példa és indíték, melynek alapjait egy esztendővel korábban, 1825-ben rakták le, Széchenyi István nagyvonalú felajánlásának is köszönhetően.

A szláv Maticák sora 1831-ben a Cseh Matica (Matica Česká) megalapításával folytatódott Prágában (1949-ig állt fenn), majd 1842-ben Zágrábban megalapozták az Illír Maticát is, amely 1847-től Horvát Matica (Matica Hrvatska) néven napjainkban is fennáll. 1847-ben létrehozták Bautzenben a Luzsic Szorb Maticát, 1848-ban a galíciai Orosz Maticát, 1859-ben a Morva Maticát, 1862-ben a zárai (Zadar) Dalmát Maticát (mely az első világhábo-

rúig működhetett). A Szlovák Maticát (Matica Slovenská) 1863-ban Túrócszentmártonban alapították meg, de csak 1875-ig működhetett, majd az első világháború után folytathatta tevékenységét. 1864-ben Ljubljanában alakult meg a Szlovén Matica (Slovenska Matica), s máig is tevékenykedik. Dubrovnikban 1909-ben hozták létre az ottani szerbek Maticáját, melynek létét az első világháború és a közös déli szláv állam létrejötte pecsételte meg.

A szláv Maticák létrejötte és működése különösen megalapításuk korai szakaszában a nemzeti ébredést és szellemi megújodást szolgálta. A nemzeti és nemzetiségi kulturális felemelkedés legfőbb és sokáig egyedüli ösztönzői és letéteményesei voltak, s a nemzeti államiság létrejöttéig a tudós társaságok, tudományos akadémiák szerepét is betöltötték.

V.Sz.

A Szerb Matica
régi méhkaptáros
emlékmája
1826-ból

A SZLOVÉN MATICA KULTURÁLIS KÜLDETÉSE

Nekünk szlovéneknek csak 1864-ben sikerült a többi szláv nép példáját követve sokéves s nem mindig következetes erőfeszítések után létrehozni a Maticát, utolsóként a rokon szláv intézmények sorában. Kései születésének oka a Metternich- és a Bach-féle abszolutizmusban keresendő, amely a nemzeti elnyomásban szenvedő népek minden egyes kulturális fellángolását elfojtotta.

A Szlovén Matica megszületésére és működésére jelentős hatással volt a társadalmi fejlődés egésze, a szlovén nép küzdelme a nemzeti felszabadulásért és az általános kulturális fejlődésért. Életre hívásának szándéka sokkal erősebb volt, mint az ellenzők táboráé. Az „ős-szlovének” (nemzeti elkötelezettségű vezető politikai és kulturális csoport - *a ford.*) kezdeti határozatlansága fokozatosan eltűnt, s az akkor még a mozgalomba be nem szervezett fiatal nemzedék egyik legélesebb elméjű tagja, Fran Levstik fenntartás nélkül támogatta a Matica létrehozása iránti igényt.

Igen gyakran hangsúlyozzák, hogy a bécsi kormány rendkívül gyorsan hozott kedvező döntést a Szlovén Matica megalapításával kapcsolatos kérés ügyében - 1864. február 4. -, ám megfélemlenek azokról a követelésekről, amelyek nyomán az „alapító bizottságnak” meg kellett változtatnia a társasági szabályzat tervezetét. Elmondhatjuk, hogy a kormány szinte nem is tehetett egyebet, példának okáért nem merte elutasítani az új kulturális intézmény létrehozása iránti kérelmet. Ez hátrányos megkülönböztetés lett volna a szlovénekkel szemben, tekintettel arra, hogy az osztrák monarchiában élő többi szláv nép már rendelkezett ilyen intézménnyel. Hogy a hatalom számára nem volt közömbös az újonnan létrejött Matica, szemléletesen bizonyítják az alapszabályban éppen a kormány nyomására a törvénybe iktatást megelőzően kiészközölt változtatások. A kormány javaslatára már a társaság céljait megfogalmazó első cikkelyt is ki kellett „egészíteni”, a hazai nyelv és irodalom művelését és oktatását célzó törekvéshez pedig hozzá kellett tenni

A ljubljana Szlovén Matica - Slovenska Matica - emblémája

azt a korlátozó kitétel, hogy mindez „bárminemű politikai ténykedés nélkül” fog megvalósulni. Az első cikkelynek csupán az a bekezdése maradt érintetlen, amelynek értelmében a társaság „jó, tisztán tudományos s az emberek számára alkalmas szlovén nyelvű írásokat vagy maga jelentet meg, vagy legalábbis támogatja azok megjelentetését”.

Az osztrák hatalom nem is alaptalan félelme attól, hogy e nemzeti kulturális intézmény politikai befolyásra tehet szert, kiváltképpen pedig a szláv eszmével szemben táplált bizalmatlansága megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy a hatalom a Matica megalapítását a szlovén nép egyértelmű, hajthatatlan nemzetóvó szándékaként, az alkotmányos korszak kezdetén a korszak értelmiség és kialakulóban lévő polgárság törekvéseként értelmezte.

Ebben az összefüggésben említést érdemel az a tény is, hogy a Matica, amint megkapta Bécsből az engedélyt és a jóváhagyott szabályzatot, azonnal megkezdte működését. Már 1864 decemberében megjelentette saját első, terjedelmét és tartalmát tekintve szerény könyvét - a *Szlovén kalendárium az 1865-ik rendes évre* (Koledar slovenski za navadno leto 1865) című kiadványt.

A Maticát 1865. június 25-től, azaz az első rendes bizottság felállításától

Janez Bleiweis 1881-ben bekövetkezett haláláig az „ős-szlovének” irányítják. Ám az ősszlovének a közgyűléseken nem tudták lecsillapítani az egyre hangosabban elégedetlenkedő fiatalokat. Ha az elmondottakhoz hozzávesszük a Bleiweis által kissé fennkölt módon „tudományos társaságnak”. Božidar Raič által pedig „a mi akadémiánknak” mondott Matica rendszertelen könyvkiadói tevékenységét, akkor érthető, hogy legjelentősebb intézményünk új vezetésére a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben nehéz munka várt.

Fran Levce elvülhetetlen érdemeiért szerzett a múlt század nyolcvanas éveiben *A Szlovén Matica Évkönyvének* (Letopis Slovenske Matice) megreformálásában. Megjelenésének éveitől, 1869-től egészen Bleiweis 1881-ben bekövetkezett haláláig az *Évkönyv* szokatlan tartalmú tanulmányok gyűjteménye volt. Ami a szépirodalmat illeti, az *Évkönyvben* 1882-ig döntő mértékben fordításokkal találkozunk. Az 1882/83. évi száma bevezetőjében a szerkesztő Levce az alábbi szavakkal fordul az olvasókhoz: „A Szlovén Matica *Évkönyvének* idejű *évfolyama* kiváltképpen abban különbözik a Matica többi *évfolyamától*, hogy a tekintetes Matica-tag urak benne nem olvasnak sem fordításokat, sem pedig szépirodalmi írásokat, hanem csak eredeti tudományos értekezésekkel találkoznak; tudniillik alulírott szerkesztő azon a véleményen volt, hogy az olyan könyvek, mint amilyen az első irodalmi intézményünknek e terméke, azaz *A Szlovén Matica Évkönyve*, az a feladata, hogy a művelt világnak bemutassa, és arról tanúskodjon, hogy a szlovén írók mennyi sajátot, eredeti képesek alkotni az emberi tudásnak a legkülönbözőbb ágáiban.”

A Szlovén Matica 1886-ban szépirodalmi sorozatot indított útjára. A „Szórákoztató könyvtár” címet viselő sorozat kezdeményezője úgyszintén Fran Levce volt. 1904-ben egy másik könyvsorozat is elindult, „Világirodalmi művek fordításai” címmel (1904-től 1955-ig). Az irodalmi osztály 1891-ben kezdeményezte egy, a szlovén történelemmel foglalkozó,

A Szlovén Matica Alapszabálya (1864):

„A ‚Szlovén Matica‘ Társaság székhelye Ljubljánában van. A Matica célja, hogy lehetőséghez mérten gondot viseljen a szlovén nemzet művelődésének elterjesztéséről, és ennek jegyében támogassa a szlovén irodalmat.

monumentális Szlovén népdalok című gyűjteményes mű kiadásához.

A Szlovén Matica működésében a múlt század kilencvenes éveiben és századunk elején föllelhetők a kor új-jáéledt alkotó szellemének mindazon jegyei, amelyekkel művészeti és tudományos életünk egyéb területein is találkozunk: a modemek irodalmában, az impresszionisták festészetében, az Új Akkordok (Novi akordi) köré

hez hú Matica, miként 1914 előtt, a háború alatt is magára vállalta a szlovén nemzet sorsát, majd pedig az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után újból munkához látott az új és nemzeti tekintetben szabad országban. Igaz ugyan, hogy kezdetben a működéshez szükséges anyagi eszközök hiányában, de most már olyan intézményként, amely gazdag, fél évszázados kulturális hagyományt tudhatott magáénak.

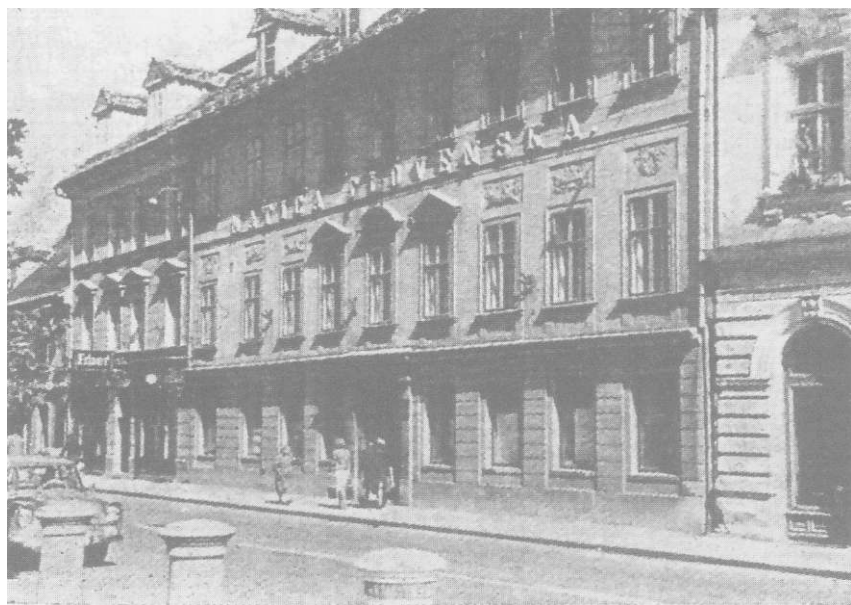
Még két esemény volt jelentős hatással kulturális életünkben a Maticára - az pedig rájuk: a ljubljánai egyetem megalapítása, valamint néhány esztendővel a második világháború előtt a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia létrejötte és az azt megelőző több éves felkészülés. E két ténnyt is szem előtt tartva, a Matica intézménye többségében új, a kor szellemének megfelelő célokat tűzött ki maga elé.

1935 után könyvkiadói tevékenységében, ahogy azt várni lehetett, a tudományos publikációkra esett a hangsúly, ezek többségében hazai s nem külföldi szerzők művei voltak. A legfontosabb ilyen jellegű kiadványok sorában meg kell említenünk Izidor Cankarnak *A nyugat-európai képzőművészet történetét*, Francé Kidrič könyvét *A szlovén irodalom története a kezdetektől Zois haláláig* címmel és Anton Melik *Slovenija* című könyvét, s Spektorskinak *A szociális filozófiatörténetét* is ide kell sorolnunk.

Juš Kozák, a Matica akkori titkára a társaság 1935. évi közgyűlésén kijelentette, hogy a fordítások mellett a Matica gondoskodni fog a „szlovén eredeti szépirodalomról, amelynek a jövőben több figyelmet kell szentelnie”. Négy évvel később Josip Vidmar még határozottabb hangon figyelmeztet a Matica „fontos kötelezettségére a szlovén eredeti irodalmi alkotásokkal szemben”. A Matica intézménye adjon ki hazai szépirodalmi műveket is, és a jövőben ezt úgy tegye „hogy minden szlovén író számára jelentsen megtiszteltetést, ha műve a Matica kiadványai sorában jelenik meg.

A Szlovén Matica sem korábban, sem később nem tárta olyan tágasra kapuit a kortárs szépirodalmi művek előtt, mint a második világháborút közvetlenül megelőzően. A nemzetileg és társadalmilag elkötelezett szépirodalom felvilágosító hatását az olvasóközönség körében éppen a közelgő sorsdöntő események előtt fejtette ki.

A Matica 1941 előtti tevékenységének már ez a rövid áttekintése is meglehetősen hiányos volna, ha nem tenénk említést a társaságnak a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia megalapításával kapcsolatos előkészületekben való részvételéről. A Matica

A Szlovén Matica székháza Ljubljánában

monografikusán megalapozott mű kiadását is.

A századforduló tájékán a Matica még néhány alapvető művet adott ki: Glasernek *A szlovén irodalom története* című művét négy kötetben (1894-1900), Simonič *Szlovén bibliográfiáját* 1550-től 1900-ig (1903-1905), 1895-ben pedig hozzáfogott a Karlo Štrekelj szerkesztette

gyűlt zeneszerzők zenéjében, a szlavisták, jogászok, építészek és néprajzkutatók munkájában. Abban a korban, amikor még nem volt sem egyetemünk, sem tudományos és művészeti akadémiánk, a Matica a szlovén kultúra legjelentősebb intézménye volt.

Mindez a Matica látványos fejlődésének látszatát keltette, ám éppen ezt a nagyívű előrelépést szűkítette az újillír eszmeiség, az első világháború pedig éppenséggel megszakította. Az osztrák hatalom feloszlatta a Maticát, és zárta egész vagyonát. Az elvei-

igazgatótanácsa még 1932-ben, miután tervbe vette legjelesebb tudományos intézményünk létrehozását, megtárgyalta a terv megvalósulását megkönnyítő „pénzügyi akció” lehetőségét. A bizottság több alkalommal is hasonló készségről tett tanúbizonyságot, mígnem a társaság közgyűlése 1935. június 17-én eldöntötte, hogy a leendő tudományos és művészeti akadémiával aláírja az ajándékozási szerződést. Ebben a Szlovén Matica önként kötelezettséget vállalt arra, hogy megalakulásának pillanatától anyagi segítséget nyújt az új intézménynek.

A Maticáról – amely a két világháború között tudományos szakirodalommal segítette a fiatal szlovén egyetemet, amikor még nem álltak rendelkezésre egyéb taneszközök, amely önzetlenül gondoskodott az akadémiáról, melynek elődje volt - elmondhatjuk, hogy ebben az időszakban is a nemzettudat ápolásának érdekében és kulturális küldetésével összhangban cselekedett.

A második világháború alatt intézményünk a fasiszta erőszakkal szembeni tiltakozását kulturális csenddel fejezte ki. A megszálló hatalom hivatalos biztost nevezett ki élére, és elkobozta könyvtermésének egy részét (Melik *Szlovéniáját*, Gruden *Tizenkettedik óráját*, Kreft *Nagy lázadását*).

A felszabadulást követően a Matica talán még súlyosabb anyagi gondok között találta magát, mint az első világháború után, s könyvkiadói tevékenysége is csak 1950 után válik kiegyensúlyozottá.

A mai Matica arculatát természetesen nem könnyű megrajzolni. Az igazsághoz talán akkor járunk a legközelebb, ha azt mondjuk, a Matica első sorban a hazai szerzők társadalomtudományi műveinek a kiadását tekinti feladatának; ide sorolható irodalomtörténezeinknek *A szlovén irodalom története* című több kötetes munkája, Milko Kosnak *A szlovének történelme* című műve, Fran Zwitternek *A Habsburg monarchia nemzeti problémái* című könyve, France Stelének *A tenger mellék művészete* és Sergej Vilfanak *A szlovének jogtörténete* című könyve.

A Maticának ez az alapvető iránynyultsága természetesen nem azt jelenti, hogy nem ad ki hazai szerzőktől Európára vagy a világra kitekintő műveket és külföldi tudományos munkákat.

Mind a tudományban, mind az irodalomban a Matica előnyben részesíti a hazai alkotókat, a világirodalmi műveket pedig külön sorozatban jelenteti meg rendszeresen. A háború óta eltelt fél évszázad során számos szlovén szépirodalmi alkotás kortárs irodalmunk legjavának részévé vált.

Lukács István fordítása

Vujicsics Sztoján

A SZERB MATICA PESTI ÉVTIZED

A pesti Szerb Matica - Matica Srpska - létrejöttét 1826-ban két körülmény ösztönözte: a Magyar Tudós Társaság (a későbbi Akadémia) megalapítása, és a megjelenésének második esztendejébe lépő *Serbska Letopis* (Szerb Krónika) című folyóirat folyamatos megjelenésének és kiadásának biztosítása.

Georgije Magarašević (1793–1830) történész és író, az újvidéki szerb gimnázium professzora már 1823 júniusában meghirdette a *Serbska Letopis* évkönyvének első kötetét, annak jelzésével, hogy kedvező esetben évente több kötetben is megjelenik majd. Az első kötetet 1823 október végére ígérte, oly tartalommal, amely „az egész szláv, de különösen a szerb népet illeti”. Az előjegyzési hirdetmény hangsúlyozta, hogy e vállalkozás egyedüli célja „a nemzet java”, s a kiadó kéri, a „tanult szerbek” támogassák e szándékában. Harminchárom helységben lehetett előfizetni ekkor a *Letopisra* a Bánságban, Bácskában, Baranyában, Szerémségben, Szlavóniában, Horvátországban, de Budán, Pesten, Szegeden is, valamint Szerbiában. A dalmáciai szerb előfizetők Fiumében, az „Illír-ia”-iak Triesztben jegyezheték elő. A *Letopis* meghirdetett első kötete azonban csak egy év késedelemmel jelenhetett meg. A cenzor 1824. május 12-én engedélyezte nyomását a pesti egyetem nyomdájában, a budai Várban, ahol 1795 óta a legtöbb szerb kiadvány készült. A folyóirat - vagy évkönyv- szándékát a szerkesztő az első kötet tartalmával nyomatékosította, de elgondolását részletesebben is kifejtette előszavában:

A pesti Szerb Matica 1826. február 16-án kelt alapítólevelének záradéka a hét alapító egyenrangú, koncentrikus aláírásával. Két alapító kilépésekor aláírását később áthúzta

„Minden, ami a szláv népre az Adriától a Jeges- s a Baltitól a Fekete-tengerig általában, s különösen ami reánk szerbekre vonatkozik, méghozzá irodalmi tekintetben, mindez a Szerb Krónika tárgya, karaktere pedig az legyen: senkit meg nem sérteni, de mindenkinek mennél több hasznot hajtani.” Az előszó Újvidéken kelt, ahol Georgije Magarašević a későbbiekben is szerkesztette a folyóiratot. Megjelenési helye azonban kerek négy évtizeden át Buda (átmenetileg néhány évig Pest) volt (1824-1864). Az alapító szerkesztő elhunyt után 1831-től a *Letopis*t Pesten, a folyamatos megjelenésről gondoskodó Szerb Matica székhelyén szerkesztették (csak a szabadságharc után gondozza Jovan Subotić 1850-1853 között Bécsben).

A *Serbski Letopis* első három kötetét Konstantin Kaulici újvidéki könyvkereskedő adta ki, aki az el-

ső kötet tanúsága szerint évkönyvnek szánta, amit az 1825-ik esztendőre érvényes naptári rész is alátámaszt. Mégis, 1825-ben további

„mi, alulírottak, saját akaratunkból összefogunk és egy társaságot alapítunk, mint egy testület, mely közös és egyetlen egy lélekkel a

nek, ügyvezetésének és pénzügyei intézésének módját is részletezte, a közgyűlés mindenkori felügyelete alatt. Fontos záradék, hogy a Szerb Matica megalapításának napjaként Szent Száva ünnepét kell tekinteni, tehát január 26-át. Ezzel a Matica megalapítását a szerb művelődés nemzeti ünnepéhez kötötték.

A pesti Szerb Matica megalapításának helyét egyértelműen nem lehetett tisztázni. A hét alapító előzőleg nyilván több alkalommal is találkozott ez ügyben. A legvalószínűbb, hogy emez összejövetelek színhelye a pesti pravoszláv egyházközösség tanácsterme volt a szerb templom melletti régi házában (a mai Váci utca 66. szám alatt). Felvetődik az egyik alapító. Jovan Demetrović háza is (a mai Veres Pálné utcában), akinek saját pénzesládája volt. De felmerülhet a szintén alapító Josif Milovuk egykori Rózsa téri lakása is a könyvkereskedése fölötti emeleten.

Hat derék, vállalkozó szellemű, tehetősebb és a nemzeti ügyért buzgólkodó pest-budai szerb kereskedő mellett a Matica megalapításának legfőbb szellemi irányítója és első elnöke a fiatal jogász, a zombori születésű Jovan Hadžić (1799-1869) volt, aki Miloš Svetić írói néven a klasszicista poézist művelte, és már számon tartották a kor szerb költészetében. Az alapítólevél megfogalmazása is tőle való, de hamar megvált a Maticától: Újvidékre ment, ahol rövidebb ideig még szerkesztette a *Letopis* (1830-1831), majd Szerbiában s újból a magyarországi szerbek társadalmi és művelődési életében vett jelentékeny részt mint politikus is. A Matica korai célkitűzései azonban sokban tükrözik a könyvkereskedő és könyvkiadó Josif Milovuk gyakorlatiasabb elképzeléseit is, aki rokonával rövidesen kilépett az alapítók sorából, talán mert nem találta meg számításait.

A Szerb Matica megalapítása idejében Pest-Buda alkalmas volt egy szerb nemzeti irodalmi, tudós és közművelődési társaság létreho-

EI (1826-1864)

Jovan Hadžić (1799-1869) író és jogász, a pesti Szerb Matica első elnöke. (egykorú litográfia)

Georgije Magarašević (1793-1830) történész, író, újvidéki tanár, a *Serbska Letopis* alapító szerkesztője (1824-1830). (Lehnhardt Sámuel metszete, Pest, 1830)

két kötet jelenik meg. Nehézségek azonban már a negyedik kötet kiadásával felmerültek. Ennek megjelenését 1826 március elejére hirdette meg a szerkesztő, „a pesti vásárkor”. A *Letopis* további kiadását ekkor Josif Milovuk pesti könyvkereskedő vállalta át, akinek üzlete a pesti Belvárosban, a Váci utcáról (akkor Lipót utca) nyíló egykori Rózsa téren volt (a mai Duna és Irányi utca közötti beépített telken, a Tiszti kaszinó hatalmas épülete helyén). Az új, 1826. évi folyam kezdetét január 25-én hirdették meg, s már február 16-án (a pravoszláv naptár szerint február 4-én) a leendő Matica Srpska „egyesülés” hét alapítója egyenrangúan, koncentrikusan körbe helyezett aláírásával véglegesítette annak létrejöttét. A máig fennmaradt eredeti alapítólevél ünnepestyes hangnemben leszögezi, hogy

nemzet javára és dicsőségére lélegzik”. Az alapítólevél első fejezete az indítékot és a szándékot fogalmazza meg: a társaság létrehozásának egyedüli indítéka a közjó iránti szeretet és odaadás, a szándék pedig a szerb nemzet irodalmának és művelődésének elterjesztése, vagyis hogy szerb könyvek kéziratait adja közre és terjessze, „még hozzá most és mostantól kezdve megszakitás nélkül örökre”. Az alapítók úgy határoztak, hogy 40 ezüst forinttal járulnak hozzá, s minden hazafi szabadon csatlakozhat a társuláshoz hasonló összeg adományozásával, illetőleg nagyobb adománnyal. A könyvek eladásából származó jövedelemmel a társaság kasszáját gyarapítják. Az alapítólevél a társaság működésé-

zására. A szerb kolónia a két szembesülő Duna-parti városban még számottevő volt, a polgárjogot nyert kereskedők, mesteremberek, hivatalnokok, a szerb polgárság és patríciusok társadalmilag igen változatosan rétegződött, tehetős és befolyásos, konfesszionálisan, gazdaságilag és nemzeti-ségileg jól szervezett és összetartó, egymásra utalt közösséget alkottak. Az adottságok is kedvezőek, főleg a szabadságharcig vonzóak voltak: itt működött az egyetlen cirill nyomdája, a fiatal értelmiség itt képezte magát a gimnáziumban és az egyetemen, a kereskedőket és mesterembereket a vállalkozás lehetősége, a diplomásokat, részben a papságot és a katonai pályára készülőköt a hivatali és közigazgatási egzisztencia és előmenetel lehetősége vonzotta.

Az önálló sodó Szerb Fejedelemségben, Szerbiában csak másfél évtizeddel később, 1841-ben alakult meg a Szerb Tudós (Irodalmi) Társaság (Društvo srpske slovesnosti), amely a későbbi Szerb Tudományos Társaság (Srpsko učeno društvo, 1864–1892), illetőleg a Szerb Királyi Akadémia (1886-), a második világháború óta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elődjé. A belgrádi Szerb Tudós Társaság megalapításától kezdve számos Szerbián kívüli tagot is beválasztott tagjai sorába, elsősorban a történelmi Magyarország, illetőleg Ausztria területéről, 1851-től pedig kapcsolatba lépett a pétervári, zágrábi, bécsi, berlini és müncheni akadémiákkal, s 1855-ben a Magyar Tudós Társasággal is Pesten. Hasonló nemzetközi tudós kapcsolatokra törekedett a pesti Szerb Matica is, s különösen 1842-ben módosított alapszabálya szervezetileg is a Dunán inneni szerbek tudós társaságává alakította. Megújhodása Teodor Pavlović (1804-1854) személyéhez fűződik, aki egy ideig a *Letopis* szerkesztője, majd 1837-től haláláig a Matica titkára volt. A *Letopis* szerkesztése mellett pesti szerb lapokat és almanachokat adott ki

(*Serbski narodni list*, 1835-1848, *Serbske narodne novine*, 1838-1849, *Dragoljub*, 1845-1847). Szerencsés körülmény, hogy 1838-ban elvállalta a Matica elnökségét az idős Tököly Száva (Sava Tekelija Popović, 1761-1842) aradi földbirtokos, a magyarországi nemesség tekintélyes tagja, a szerb művelődés egyik legérdemesebb mecénása a múlt században. Az elnökség elfogadásával Tököly Száva egyidejűleg a Maticára bízta pesti alapítványa, a későbbi Tökölyánum (Tekelijanum) kezelését is, melyet a szerb egyetemista ifjúság iskoláztatásának támogatására hozott létre s végakaratóval is megerősített. Alapítványát 1838-ban a pesti Belvárosban, a régi Nagy Kereszt utca 276. szám alatti kétemeletes épületben helyezte el (később Zöldfa utca, ma a Veres Pálné utca 17-19. szám alatti új Tökölyánum monumentális épülete helyén, melyet 1907-ben Fellner Sándor tervezett középkori szerb építészeti elemeket is felhasználó eklektikus, historizáló stílusban). A Tökölynum volt ezután a Szerb Matica székháza is egészen 1864-ig, amikor Pestről Újvidékre költözött.

Működésének kezdeti, pesti évtizedeiben különösen jelentős a Matica kiadói tevékenysége. A *Letopis* rendszeres megjelentetését megalapítása óta egyik alapvető feladatának tekintette, s folyóirata, amely 1873 óta a *Letopis Matice srpske* címet viseli - folyamatos megjelenésének immár 170-ik évében, mint az európai kontinens legrégebbi folyóirata! -, csupán letiltások, forradalmas események és háborúk idején szünetelt, így 1848-1849-ben, az első és a második világháború éveiben.

Pesti működése idején az újabb szerb irodalom klasszikusait és a korszak kortárs íróinak műveit adta ki, így Milovan Vidaković, Jovan Sterija Popović, Dositej Obradović, Georgije Magarašević, Jovan Subotic, Lukijan Musicki, Jakov Ignjatović könyveit, Voltaire és Imre János bölcséleti munkáit.

Pestről százharminc esztendeje, 1864-ben tette át székhelyét Újvidékre a Szerb Matica. A történelem alakulása - egészen napjainkig - az eltelt idő alatt munkásságától új tartalmakat és arányokat követelt. Léte azonban változatlanul a szerb kultúra folytonosságát jelképezi közép-európai térségünkben.

A pesti, illetőleg újvidéki Szerb Matica a magyar-szerb szellemi, irodalmi és kulturális kapcsolatokat külön fejezetét is betölti. Figyelemre méltó a pesti *Srbski Letopis* méltatása Széchenyi Istvánról tragikus halálakor. Amikor 1861-ben a Matica már Újvidéken rendezte meg a magyarországi szerb művelődés nagy mecénása, Tököly Száva születésének centenárius ünnepségét, a Magyar Tudományos Akadémiát Jókai Mór képviseli, s a *Vasárnapi Újságban* lelkesülten számol be a két nemzetet közelítő eseményről. S egy történelmi korszakot zár le jelképesen az a *Szerb történelmi repertórium*, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából Margalits Ede (1849-1940) készített, kivonatolva a Szerb Matica *Letopisának* köteteit a kezdettől az első világháború kitöréséig. A vaskos kötetet 1918-ban a Magyar Tudományos Akadémia adta ki, amikor a két szomszéd megbékélésének nem sok reménye volt. Az idén a Szerb Matica a Petőfit fordító szerb költő, a pesti Tökölyánum egykori igazgatója, Jovan Jovanović Zmaj (1833-1904) mellszobrát adományozta a nagy magyar költő kiskörösi szülőházának szoborparkjába. Ez is több mint jelkép, bár elsikkadt a délszláv háború napi jelentései közepette. A Szerb Matica 1864-ben elköltözött Pestről, a Tökölyánumot csak 1952-ben szüntették meg, az akkori államosítással. Épületeazonban ott áll a Belvárosban, homlokzatán az 1838-ban készített magyar és szerb felirattal: „Tököly a tanulóknak!” Az ódon márványtábla figyelmez, nem jelképes megbékélés reményével. ■

A cím mögül talán el is hagyható a kérdőjel. Milyen is lehetne egy önmagát kereső ország?

Az Európai Utassal külföldön járva sorozatban kapjuk a kérdéseket - mi fog nálunk történni, miért, milyen okkal, milyen céllal, mi lesz a történet eredménye? És egyáltalán. Mi a magyarázat sok váratlan átalakulásra, eltűnésre, megerősödésre? Milyen erőket, tömeget, célokat, eseményeket jelenítenek meg a magyarországi pártok?

Ahányan vagyunk, rendszerint annyiféle választ adunk. Ami a választokban közös - az a *nem tudom*. Hiszen hiába ismerjük a közvéleménykutatások trendjeit, a közvéleményben lezajló változások mély okait nem tudjuk igazán értelmezni.

Érthető-e vajon, hogy egy olyan nagy hagyománnyal rendelkező párt, mint a szociáldemokratáké, megbukik a második szabad választáson is, és kihull a rostán? Mi az ok, a magyarázat? Csak a személyekben keresendő? Létezik viszont a Kisgazda Párt, és kérdés, hogyan viszonyíthatok mostani választói, mondjuk, ahhoz a választócsoporthoz, amely 1947-ben az ugyanezt a nevet viselő pártot a legtöbb szavazattal küldte a parlamentbe.

Hogyan jelentkeznek a konzervatív eszmények, a liberális gazdasági elképzelések azokban a pártokban, amelyek ezen ideológiák alapján kívánnak működni?

E mostani összeállításunk elemzés és dokumentáció is. A polgári közélet szereplőinek helyzetéről, lehetőségeiről kérdeztünk politológust, közírókat és művészt. Véleményük - akár higgadtan elemző, akár szenvedélyesen személyes - dokumentum értékű és talán útbaigazító is. Talán segít körvonalazni valamit a még mindig kuszán gomolygó párttörekvésekből.

Folytatni kívánjuk ezt a véleménygyűjtést.

Szeretnénk feltérképezni a különféle eszmei irányultságú pártok meghatározó koordinátáit, szellemi és személyes egyaránt.

Mindehhez persze az szükségeltetik, hogy lássuk, honnan jön ez az ország, milyenek a tradicionális meghatározottságai. Hogyan reagálnak, erősödnek és kopnak jelenlegi működésük során, a napi kihívásokra adott válaszaik eredményeképpen a politikai erőket megjelenítő pártok.

Ehhez a feltérképezéshez szükséges látni az országot körülvevő közeget változásait, hisz nem függetleníthetjük magunkat - káros is volna - Európa és a világ átalakulásától.

Magyarország keresi önmagát. De nem csak Magyarország, sok ország küzd hasonló gondokkal.

Az Európai Utas indulása, 1990 óta kapcsolatrendszerünk országaiban is óriási változások zajlottak, és a folyamatok nem értek véget.

Mint aki hosszú távollét - börtön, száműzetés vagy betegség - után visszajött, és sok mindent nem ért, sem önmagából, sem az őt körülvevő világból, és ezért reakciói váratlanok és olykor irracionálisak, olyan most ez a Kelet-Európából Közép-Európába tartó ország.

Aki tud segíteni a diagnózis felállításában - a helyzet valóságnak megfelelő megítélésében - az talán tud segíteni a terápia kidolgozásában és megvalósításában is.

Es ettől eltérő célja semmilyen magyarországi politikai erőnek - akár parlamenti párt, akár annál kisebb, vagy más meghatározottságú - nem lehet.

Ebben gondoljuk, egyetértésre lehet jutni. ■

A POLGÁRI KÖZÉP ESÉLYEI

Magyarország az 1989-1990-es történelmi átalakulások („rendszerváltás”) óta egy modern polgári társadalom kialakítására vállalkozik. Ez a hatalmas, remélhetőleg: közös vállalkozás valóban történelmi léptékű és méretű. Egyszerre jelenti a több alkalommal is: 1848-ban, 1867-ben, 1918-ban és 1945-ben megkezdett, majd a történelmi események szorításában aknára futott és megsemmisült polgárosodás korábbi hagyományainak és eredményeinek helyreállítását és a modern: 20. század végi európai polgári fejlődés áramához történő csatlakozást. A magyar polgári társadalom értékeinek és örökségének helyreállítása ugyanis nem lehet pusztán a megszakított múlt új életre keltése, nem lehet pusztán történelmi „visszacsatolás”; a modern polgári fejlődés eredményeinek szerves integrálása is fontos feladat. És ahogy a közelmúlt, a korábbi négy esztendő számos példája is mutatja, a múlt új életre keltése jóval könnyebb, mint a korszerű mentalitásformák, politikai technikák és gazdasági módszerek meghonosítása. Most igazában azt a virtuális társadalmi állapotot kell létrehozni, amely akkor jött volna létre, ha Magyarország európai jellegű polgári fejlődése ebben a modernizációs kudarcoktól és nemzeti tragédiáktól terhes 20. században töretlen marad. Azaz néhány rövid esztendő alatt kellene behoznunk a sok évtizedes lemaradást, mint korábbi történelmünk során

annyiszor, néhány alkalommal nem is sikertelenül.

Van-e a polgári politikának olyan társadalmi bázisa és olyan politikai ereje, amely ennek az igen nehéznek mondható feladatnak a megvalósítását lehetővé teszi? A magyar polgárosodásnak talán ez a legnagyobb kérdése, nem könnyű kérdés, különösen most az 1994-es választások, az úgynevezett polgári (jobb)közép erők politikai veresége után.

A hazai polgárosodás társadalmi bázisa igazából, ha nem is teljes mértékben és vitathatatlan történelmi tényezőként, adva van. A négy évtizedes kommunista rendszer - az először „kemény”, majd „puha” diktatúra -, igaz, lerombolta a magyar polgárosodás legtöbb eredményét, tönkretette a polgári tulajdonformákat és a rájuk épülő személyes autonómiát, a társadalom idegsejtjeibe rögzült polgári mentalitást azonban nem volt képes teljességgel lerombolni, ennek a mentalitásnak a tradíciója öröklődött és hatott tovább a diktatorikus rendszer minden igyekezetével szemben is. A társadalmi tudatnak ez a „polgári kódja” alapozta meg azt a csendes, de 1956 októberében éppen világraszólóan hangos ellenállást, amelyet a magyar társadalom tanúsított a rákényszerített ideológiával és gazdasági-társadalmi struktúrával szemben, majd alapozta meg a Kádár-korszak utolsó két évtizedének csendes polgárosodását, amely már a nyolcvanas évek második felében, a történel-

mi változások előestéjén egy „kvázi” polgári társadalmat hozott létre, ha nem is a leginkább látható politikai szférában, de a gazdaságban és a kultúrában. Ez a csendes polgárosodás robbant ki azután a „rendszerváltás” után, midőn a magyar társadalom, igaz, számos ellenszenves és felháborító kísérőjelenség mellett, de lényegében polgári társadalommá alakult. Ez a felemás, sok tekintetben csonka és gyakran rosszul működő polgári társadalom a történelmileg fejlődésre ítélt hazai polgárosodás kerete és bázisa.

A polgári fejlődés politikai vezető ereje ennél a bázisnál kevésbé fejlett, kevésbé szilárd és kevésbé működőképes. Az 1989-1990-es rendszerváltozás után a fellépő új politikai erők egyöntetűen a polgári fejlődést kívánták elősegíteni, és csupán az akkor történelmi válságba került Magyar Szocialista Párt hirdetett nem-polgári, hanem inkább „reformszocialista” elképzeléseket. Az 1990-es választások alkalmával mindenesetre a polgárosulás stratégiája (és politikai víziója) 90%-os választói támogatást kapott. A választások után azonban gyorsan polarizálódott a hazai politikai küzdőtér, a „nemzeti liberalizmust” hirdető konzervatív pártok a középről jobbfelé, az „európai liberalizmust” hirdető pártok pedig a középtől balra mozdultak el, és csak a Fiatal Demokraták Szövetsége választotta jóval később, és pedig nemcsak megkésett, hanem súlyos takti-

kai hibákat elkövetve, az 1994-es választások előtt a politikai „közép” helyzetét, egyszerre a „nemzeti” és a „liberális” eszményeket. Sajnos, a végsőig elkeseredett-elkeserített választók ezzel a stratégiával akkor már nem tudtak és nem akartak semmit sem kezdeni.

Az új magyar politikai rendszer egy (veszedelmes) „centrifugális” erőterv örvényébe került, és a polgári politikai „középnék” ma nincs igazán hiteles vagy hatékony képviselője. Ez azonban várhatóan és remélhetően nem marad így. Már feltetszenek egy „centripetális” politikai erőterv jelei, és ebben az erőtervben minden politikai párt lassanként közeledni fog a „középső” pozícióhoz, már csak annak következtében is, hogy a magyar politika előtt csak a polgárosulás lehetősége, egyzersmind kényszere áll, ennek alternatívája a politikai dezintegráció, a gazdasági bukás, a balkanizálódás, a szétesés. A szocialista párt ugyanúgy a polgárosodás menedzselésére kényszerül, mint a konzervatív tábor, és ahogy ez a két egymással küzdő erő a „közép” felé fog tartani, úgy fogja egymás mellé szorítani a választások idején és után egymással szembekerült két liberális tábor: a jelenlegi kormánykoalíció „jobboldalán” elhelyezkedő szabad demokratákat és a jelenlegi ellenzéki koalíció baloldalán elhelyezkedő Fideszt. A magyar politikai élet (és a parlamenti váltógazdálkodás) nagy kérdése ismét az lesz, hogy a hazai pártstruktúra két vagy három erővonal mentén rendeződik-e el. Megvalom, én szívesebben látnám a három (szocialista, liberális, konzervatív) irányzatot. Egy fiatal demokrácia számára így tágasabbak a választás lehetőségei, és kevésbé jöhet létre az egypárti erőfölény. ■

Schlett István

FORMÁTLANság ÉS DEMOKRÁCIA

„2000-ben többé-kevésbé olyan lesz az ország, mint most.
Ha egy szóval kéne válaszolnom, most milyen,
azt mondanám, formátlan...”

A jövőnk azon múlik (amin a regényíróké),
tudunk-e formát teremteni.”

(Esterházy Péter)

Azt hiszem, még jó ideig elvitathozhatunk a választási eredményekben kifejezésre jutó állampolgári akaratok tartalmán, akár az 1990., akár az 1994. évi választásokra gondolunk. Az MSZP nagyarányú győzelme s korábbi legádázabb ellenfelel kötött, nem kényszerű koalíciója után már abban sem lehetünk biztosak, amiben korábban voltunk: hogy 1990-ben a választópolgárok rendszerváltásról szavaztak. Vitathatatlan biztonsággal csupán annyit állapíthatunk meg - minden más eddig még nem igazolt hipotézis csupán -, hogy mindkét alkalommal az éppen regnáló kormánypárt ellen fordultak, igen súlyos vereséget mérve rá. 1990-ben az MSZP, 1994-ben az MDF támogatottsága alig haladta meg a 10%-ot, s a győztesek ekkor is, akkor is ellenzékben lévő pártok voltak. Eszerint a választópolgárok túlnyomó többsége - legalább 80% - a mindkét parlamenti választáskor (és az eddig egyetlen önkormányzati választáson) ellenzéki volt; fő kedvezményezettje akkor a mostani, most az akkori vesztes volt. Akiknek közös tulajdonsága, túl azon, hogy magukat a parlamentáris demokráciának elkötelezett pártként jelenítették meg - ami persze nagyon fontos és reményt keltő jegy -, csupán ennyi: a választások időpontjában ők viselték a kormányzati felelősséget.

Legalábbis e két választás eredménye azt mutatja, hogy megtört a magyar parlamentarizmus hagyománya - a várakozásokkal és félelmekkel ellentétben a kormányzó pártok nem tudták magukat a hatalomba „bebetonozni”. Sőt, a kormányzati

pozíciók birtoklása súlyos hátrányt jelentett a voksokért való versenyben: a kormányzó erő már két alkalommal is teljesen esélytelennek bizonyult.

E kétségtelenül meglepő jelenségre két magyarázat adható. Az egyik szerint a mindenkori kormányzó erőnek lett volna lehetősége a pozíciójából fakadó előnyök érvényesítésére, csak éppen valamilyen okból, ügytelenségből, ostobaságból, amatőrségből vagy - legyünk jóhiszeműek - demokratikus elkötelezettségből fakadó önkorlátozásból nem élt vele. A másik szerint erre - még ha az intellektuális képesség és a szándék meg is lett volna - esélye sem volt. Nem, mert a mindenkori kormány tehetetlen volt az „ellenzékiesség” erejével szemben: nem léteztek eszközei arra, hogy a választópolgárokat maga mellé állítsa. Men a polgárok többsége valami olyat akart a kormánytól, aminek a kormány nem felelt meg. Röviden fogalmazva: az egyik magyarázat a kormányon lévő politikuskoknak, a másik a választópolgárok pártpolitikailag el nem kötelezett részének motívumaiiban, a „hallgatag többség” „ellenzékiességének” tartalmában keresi az okokat.

Feltehető, hogy mindkét magyarázatban van igazság; magam hajlok arra, hogy a másodikat tartsam a meghatározónak. De még ha nem lenne is igazam, s politikusi bölcseséggel úrrá lehetett volna lenni ezen „ellenzékiességen”, akkor is érdemes komolyan venni a másodikként említett feltételezést, azaz megvizsgálni, mekkora volt - és lesz - a kormány

mozgásteret. Egy hosszabb távon is sikeres politizálásnak - és nemcsak a kormánypárti, de a többséggé válni igyekvő ellenzéki politizálásnak is - egyik alapfeltétele a választópolgárok motívumainak minél teljesebb ismerete.

Azt hiszem, ma még sötétben tapogatózunk a választói magatartások, a polgárok zömének politikai beállítódását illetően, a rendelkezésünkre álló kategóriákkal nem tudjuk értelmezni a politikai történések igen jelentős szegmenseit. Emlékezzünk csak vissza! Az 1990. évi választások eredményeiben egyesek a *polgári* Magyarország meglepő kontinuitását (az 1945. évi választások megismétlődését), mások az *úri Magyarország* továbbélését (a Bethlen-korszak vagy éppen a Gömbös-éra újjászületését) látták. 1994 viszont azt látszik igazolni, hogy Magyarország szíve baloldalon dobog. Vagy ennyire változékonyak lennének a politikai meggyőződések? De alighanem más kategóriákkal is bajban vagyunk. Valóban leírhatók például az Antall-kormány és a Horn-kormány gazdaságpolitikai programjának különbségei a konzervatív-szocialista pólusok mentén? Lehet, hogy jobb, lehet, hogy rosszabb, de miben szocialistább vagy baloldaliabb a Békési-program pl. a Kupa-programnál - de akár az elmúlt négy év gazdaságpolitikai gyakorlatánál? És mennyiben értelmezhetőek úgy a választási eredmények, hogy a polgárok 1990-ben a liberális vagy szocialista stb. alternatívával szemben egy nemzeti, keresztény, konzervatív, jobboldali stb. irányzatot preferáltak, 1994-ben viszont megfordítva, egy baloldali, szocialista, szociálliberális (bocsánat! szocialista-liberális!) alternatívával azonosultak egy jobboldalival stb. szemben? Láttuk, mennyire nem sikerült megmagyarázni, hogy az előző kormány tevékenysége miben és mivel szemben lenne nemzeti, keresztény, konzervatív, polgári stb., s azt hiszem, nem lesz könnyebb annak bizonyítása sem, hogy az új kormány miben és mivel szemben lenne szocialista és/vagy liberális. Nem csoda, hogy ma már kevés szó esik az ideológiáról, s az előző kormányt az utódok nem *irányultsága*, hanem *problémamegoldó képességének hiánya* miatt bírálják.

A pártok persze felsorakoztak

egymással szemben, s emlékszem én is arra, hogy önmaguk és ellenfeleik meghatározásában gyakran éltek - bár korántsem konzekvensen - a fent említett kategóriákkal. Azt sem vonom kétségbe, hogy az ideológiai háborúskodásnak táboroszervező ereje volt, hogy a választópolgárok között növekvő számban vannak, akik számára jelentéssel bírnak a különböző politikai értékrendek hívószavai, s politikai döntéseik meghatározói motívumává vált ideológiai meggyőződésük, az ideológiailag motivált félelmük, ellenszenvaik, utálkozásaik. De mégis azt hiszem - s ezért oly ellentmondások, zavarbaejtőek az egyes pártok választói táborában végzett értékvizsgálatok -, hogy miként 1990-ben, úgy 1994-ben a választópolgárok zöme nem egymással szemben álló értékrendekről, érdekcsoportok hatalmi törekvéseiről, kulturális mintákról s effélékről mondott ítéletet, hanem csalódottságát, elkeseredettségét, elégedetlenségét fejezte ki azokkal szemben, akiktől hiába várta problémáinak megoldását, sorsának javítását. S kire szavazhatott ezután? Ha „ezekből”, akik hatalmon voltak, elege volt, csak azokat választhatta, akik szemben álltak velük, mások voltak - vagy másnak látszottak -, változást ígértek, s alkalmasak voltak arra, hogy vágyaikat beléjük láthassák. Egyszer - vagy mindkétszer? - a „nyugodt erőt”, aztán a „szakértelmet” választották. Nos, ezek nem olyan tulajdonságok, melyek a meghivatkozott politikai értékrendek alapján értelmezhetőek. A nyugalom, a szakértelem, a megbízhatóság, a modor, a problémamegoldó képesség persze fontos erények, de hogy csak meghatározott irányzathoz kapcsolódhatnának? - Nos, nagyon „pártosnak” kell lennie annak, aki ezt komolyan gondolja. Egyszóval: vitathatatlan tény, hogy Magyarországon van politikai tagoltság, ami azonban pártpolitikai nézőpontból szemlélve ma még meglehetősen formátlan.

Történelméből érthető módon, a magyar társadalom jó részének politikaszemlélete egydimenziós, a *hatalom kontra nép* dichotómiáján alapul. A két pólust nevezhetjük bárminek, tartalma alig több annál, hogy vannak ők, ott fenn a hatalomban, akik csak önös érdekeiket né-

zik, ráadásul ostobák és tehetetlenek, alkalmatlanok a nép valós gondjainak megoldására, s vagyunk mi, itt lent, a kiszolgáltatottak, a kiszigerelték, a kormányzati döntésekben figyelmen kívül hagyottak. A kormány ellenségünk, tőle csak rossz várható. Kötelességeit - a nép javának szolgálatát - nem végzi el, az adót persze beszedi, boldogulásom elé korlátokat állít, s közben még arrogáns is, meg urizál. Ha alkalom adódik - és a demokrácia ad rá alkalmat -, hát persze hogy elzavarjuk. Ha magát baloldalinak nevezi, akkor mi jobboldaliak, ha jobboldalinak, akkor mi baloldaliak vagyunk. De lehetünk konzervatívak, liberálisak, szocialisták és az ördög tudja, hogy mik - önmeghatározásunk pusztán *reflexió*. Vagy még egyszerűbben: mi vagyunk a „nép”, a „magyarok”, a „dolgozók” az „urakkal”, az „elvtársakkal”, az „idegeknekkel” szemben.

Elmosódó tartalmú, értelmezhetetlen kategóriák itt is, ott is; fantomok formáját öltő ellenféllel szemben határozza meg magát e szükségképpen megformálhatatlan „ellenzékiesség”.

Egy ilyen ellenzékiességgel szemben - a parlamentáris demokrácia feltételrendszerén belül maradván - alighanem minden kormány veszteni fog, hisz a kormányzati felelősség terhe versenytársaival szemben hátrányos helyzetbe hozza. Legyen bármilyen értékrendje, az irreális vágyakkal, a diffúz és önellentmondásos törekvésekkel szemben sikeres nem lehet, amennyiben a helyzet és az ország tényleges érdeke a döntéshozót az állampolgárok zömének érdekeit, szerzett jogait ténylegesen sértő rendelkezésekre kényszeríti. Ilyen esetekben a hallgatag többség által adott mandátum nem arra szól ugyanis, amit egy felelős kormányának meg kell tennie.

Mi ilyenkor a teendő?

A hozzáértők azt állítják, hogy a „népakaratnak” - valójában az akaratok diffúz halmazának - megfelelő kormányzás az országot igen gyorsan katasztrófába sodorná. Szakmai érveik meggyőzőek, és ezt igazolják legalább két évtizede a tapasztalatok is. De hogyan lehet a népakarattal szemben kormányozni? - nos, erre a közigazdászok nem adnak választ, vagy ha igen, az túlságosan is általán-

nos. Nem hiszem, hogy a politikusok sokra mennek vele.

Nézzünk egy példát, egy valóban kitűnő közgazdász nagyon körültekintő s még a politikusok helyzetére is figyelemmel lévő tanácsát.

Nemrégiben Kornai János végezte el az új kormány gazdaságpolitikai programjának mintaszerű, értő és mértéktartó, elismerésekben sem fukarkodó kritikáját, és írta le - nagyon meggyőzően - a makrogazdasági szinten sürgető tennivalókat. Érintette a politikai feltételeket is, kimondva, hogy - többek között - e program végrehajtásához a társadalom zömének tudatosan vállalt önmérsékletére, helyzete átmeneti romlásának tudomásulvételére, szerzett jogai egy részéről való lemondásra van szükség. Valószínű, hogy igaza van. Enélkül a probléma nem megoldható. Kornainak persze szerencséje van - ő nem politikus, nem tagja a kormánynak. Neki tehát nem kell válaszolnia arra a kérdésre, hogy mindez hogyan érhető el. Félő ugyanis, hogy reménye csalóka: nem biztos, hogy a kormánykoalíciót alkotó pártokra szavazók többsége voksával egyszersmind önmérsékletre való hajlandóságát is kifejezte. E támogatás aligha jelentéltelen bizalmat. Továbbá kérdéses az is, hogy a kormány mozgásterét a szakszervezetekkel való szoros kapcsolata valóban jelentős mértékben megnövelte-e - miként feltételezi. Az ellenkezője legalább ennyire valószínűsíthető. Hiszen még a legerősebb szakszervezet helyzete sem stabil saját hátszögében, a munkavállalók milliós táborán belül. Még mindig léteért - támogatottságért - küzd, s vannak versenytársai. Bizalmi tőkéje nem oly nagy, hogy korlátok nélkül terhelhető volna. A munkaadók szervezetei sem látszanak olyan nagyon egységesnek és erősnek saját szektorukban, hogy az esetleges magukra vállalt önfegyelmet tagjaikra, a vállalkozók meglehetősen heterogén táborára is rákényszeríthessék. Aztán a szocialista pártnak vannak konkurensei még a kormányban is, nemcsak az ellenzékben. Létezik a politikai nyilvánosság, s persze még a közgazdász szakma sem egységes. És akkor még nem szóltunk a többi szakmáról, céhről, érdekcsoportról, melyek között nagyon befolyásosak és ma-

gabiztosak is léteznek. Nemcsak a taxisok...

Nem hiszem, hogy olyan könnyű lenne „A kormány-munkaadó-munkavállaló” érdekkonfliktus jelentős részét „házon belül”, a szocialista párt vezetésén és parlamenti frakcióján belül” megoldani, miként azt Kornai János gondolja. (Népszabadság, 1994. augusztus 29.) Nem beszélve arról, hogy e metódus korábban sem működött igazán, noha akkor - hogy más feltételekről ne is beszéljünk - sem a gazdaságban, sem a politikában nem létezett ennyi szereplő. Tartok tőle, hogy a helyzet sokkal kuszább ennél, s nem konvertálhatók minden további nélkül a másol, más időkben szerzett tapasztalatok. Éppen a partnerek megformálatlansága miatt kétséges a demokratikus és a korporatív elemek kombinációjának - nevezzük német vagy osztrák modellnek - az alkalmazhatósága.

Azt hiszem, hogy az új kormánynak is szűk lesz a mozgáster, a reális politikai alternatívák száma nagyon kevés. Ha csak csoda nem történik, két lehetőség között választhat.

Az egyik az, hogy a kormány felelősen végzi munkáját, keresi azt a szűk ösvényt, amelyen lépetgetve az ország valamikor a kitűzött célhoz ér, de ugyanakkor elkerülheti a társadalmi robbanást is. Aztán - ha a sors úgy hozza - négy év múlva méltósággal búcsúzik, s átadja helyét egy remélhetőleg ugyancsak felelős kormánynak, amelynek útja talán egy kicsit már könnyebben járható. A másik az, hogy a felismert „igazsághoz” - a hosszú távú érdekekhez - ragaszkodva szembeszegül a formátlan, a közgazdasági rációval szemben joggal irracionálisnak minősíthető „ellenzékiséggel”, s megakadályozza, hogy korlátot állítson tevékenységének.

Az első esetben, feltéve, hogy minden, az alkotmányosság kereteit tiszteletben tartó, politikailag szervezett és tudatos erő önmérsékletet tanúsít - ami jóval szerényebb és teljesíthetőbb kívánság a Kornai megfogalmazta feltételnél -, lehetővé válhat az előrearszolás. Kilábalhatunk a gazdaság válságából, lassan formát öltene a társadalom, értelmet nyerne a politikai tagoltság, tartalmassá válna a kormánypártiság és az ellenzékiség, s persze megmaradná-

nak a rendszerváltás eredményei, a parlamentarizmus, a jogállamiság, a politikai nyilvánosság, a különböző autonómiák stb. A második esetben - esetleg - gyorsan végbemenne a gazdasági szerkezet változása, egy sajátos struktúrát öltene - milyen? - a társadalom, de persze meg kellene szülessenek azok a kormányzati eszközök is, melyek segítségével hosszabb-rövidebb időre megbénítható a válságkezelés és modernizáció kísérőjelenségeivel szembeni társadalmi ellenállás. Példa erre a megoldásra is van. Igaz, el sem tudom képzelni, hogy milyen politikai formát öltene - ha lehetséges lenne - Magyarországon - nevezzük így - a dél-koreai modell?

Minden előrelátható nehézség és bizonytalanság ellenére én az első megoldást választanám. És úgy gondolom, hogy a demokratikus politikai értékeknek valóban elkötelezett politikai erő - legyen jobb- vagy baloldali, konzervatív, szociál-, radikális vagy konzervatív liberális, szocialista, keresztény, nemzeti, kollektivistá, individuális vagy bármi más értékrend híve - sem tehet mást.

Egy ilyen döntéssel persze kötelezettségek, korlátok önkéntes vállalása jár a politika minden résztvevője számára, legyen kormánypárti vagy ellenzéki, hivatásos politikus vagy egyszerű aktivista, pártszakértő vagy független értelmiségi, érdekszervezetek vezetője vagy egyházatya, egyetemi tanár vagy publicista, író vagy humorista - bárki számára, aki a politikára befolyást gyakorol. Nem könnyű, de teljesíthetőnek látszó feladat. Mert a megformált politikai akaratok között lehetséges a diskurzus, értelmes kompromisszumok kötése, kialakulhat a megegyezések megtartásához elengedhetlenül szükséges kölcsönös bizalom, azaz racionalizálható a más rációkra is tekintettel levő politizálás.

Az ehhez szükséges képességek, tulajdonságok, gondolkodásmód, nyelvezet, magatartások kialakításához azonban, azt hiszem, nagyon sokaknak kell újragondolniuk a demokrácia tanulóéveiben folytatott tevékenységüket. Ha nem sikerül belátható időn belül legalább a gondolkodásban és a politikában a kellő formákat megteremteni, - Esterházyval szólva - számomra is „nagyon idegen világ leend itt”. ■

POLGÁRI ALTERNATÍVA?

Ahhoz, hogy véleményt formáljunk a politikai távlatokról, a polgári ellenzék lehetőségeiről, azt kellene pontosan tudnunk, hogy miképpen minősíthető az 1994-es választásokkal hatalomra került kormánykoalíció, főképpen pedig ennek a koalíciónak a fő ereje, a Szocialista Párt. Persze mindenki számára nyilvánvaló, hogy a Szocialista Párt a minapi MSZMP-ből bújt elő, és a párt neve is nyújt fogódzót az értékeléshez. Ennél azonban szerintem jóval bonyolultabb a helyzet.

Abból indulok ki, hogy Magyarországon az emberek most éppúgy, mint négy évvel ezelőtt, elsősorban nem valami mellett, hanem inkább valami ellen szavaztak. Választásukban nem ideológiai megfontolások á:zottak döntő szerepet; a tegnapi kormányzó pártok kudarca mindenképp előttr vezetethető vissza, hogy a magyar polgárok elvesztették illúzióikat. Az a - nem reális - remény foszlott szét, hogy a kommunizmus csődje után egykettőre megteremthető a piacgazdaság és a működőképes demokrácia világa, a visszaesett politikai szabadság elhossa azt az életszínvonalat, amelyet, mondjuk, a szomszédos Ausztriában lehetett megismerni. Mintha a magyar - és közép-európai - polgár úgy gondolta volna, lehetséges demokrácia piacgazdaság, különösen pedig annak kellemetlensége nélkül.

Így fölértékelődött nálunk a közvéleményben a kádári rendszer utolsó szakasza. A viszonylagos stabilitás, a gyarapodási lehetőségek (családi ház, telek, Trabant, Lada) kiszámítható világa. Hogy ez a szerény méretű polgárosodás - tessék megint csak Ausztriára gondolni: mekkorára nőtt közöttünk a különbség például a hatvanas és hetvenes évek során! - mivel járt, arról megfeledeztek az emberek. Az ország eladósodására gondolok, a mindent behálózó korrupcióra, az ún. szürke és fekete gazdaság halhatlan méretű térnyerésére. Főként pedig arra, hogy ennek a felemás „szo-

cialista polgárosodásnak” a politikai lojalitás volt az alapja.

Úgy tetszik, hogy kapitalistává válni sokkal nagyobb esélye volt - és van - Magyarországon azoknak a csoportoknak, rétegeknek, amelyek vagy szoros kapcsolatban álltak tegnap a kommunista nómenklatúrával, vagy egyenesen közülük valók. A kádári korszak menedzser rétegével, a nyolcvanas évek elejének-közepének meghatározó gazdasági érdekcsoportjaival nem tudott - nem akart? - kompromisszumot kötni az első demokratikusan megválasztott kormány. A tegnapi elitek, hozzájuk értve a kommunista apparátus fiatalabb, nyitottabb fölfogású tagjait, nagyobb részben az MSZP, kisebb részben az SZDSZ mögött sorakoztak föl.

Győzött tehát a baloldal, mondják idehaza és külföldön számosan az elemzők közül. Nem tudom. Ha a totalitárius diktatúra kommunista válfaját (persze tudjuk, a végén nálunk eléggé föllazult) valamiképpen a baloldalhoz tartozónak véljük. Én úgy vélem, a totalitárius hatalomgyakorlás (legyen az fasizmus vagy kommunizmus) propagandája általában szívesen használta a baloldali nyelvezetet, de ezzel még nem magyarított meg a lényegét.

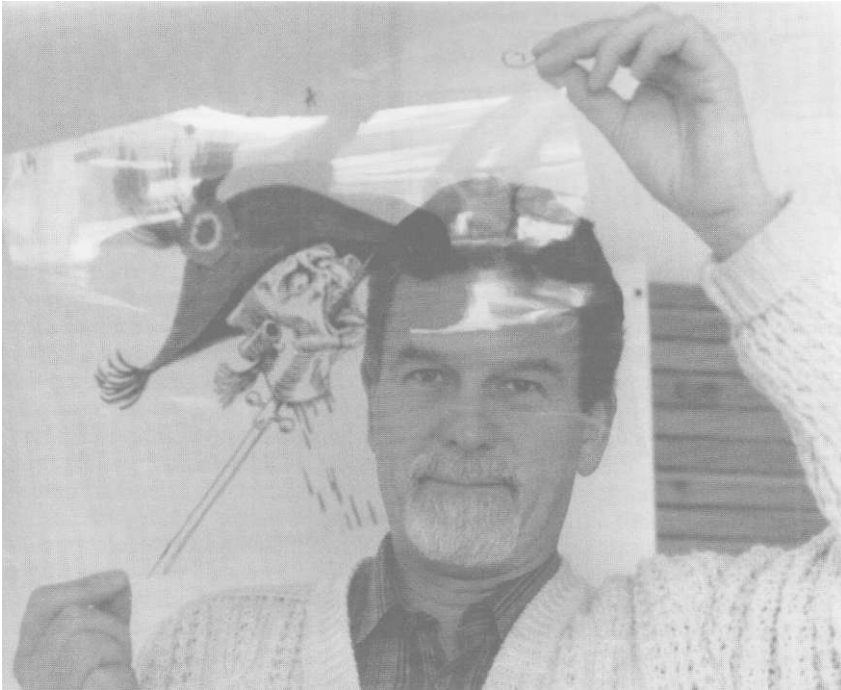
Tény és való, hogy az MDF magára vette a jobboldaliság köpönyegét (az 1990-es választási kampánytól), holott a párt tagjainak fölfogása politikai értékek tekintetében elég nagy szórást mutatott. Nem magyarítható meg szerintem a mai magyar politikai élet a baloldal-jobboldal kategóriájával. Épp ez okozhatja a legnagyobb belső feszültségeket az MSZP-ben. A szocialista jelző és a munkaadó érdekcsoportok nyilvánvaló ellentéte.

A polgári pártok olyan ideológiai mezőn találják magukat - akarva-akaratlanul -, amelyik a magyar társadalomban inkább kedvezőtlen megítélést kap (inkonzervatív, jobboldali, keresztény-nemzeti). És ezek a pártok beletörődtek ebbe a minősítésbe. Rájuk került így a maradiság, a modernizáció-ellenesség címkéje. Úgy tetszik, a

mai kormányzó pártoknak ilyen ellenzékre van szükségük. Amely széttagolt, nincs önmagával, politikai távlatával tisztában. És persze gyöngé. Ezt az MDF-et „szeretik”. Hiszen személyi vetélkedések szabadlják, rossz kérdésföltevések (hogy jobboldali vagy még jobboldalibb) hálójába van belegabalyodva. Mondhatnánk, ilyen ellenzék kell ahhoz, hogy a kormányzó pártoknak meglegyen a kellő demokratikus legitimációjuk. Mert ez az ellenzék nem képez valódi politikai ellensúlyt, bármikor leszavazható. De megjeleníti azoknak a csekély számú csoportoknak a politikai értékeit, amelyek konzervatív vonzódásúak (lásd: a belbudai kerületek a maguk viszonylag szerves polgári lakóival). Maradjanak ebben a körben (gettóban!) ezek a pártok, az idősebb nemzedék, a vallásos emberek szavazataival.

Pedig polgári alternatívára szükség van. Olyan politikai erőterre, amely képes összegyűjteni a kapitalistává vált tegnapi elit hatalmának az ellenzöit. Amely mozgósítani tudja a civil társadalom szervezeteit, a vállalkozói rétegeket, a bérből-fizetésből élőket, mindazokat, akik érdekeltek egy konszolidált polgári értékrend meggyökeresedésében. Megteremtve az igazi polgári néppártot. Ma még úgy látszik, kevés az esély erre. Pedig a szociális feszültségek valószínű éleződése tágabb politikai mozgásteret fog biztosítani. Kérdés, hogy készek lesznek-e a polgári pártok újjászervezni önmagukat, megtalálni az együttműködés módját, új stratégiát kidolgozni. Az idejük hétről hétre, hónapról hónapra fogy.

Nem mernék jósolni. A magyar társadalom újabb és újabb polgárosodási hullámai az állam, a hatalom jótékony (?) támogatásával indultak. A mentalitásban, a gesztusokban ott van a fölül lévőkhöz való alkalmazkodás régi reflexe. Lehet, hogy a történelem által annyiszor megtíport Közép-Európában másképpen nem megy. Nekem mégsem tetszik. Lehetséges, hogy hosszabb távon számolni kell azzal: kisebbségben maradok. ■

POLGÁRTÁRSÁK!

Olvasom - és hallom a rádióban, hogy az egykori polgárság jelentős hányadát - felét? harmadát? háromnegyedét? - kitevő ún. keresztény úri középosztály megsemmisült. Nincs többé, béke poraira. Írnak, beszélnek erről a „tényről” álságosan sajnálkozó hangnemben („Beh kár, hogy hírmondó sem maradt belőlük, pedig de elkelne nálunk egy kis jobboldali ellenzék!”); elemzően, el nem mulasztva, hogy dzsentri eredetéről beszéljenek (középnemesei helyett, ami pontosan úgy értendő, mint amikor kulákot mondtak középparaszt, burzsujt polgár helyett) s kipusztulása előtti ellumpevizálódásáról persze. (Melyik osztály, réteg nem deklasszálódott még el, kérném szépen?)

Olvasom, s olvastam, hallgattam 4 éven keresztül a nemcsak ellenzéki, hanem koalíciós partneri, sőt párttagtársi nyilatkozatokat az MDF dzsentri allűrjeiről, Antall József úri gögjéről (fiúk, lányok, vigyázatok, van paraszt- és priligóg is!). A népiek - jeles képviselőiket szó szerint idézhetném - nemcsak az urbá-

nust, hanem az urat sem szeretik, aminek csak egy jó oldala van: hogy legalább a népi-urbánus ellentétből kimaradhatott az említett réteg - amíg létezett. Ugyanakkor nem felejttem a mucsázást, ami ellentmond a dzsentrizésnek, leurazásnak, s ha emlékezetem nem csal, a mucsai jelzővel inkább a népieseket, népi származásúakat volt szokás sértegetni; ami mégis olyannyira bevált, hogy az MDF elhitte - talán a saját maga kreálta nép-nemzeti jelzőjétől is elbűvölte -, hogy a nép, a vidék áll mögötte Csurka István kiakolbólítása után is.

És mi történik? - hogy én is e divatos kérdésfeltevéssel éljek -, általános meglepetésre (de nem az enyémmre) a már '90-ben bukásra ítélt MDF egyéni képviselői csak a hagyományosan „úri” negyedeknek tekintett budapesti kerületekben és kis Magyarország legpolgáribb vidéki körzeteiben jöttek be, illetve értek el viszonylagosan jó helyezést. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a keresztény úri középosztály, vagyis ami helyette van, azo-

nos lenne az MDF szavazóbázisával, hisz tagjai közül jó néhányan befurakodtak az SZDSZ, sőt - irgalom Atyja, ne hagyj el -, az MSZP, korábban MSZMP soraiba, és reformerként már a Kádár-érában is töltöttek be jelentős pozíciókat.

Ezek szerint mégis léteznének? Úgy tűnik, igen. Jelentős teoretikusunk meg is lepődik azon, hogy a hajdani úri középosztály utódnemzedékei, e „zárványrétegek” milyen virulensek. Ugyanőtöle olvasom, hogy az „SZDSZ az a párt, amely a magyar társadalom polgárosodását a leghatározottabban képviseli”, amiben impliciten benne foglaltatik, hogy ha szerényebb mértékben is, a polgárosodás ügyét más pártok is képviselhetik.

Másutt azt olvasom, hogy a hazai zsidóság tragédiájáért a keresztény középosztály volt a felelős.

(Az egész osztály? A többsége? Az is, aki, mint az édesapám, Raoul Wallenberg magyar segítőkjeként több száz életet mentett meg? Tessék, utána lehet nézni! Persze még mindig jobban hangzik, mintha 10 millió fasiszta országa lennénk.)

Hogy teljes legyen a kép: a 90-es választások idejéből a legmegdöbbentőbb élményem, aminek utóhatása mind a 4 esztendőt beárnyékolta, az volt, ahogy a „vegyes” polgári-értelmiségi családok, baráti társaságok és szellemi közösségek (az enyéim is) pártokra szakadtak és felbomlottak, továbbá az a nyilvánvalóan félelem kiváltotta düh és gyűlölet, ami rázúdult az akkori győztesekre, elsősorban az MDF-re. és azokra, akik rá szavaztak, s ami 4 éves ilyen-olyan kormányzásukat végigkísérte - noha bebizonyosodott, hogy nem szolgáltak rá -, és csak bukásuk után csillapult le. Az akkori vesztesek hisztériája még szembetűnőbb, ha összevetjük azzal a csendes rezignációval, amivel a kormánykoalíció 94-ben tudomásul vette amúgy törvényszerű vereségét. És nemcsak „úri” jó modorból, hanem mert több mint 40 évük volt arra, hogy megszokják a vesztesre ítélt szerepkörét. A hatalom megszerzésének minden esélye nélkül - ez az esély, kedves demokratikusok, elemi feltétele a cselekvő ellenzékiségnek! -, mely hatalomhoz végül is ugyanaz a külső erő juttatta, mely

attól egy emberöltővel korábban megfosztotta.

Az MDF választási győzelme egy eltűntnek nyilvánított, leírt polgári réteg visszatértét jelentette a közéletbe, s tagjai több mint 40 év után először deklarálhatták, hogy a többi, magát polgárinak valló réteggel együtt ők is részei a polgárságnak. (Bezony, a polgárságnak nem egy, nem kettő, hanem számos gyökere van!)

Ez valami olyan hatást eredményezett, mint amit Bunuel szürrealista próféciája váltana ki, ha megvalósulhatna. Szabadon idézem: *„Egy napon elkezdnek recsegni-ro-pogni az elefántcsont biliárdgolyók, és föltámadnak az elefántok, hogy visszaköveteljék agyaraikat.”*

Azt hiszem, a gyűlölet, a hajdani úri osztály lebecsülése, bűnbakká tétele, most pedig az a lassan elhárapódzó nézet, hogy „ilyen állapot nincs is”, egyszerűen azt fejezi ki, hogy a tűzhöz közelebb ülők nem akarnak maguk között helyet szorítani. Ez nem bűn, ez hiba. A magyar polgárság népi, zsidó, úri származású rétegei külön-külön nem elég erősek ahhoz, hogy az országot visszatérítsék az európai útra. Mert ugye, mindnyájan ezt akarjuk?

Pártoskodjanak a bolondok, ne mi, barátaim! Nem engedhetjük meg magunknak sem hatalomféltésből, -vágyból, sem objektív érdekből, sem világmegváltó hitek túlbuzgásától vezéreltetve. Én soha nem lépnék be semmilyen pártba, mert vallom: embernek, polgárnak lenni több, mint párttagnak. Keresztény, úri középosztálybeli származásomnak (egyébként, tényleg csoda, hogy túléljük) és neveltetésemnek köszönhetem, hogy képtelen vagyok egy oldalról nézni a dolgokat. Hazafinak tartom magam, előítéletmentes világpolgárnak egyúttal, keresztény vagyok és konzervatív, de szabadelvű demokrata is híve az újnak, mikor hogy. (Mert mindenben van valami jó.)

Hát hogyan facsarodott volna össze a szívem, amikor a '90-es választások utáni napokban (volt?) barátaim egyik fele egyik szobánkban tördelte a kezét, a másik fele meg nem értette, mi történik a másikban. ■

A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉ

EGY RÁDIÓBAN,

Köszöntjük a 75 éves Borbándi Gyulát

A Szabad Európa Rádió kezdetben New Yorkban szerkesztett és technikailag szerény körülmények között Kelet-Közép- és Délkelet-Európába sugárzott adásai közül a cseh és a szlovák nyelvű 1950. június elején, a román július közepén, a magyar és a lengyel augusztus elején, a bolgár augusztus közepén indult meg. Az adások rövid műsorokból álltak és legfeljebb híreket, tudósításokat, kommentárokat tartalmaztak.

Amikor Münchenben a SZER európai központja épült, az építési munkák előrehaladásával párhuzamosan költöztek be az elkészült épületrészekbe a nemzetiségi szerkesztőségek és stúdiók. Most már a korábbinál jóval nagyobb létszámmal dolgoztak, és egész- vagy félnapos műsort készítettek. A müncheni új rádiós házban elsőnek, 1951 augusztusában a csehszlovák osztály foglalta el helyét, azután a magyarokra került sor, ők 1952. március 7-én költöztek az Englischer Gartenba, ahol május 1-jén a lengyelek, végül az előbbieknél kisebb két osztály, a román és a bolgár rendezkedett be. A három nagy csoport, a csehszlovák, a lengyei és a magyar száz körüli létszámra nőtt 1952 nyarára.

A Szabad Európa Rádió központjában 1956 végén 31 különböző nemzetiségű és állampolgárságú alkalmazott dolgozott. A legnagyobb számban - több mint hatszáz - a németek voltak. Ők alkották a műszaki, az adminisztratív és a kisegítő személyzet túlnyomó többségét. Csehek és szlovákok 153-an voltak, a lengyelek száma 139-et, a magyaroké 136-ot, az amerikaiaké 127-et tett ki. Volt ezeken kívül 37 brit állampolgár, 30 román, 27 osztrák, 14 bolgár, 11 görög, 8 jugoszláv, 7 olasz és 6 francia. Akadt alban, ausztrál, brazil, kanadai, orosz, török és még más is. Szóértést és összhangot ily sok nép tagjai között teremteni nem volt könnyű feladat.

Részlet a szerző *Magyarok az Angol Kertben* című, a Szabad Európa Rádió magyar adásának történetét felelevenítő, készülő könyvéből, amely az Európa Könyvkiadó gondozásában jelenik meg.

Időnként félreértések és ellentétek támadtak, de nem a nemzetiségi hovatartozás miatt, hanem szakmai vagy politikai kérdésekben.

A müncheni Angol Kertben hat nyelven szóló öt - bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, román - rádióállomás működött. A velük való együttműködést az amerikai vezetőség a partnerség elvi alapjaira helyezte, de mindannyiszor a feleken múlt, mit értenek partnerségen. A pénzadó és az irányító szűkebb, a nemzetiségi osztályok tágabb értelemben fogták fel. Miután nem volt vitás, hogy kinek milyen erős a hatalma s szava, az sem volt kérdéses, hogy ennél fogva a partnerség egyfelől a vezetőségnek, másfelől a nemzetiségi apparátusnak mennyi jogot és döntési lehetőséget enged meg. Az előbbinek többet, az utóbbinak kevesebbet.

A nemzetiségi osztályok egymáshoz való viszonyát illetően az igazgatóságnak az volt a fő kívánsága, hogy kerüljék a konfliktusokat, ne érezzék ki a nemzetiségi ellentéteket, és kezeljék kellő tapintattal a kölcsönös érzékenységeket. Ez főleg a csehek és szlovákok együttműködését, valamint a magyarok és szomszédaik viszonyát érintette. Az amerikaiak - érthető módon - mindennél fontosabbnak tekintették az „üzemi békének”, a munka nyugalmanak és a jó kollegiális légkörnek a fenntartását.

A magyarok viszonya a társosztályokhoz zökkenőktől és súlyosabb problémáktól mentes volt. A közös tevékenységet viszályok, összetűzések, acsarkodások vagy élesebb szóváltások nem zavarták. Annak felismerése, hogy a hat nemzetiségi csoport közös ügyért küzd, érdekeik azonosak, és céljaikat - a kommunista önkényuralom bukását és a demokrácia győzelmét - csak együttes erőfeszítéssel közelíthetik meg, kölcsönös belátást és türelmet sugallt. Ha ez nem működött tökéletesen vagy nem valósult meg teljesen, nagyobb bajokat nem okozott, mert a vitából békés eszmecserevel és kis jóakarattal mindig kiutat lehetett találni. A közös munka fontossága, a vállalat érdeke

HAT NYELVEN

és a belső béke szüksége tekintetében a magyarok és a többi nemzetiségek egységesek voltak.

Ez persze nem jelentette, hogy a magyarok társasági és baráti kapcsolatai a társosztályok tagjaival merőben csak a vállalati érdekek és szempontok szerint alakultak. Közrejátszottak személyi rokonszenvek, közös érdeklődési körök, valamint különféle véletlenek is. A fejlődésük sem volt egyforma, a körülmények hol támogatták, hol nehezítették és fékeztek a személyes kapcsolatokat képződését. Ha lényeges eltérések nem mutatkoztak is, talán mégis a lengyelekhez épült ki a legtöbb hivatalos és személyi összeköttetés.

A lengyel osztály élére első müncheni főnökként 1952-ben a Londonból érkezett Jan Nowak került. Tekintélyét nagymértékben növelte, hogy a háború alatt egyike volt az ellenállási mozgalom jelentős alakjainak. 1977-ben Londonban lengyelül, majd 1982-ben New Yorkban angolul kiadott visszaemlékezéseiben megírta, hogy a varsói földalatti mozgalom futáraként a háború alatt ötször tette meg titkos megbízatásban az utat - német területen is át - a lengyel főváros, London és Stockholm között. Felesége - akivel a felkelés alatt házasodott össze egy varsói romtemplomban - összekötőtiszt volt a hazai hadseregben. A háború befejezése után a Nowak-házaspár Londonban élt és a BBC-nek dolgozott. Onnan szerződött a SZER-hez. Nowak erőskezű főnök volt, aki minden eszközzel fenntartotta osztálya egységét és nemzeti elkötelezettségét. Beosztottjai viszont többször elpanaszolták, hogy lengyel érdekekre hivatkozva olykor a magánéletükbe is beleszólt. Másfelől megvédte őket, ha nehézségeik támadtak. Az osztály elindulásakor olyan fizetéseket alkudott ki az amerikai vezetőknél, amelyek magasabbak voltak minden más nemzetiségi munkatárs fizetésénél. Osztálya is nagyobb költségvetést kapott, mint a többiek. Ezt kétségtelenül nemcsak határozott fellépéssel érte el, hanem annak folytán is, hogy Lengyelország harmincmillió nagy országnak számított, az Egyesült Álla-

mokban erős lengyel emigráció működött, a kongresszusban számos lengyel származású szenátor és képviselő ült. Ez mindenképpen növelte a lengyelek súlyát a Rádióon belül. Rovására írták ellenben Nowaknak, hogy nem szívlelte a németeket. Jóllehet tudott, nem beszélt németül. Ha belépett a házba és a kapuőr „Guten Morgen”-nel köszöntötte, következetesen „Good morning”-gal válaszolt. Ez feltűnt és különösnek tetszett, mégha ismerve élettörténetét, viselkedését meg lehetett magyarázni.

A magyarok és a lengyelek között szívélyes volt a viszony. Március 15-én Nowak és helyettese mindig megjelent virággal a magyar főnök - Dessesffy Gyula, majd utódai - szobájában, hogy köszöntsék a magyarokat a nemzeti ünnep alkalmából. A magyar főnökség sem felejtette el üdvözölni a lengyeleket az ő nemzeti ünnepükön. Ez egyébként megtörtént magyar-csehszlovák és magyar-bolgár viszonylatban is. Az idők során azután ez a szép szokás lassan feledésbe ment. A hatvanas évek végétől már nemigen került sor hasonló gesztusokra.

A lengyelek megítélését a magyarok részéről erősen befolyásolta a hagyományos magyar-lengyel barátság és az a sok szál, amely a két nép történetét összefűzte. Ennek ápolása elemi kötelességnek számított. Másfelől a magyarok gyakran irigységgel tekintettek a lengyelekre. Abban a hitben, hogy a műsorkészítésben és a műsorok rádiószerűségében, valamint az állandó modernizálási törekvésben a magyarok megelőzik lengyel kollégáikat, ez utóbbiak munkáját lassúnak, kényelmesnek és körülményesnek tekintették. Mégis több elismerés érte őket, mint bárki mást. Ennek tudatában a lengyelek hajlottak arra, hogy ezt ki is használják, és kiváltságos helyzetben érezzék magukat, aszerint viselkedjenek, ami a többiek szemében nem volt éppen rokonszenves.

Volt a lengyelek között egy őszintén és mélységesen magyarbarát házaspár: Tadeusz Chciuk-Celt szerkesztő és Ewa nevű, magyarul is be-

szelő felesége, aki a Kutató Osztályon dolgozott. A háború alatt menekültként mindketten Magyarországon is tartózkodtak és kerültek Varga Béla balatonbogiári plébános, kiszgadzapárti politikai védőszárnyai alá. Nowakhoz hasonlóan Celt is katonai futárként működött a lengyel földalatti mozgalom és Anglia között. Varga Béla közvetlen segítségével és kíséretében, testvére, a jezsuita Varga Andor reverendájában és útlevelével utazott Bernbe, ahonnan fontos iratokat továbbított Londonba, az emigráns lengyel kormányhoz. A müncheni rádióhoz kerülve és magyarokkal közös vállalkozásban véve részt, Celték soha nem felejtették el, hogy a lengyel történelem egy nehéz szakaszában mit köszönhettek a magyaroknak.

Akad még szép számmal lengyel rádiós, akivel magyarok akár a napi munkában, akár a sportban vagy a társasági életben közeli kapcsolatba és barátságba kerültek. Magyar-lengyel házasság is született ebben az időben és környezetenben.

Ugyancsak zavartalan volt, ha nem is olyan kiterjedt, mint a lengyel, a bolgárokkal kiépült kapcsolat. A bolgár osztály főnöke az ötvenes években Milio Mileff korábbi diplomata volt, aki mind Dessesffyvel, mind az őt követő magyar vezetőkkel szívélyes viszonyban volt. Osztályának több tagja baráti kapcsolatban állt magyarokkal, és e kapcsolatok ápolását mindkét részről fontosnak tekintették.

Bár különösebb zavarokra nem volt ok és nem került sor, valamivel gyengébbek voltak a szálak, amelyek a magyarokat a csehekhez és szlovákokhoz, valamint a románokhoz fűzték. A csehszlovák osztállyal a kapcsolat az első főnökök - Pavel Tigrid, Martin Kvetko és Julius Firt - idejében a kölcsönös tiszteletre és megértésre épült, nagyrészt azonban hivatalos érintkezésre korlátozódott. Tartósabb barátságok - egy-két kivételtől eltekintve - nem születtek. Mind a magyarok, mind a csehek és a szlovákok nagyfokú tartózkodást tanúsítottak kényes nemzeti kérdések érintésében, és ezek helyett inkább a kommunizmus elleni közös küzdelmet, az ennek érdekében folytatott tevékenység napi szempontjait helyezték előtérbe. A kevés személyes kapcsolat kiépítésében előny volt, hogy több magyar (András Károly, Ölvedi János, Skultéty Csaba, Farkas Lehel) beszélt csehül és szlovákul, és a szlovákok között is akadt egy-kettő, akinek némi magyar nyelvismerete volt. Érdekes módon, a lengyelekkel több barátság szövődött, jóllehet a magyarok közül senki nem tudott lengyelül és a len-

gyekek közül is csak egy személy magyarul.

Román viszonylatban is előnyül szolgált többek (Mikes Imre, Körösi Krizsán Sándor, Albrecht Dezső, Gyallay-Pap Zsigmond) román nyelvtudása. A román osztályon viszont a kezdeti években senki sem tudott magyarul. A főnökök - kik közül a leg-hosszabb ideig Noel Bemard működött - liberális beállítottságúak voltak és a nemzetiségi kérdésben is megértésre törekvők. A szerkesztők és a kutatók között azonban akadtak, akik a magyar kisebbség ügyét eléggé elfogultan szemlélték, és nem érzékelték kellően a magyarokkal szemben kommunista politika cselfogásait. Általános volt körükben a nézet, hogy a sztálinista uralom egyaránt elnyomja a magyarokat és a románokat, mind a két nép leigázott és kiszolgáltatott. Arra azonban nem gondoltak, hogy a magyaroknak az egész társadalom elnyomásán kívül a nemzeti elnyomást is el kell viselniük, tehát kettős szorításban élnek. A román szerkesztőség alkalmazkodott azonban ahhoz az előírás-hoz, hogy a nemzetiségi osztályok nem vitatkoznak egymással, és kikapcsolják a nemzetiségi ellentéteket mint témát. Persze, ez nem mentesítette sem a magyarokat, sem a románokat attól, hogy a kérdésnek nemzetközi fórumokon és a világsajtóban történő tárgyalását figyelemmel kísérik. Mint eseményről, erről is illet beszámolni.

A magyarok 1953-ban kezdeményezően léptek fel abban, hogy a nemzetiségi műsorokban egymás szellemi eredményeinek ismertetése helyet kapjon. Gondoltak a Rádióban dolgozó írók bemutatására is. A magyar műsorban elhangzott - Horváth Béla fordításában - Kazimierz Wierzyński lengyel és Alecsandru Gregorián román költő több verse, Bikich Gábor fordításában pedig Jan Cep cseh elbeszélő egy novellája. Gregorián rövid ideig a román osztály főnöke, Wierzyński és Cep a lengyel, illetve a csehszlovák osztály munkatársa volt.

A Szabad Európa Rádió magyar osztályának tagjai működésüknek 1956-ig tartó kezdeti szakaszában mindent elkövettek, hogy a türelem és a mások helyzetébe való beleélés érényét gyakorolják, az intézményen belüli béke és kellemes légkör fenntartásához hozzájáruljanak, olykor külső sugallat és nyomás ellenére is a közép-kelet-európai népek nemzeti ellentéteinek enyhítésére és az együttműködés szálainak szövésére törekedjenek. Ezzel megteremtették a későbbi nyugodt és céltudatos munka alapjait. ■

25 éves az Európai

Protestáns Magyar Szabadegyetem

Kántor Lajos

A TOLERANCIA BIRTOKÁN

Az egymás - személyek és közösségek - iránti türelemnek nincs földrajzilag meghatározható, tehát kisajátítható birtoka. Ez azon nagyon kevés - erkölcsi? szellemi? - területek egyike, a maga tulajdonképpen meghatározhatatlan voltában, amelyen a (vélt) birtokosoknak eleve osztozniuk kell.

A politikai konfrontációk, a kiéleződött nemzeti-nemzetiségi konfliktusok korában, melyeknek melegágyát a hivalkodó személyi és kollektív ambíciók, hiúságok képezik, számomra pihentetően jó érzés társtulajdonosnak lenni a tolerancia birtokán. Véletlenül kerültem ide? Talán nem egészen. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem „behívóját” 1992-ben, máig sem tudom, kinek köszönjem, ám a balatonkenesei tapasztalat, az első olyan „Akadémiai Napok”, melyen-melyeken előadóként és hallgatóként részt vehettem, a türelem földjét (az Ígélet Földjét?) villantották föl előttem. És most, az 1993-as szovátai (és gergyószárhegy) meg az idei lendvai együttlét után, immár nem csak kívülről nézve az EPMSZ dolgait, igenis ismételnem kell: van egy olyan közösség, amely egyetlen vonatkozásban kötelezi tagjait (és lehetőség szerint a meghívottjait is): az egymás iránti türelem tekintetében.

Az előbb az erkölcs mellett a szellemi területet is kiemelttem - és ez számomra nagyon fontos. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem ugyanis, tudomásom szerint már megalakulása, az 1969-es bolzanói (dél-tiroli) találkozó óta, nem az ájtatosok gyülekezete, hanem a bizonyos etikai normákhoz

igazodó gondolkodó embereké. A Bern székhellyel bejegyzett egyesület 1989-es, tehát még a közép-kelet-európai változások előtti Tájékoztatója szerint az EPMSZ célja „a különböző országokban élő magyar, illetve magyar származású értelmiségiek és a magyar kultúra támogatói közt, baráti és szellemi kapcsolatok létesítése s ápolása; egyetemes emberi és kivált a magyarságot, a magyar protestantizmust és az ökumenikus mozgalmat érintő kérdések tanulmányozása és nyílt keresztény szellemben való megvitatása; a szabad véleménycsere elősegítése; a magyar kultúra ápolása”. Nem prospektus-szinten és immár napjainkhoz közelítve, Balla Bálint professzor (az EPMSZ egyik alelnöke) Lendván elhangzott előadásából pontosabb betájolást idézhetünk. A jeles berlini szociológus a nyugati alapítású Szabadegyetemet mint transzregionális közösséget határozza meg, amely „a huszadik század nagy mobilitási mozgalmainak” hatására, tulajdonképpen a nemzeti tisztogató törekvésekkel és területhomogenizálással szembeszállva jött létre. Az EPMSZ első generációs tagjai és hívei 1956-os menekültek voltak, hozzájuk csatlakoztak nem anyaországi származásúak is, de valamennyiük számára fontos volt a nemzeti identitás megőrzése - egy új, „sokszor idegenebbnek és ellenségesebbnek tűnő” világban. A magánjellegű vagy csoport-kísérlet egy „szigetszerű terület” kialakítására („lehet egy városrész, egy utcásor, egy saját ház vagy akár egy hazai, nemzeti emlékekkel és motívumokkal díszített szoba”) - az

egyik lehetséges válasz az idegen-ségben az identitás megmentésére. „Mindezzel szemben - írja Balla Bálint - van azonban alternatíva: a nemzeti lét megfosztottságát saját különálló területtől nem végzetes hátránynak, hanem esélynek tekinteni, a nemzeti fennmaradást a területen kívüliség, a területi határok megkötöttsége fölé emelkedés adta előnyökkel biztosítani. Ezt kísérelte meg a Szabadegyetem; persze, ez nem valamiféle különös érdem, a helyzet adta kényszer hozta így. És az, hogy hívei közel állottak a valláshoz, és emiatt hatottak rájuk a vallási alapon való társulás ideáltipikus jellegzetességei.

Az EPMSZ előzményéről, a tíz évvel korábban, Oslóban kezdődött Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciáról én magam először Szépfalusi István emlékezésé-

A képen balról: Farkas Árpád költő, Egyed Emese költő, Nagy Csaba (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem), Sütő András író, Pomogáts Béla író és Bálint Tibor író

ben olvastam (az általa szerkesztett rangos kötetben: *Együtt Európában*. Oslo-Bécs-München, 1971), az első szabadegyetemi beszámolóra viszont egy Cs. Szabó-írásban akadtam (ugyanebben a gyűjteményes könyvben); utóbbi egyben a váltás leírása is - mind a nemzedékváltás, mind a világiasodás tekintetében. Eszerint a tízéves Ifjúsági Konferencia az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem bolzanói szárnybontása volt. Cs. Szabó így számolt be róla a londoni rádióban (majd az *Együtt Európában* című kötetben): „Hatalom és felelősség volt a jubileumi találkozó vezértémája. A felelősség semmiféle területen nem nőtt olyan arányban, mint a hatalom, ellenkezőleg! - az emberi morál rohamosan lemarad természetehódító és mechanisztikus társadalomszervező tudása mögött. Ez a fölismerés bőszíti lázadásra a zöld jelszavakkal tiltakozó fiatalokat. Csakugyan elrontott világban élnek, ahol a lelketlenség atyáskodó jóakarattal takarózik. Mit ér az űrkutatás, ha a kutatók morálja szálnalmasan éretlen arra, amire technikailag képesek? A rossz közérzet

minduntalan kisiklik hamis vagy gyermeteg szimbólumok felé, de jogos veszélyérzésből fakad. Jellemző, hogy egy héttel az Evangéliumi Ifjúság konferenciája után a katolikus Pax Romana találkozásán színtelen minden előadás a fiatalok protestálásával foglalkozott.” A *Három nemzedék* címet viselő beszámoló mint a legemlékezetesebb napról emlékezik meg arról, amely Kányádi Sándor és Székely János költői bemutatkozását hozta a távolbaszakadtaknak - nem utolsósorban „Cs”-nek. (Erre vall a már-már lírába átcsapó rádiós szöveg - az Erdélynek egy életre elkötelezett próza- és esszéíró jelentése: „évövedveugratva adogatták egymásnak a szót, azzal a kötelező játékkal, amely régtől fogva a mostoha székely sors házi gyártású, tündéri gyógyszere. De valahányszor a csillámló, humoros szó adogatás után felröppent a vers egébe, hirtelen elsötétedett, mert odafenn már nem tréfacsináló angyalokkal játszott tovább, hanem sárkányok elől menekült, bukva, cikázva, fiókáit féltő sivítással.”)

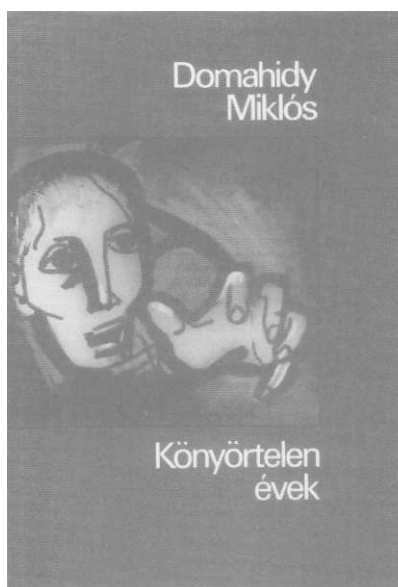
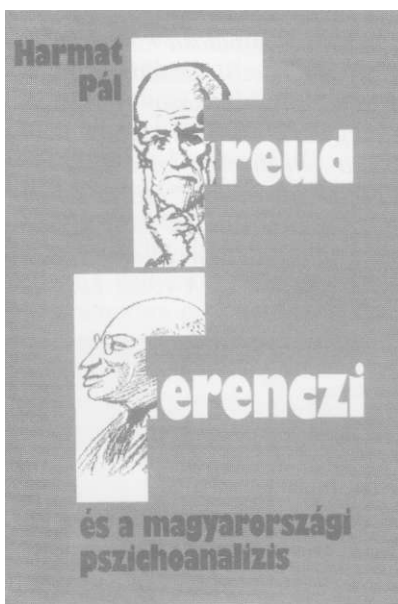
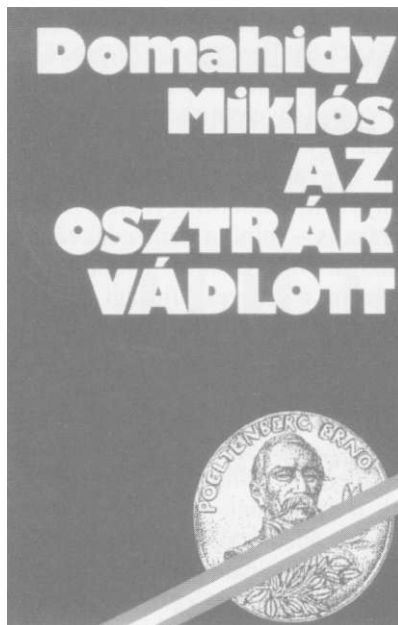
A Pax Romanára való utalás -

akárcsak ez az erdélyi kitérő - az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem tartósnak bizonyult jellemzői közé sorolható, hiszen az ökümenikus találkozók hagyományá váltak, csakúgy, mint az erdélyi előadók meghívása. Nyilván az sem véletlen, hogy az EPMSZ Könyvbárátkör Köre kiknek a műveit segítette az évtizedek során megjelenéshez, kiket akart eljuttatni mindenekelőtt a nyugati magyar olvasóhoz (majd: a magyarországihoz, utódállamokbeliekhez). Elsőként (1977-ben) éppen Cs. Szabó Lászlót, tisztázó-elemző beszélgetéseit Weöres Sándorral, Pilinszkyvel, Illyés Gyulával, Peéry Rezsővel, Siklós Istvánnal, Kabdebó Tamással (*Két tükör közt*). Bibó István összegyűjtött munkáinak négy kötetét (1981-1984), Szabó Zoltán bevezetőjével. Hamvas Bélát (*Az öt génuszt* Balla Bálint és Molnár József rendezte sajtó alá). *A magyar emigráció életrajzát* (1946-1985), Borbándi Gyula tekintélyes munkáját. Borbándi jegyezte a nyugati magyar esszéírók és a tanulmányírók antológiáját. Harmat Pál írta meg a magyar pszichoanalitikus Ferenczi Sándor monográfiáját. Újrakiadásként tették hozzáférhetővé Tamási Áron vallo-másos könyvét, a *Szülőföldemet*, és Mikó Imrétől a *Huszonkét* évet. Az EPMSZ jelentette meg Janics Kálmán tanulmányát a második világháború utáni szlovákiai magyar kisebbség sorsáról, *A hontalanság évei* cím alatt. No meg Konrád és Szelényi híres munkáját az értelmiség útjáról az osztályhatalomhoz. Ez a csemegéző felsorolás már egy nem akármilyen kis házikönyvtár körvonalait adja...

Mégis, azt hiszem, a legfontosabbak a személyes találkozások voltak. A közvetlen beszámolók egy-egy (munka)területről, a felolvasó-és előadóestek. És a viták. A sokszor nyilván nagyon különböző vélemények ütköztetése, a vitaerkölcs tisztelben tartásával. Amire a Szabadegyetem tegnapi és mai vezetői - Szöllősy Pál, Bárczay Gyula, Szöllősy Árpád, Balla Bálint, Kovács Andor s ifjabb társaik - kényesen vigyáztak, vigyáznak.

Ez az a szellem, amelynek megóvása, továbbéltetése nem kis gond a Közép-Kelet-Európa felé 1992 óta tárguló világban. Mert amilyen lé-

nyeges nyereség, hogy a Szabadegyetem a nyugati („sziget”) színhelyektől (egyelőre) távolodva, magyarországi, erdélyi vagy szlovéniai magyar közegbe tudja elhozni meghívottjait, hűséges régi meg új tagjait és tiszta, tisztázó szándékait, olyannyira veszélyhelyzetet is teremthet egy másfajta vitaerkölcshöz, politikai élethalál-harchoz, a „ki kit győz le” szelleméhez szoktatott környezet beszüremkedése a szabadegyetemi előadóterembe. Persze, pontosan az alapítók, a Nyugatról (évente rendszeresen) érkezők számára jelent valóságos megfiatalodást, ha a sziget-helyzetből kilépve erőteljes magyar kultúrával találkoznak - mondjuk Szovátán, Gyergyószárhegyen.

Az 1994-es lendvai Akadémiai Napok ugyancsak felüdülést hozott a Muravidékkal most ismerkedőknek. Az „Európai régiók - régiók Európája” téma kibontására a szlovéniai környezet kétségtelenül alkalmasnak bizonyult, jóllehet a magyarországi választások alakulása, az eredmények aggóató figyelése egyeseket talán elvont a tanácskozás témájának nyugodt végiggondolásától. Persze, nem ez a jellemző, a közvetlen politizálás, az EPMSZ-re. Még akkor sem, ha olyan politológusok, publicisták lépnek a mikrofonhoz, ülnek a közöset soraiban (a kilencvenes években), mint a magyar és európai közvéleményformálásban szerepet vállaló Kende Péter Párizsból, Andreas Oplatka Zürichből vagy Kiss Gy. Csaba Budapestről. (Nem szólvá a politikai tisztségviselőkről, miniszterekről, képviselőkről.)

Az 1989-es fordulat után a Szabadegyetem vezetőiben és tagságában fölmerült a kétely: szükség van-e még az Akadémiai Napokra, saját könyvkiadásukra, egyáltalán az EPMSZ-re - a fizikai és szellemi „vasfüggöny” megszűnését követő világban? Meggyőződésem, hogy az utóbbi három év találkozói egyértelműen pozitív választ adtak e kérdésekre. Igen, szükség van, rendkívüli szükség olyan szellemi (és erkölcsi) fórumokra, amelyek függetleníteni tudják magukat a (kisszerű) csoportérdekektől. S az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem ilyen fórum. ■

Szarka László

SZOMSZÉDOK ÉS KISEBBSÉGEK

Érdekazonosság és ellenérdekeltség a magyar-szlovák viszonyban

A 20. század elején a budapesti parlamentben maroknyi kisebbségi (román, szerb, szlovák) ellenzéki képviselő próbálta útját állni a korabeli magyar úrlovas nemzetiségpolitika helynév- és iskolamagyarosító törekvéseinek. Milan Hodža, a parlamenti nemzetiségi képviselői csoport titkára, a kétmilliónyi magyarországi szlovákság magyar politikai életben kijelölt szerepét 1907 januárjában így fogalmazta meg: „Abban rejlik egy különváló nemzetiség értéke, hogy minden nemzet valami önállót teremt elő a maga különleges szelleméből, s ezzel hozzájárul a közös munkához. (...) A szlovák politika Magyarországra nézve azzal bír jelentőséggel, hogy iránya és programja kivétel nélkül mindenki számára értékes. A szlovák senkitől sem akar elvenni semmit, csak a magáét akarja megtartani és gyarapítani.” Az aforizmatikus rövidségű program a 20. század végének szomszédsági politikájában is megszívlelendő tanulságokat tartalmaz.

Elvieken, szólamok és hitvallások szintjén aligha tagadja bárki is a magyar-szlovák történeti kibékülés, kiegyezés szükségességét. Nagyobb gond, miben és hogyan öltson tetet az ezer éven át számi ikertestvérként élt két nemzet történelmi megbékélése. Legújabbban a megbékélés aktusaként az új államközi alapszerződést tekintik sokan. Ám a diplomáciai megállapodással szemben támasztott kívánalmakban a két fél részéről - a kétségkívül túlsúlyos érdekazonosság mellett - komoly érdekütközések, valamint az ellenérdekeltség nehezen kiküszöbölhető elemei fedezhetők fel.

Mindkét ország közvéleményében igen erős fenntartásokkal kell számolni a határok kölcsönös elismerésének, illetve a kisebbségi jogok kölcsönös biztosításának rögzítése esetén. A pártpolitikailag és nemzetiségileg tagolt két országos közvélemény korábbi megnyilatkozásai alapján ezek a fenntartások a kiegyezés történeti, kisebbségpolitikai és biztonságpolitikai dimenziójának eltérő megítélésére vezethetők vissza.

A magyar-szlovák kapcsolatrendszer történeti öröksége és annak megítélése elsősorban a globális elméletek

szintjén erősíti az ellenérdekeltség tendenciáit. Az „ezeréves elnyomás” vissza-visszatérő hangoztatása szlovák oldalon, a történeti Magyarországgal szemben elkövetett *trianoni igazságtalanságot* szomszédaink eredendő bűneként kezelő teória magyar részről – a Kárpát-medencei állami és nemzeti fejlődés, illetve a térség sorsát mindig meghatározó nagyhatalmi-külpolitikai befolyásoltóság tényeit figyelmen kívül hagyó, belterjes és előítéletes érvrendszerbe ágyazódik be. Mindez kétségkívül igen hatásos komponense a mindkét oldalon meglévő fundamentalista típusú, konfrontációs vonulatnak. A közös érdek ezen a területen ma jószereivel csupán a szaktörténetesek kicsinyke csoportját vezérli. Hiszen szlovák részről az időről időre kormánypozícióba kerülő Szlovák Nemzeti Párt és a Matica pánszláv kísérleteket élesztgető szélsőségeinek pártpolitikai felértékelődése, a történeti párhuzamokkal riasztó publicisztika folyamatos bajkeverése, magyar részről pedig a konzervatív nemzetpolitika egynémely anakronisztikus megnyilvánulása mindkét ország közvéleményét, de különösen a két kisebbség értelmiségi csoportjait a „nemzeti igazság” keresése és hangoztatása irányába taszította. Fontos lenne tehát, ha utat és teret nyerne az a felismerés, hogy az 1918 előtti Magyaror-

szág keretei közt a két nemzet viszonyát évszázadokon át a közös országos intézmények, az ország közös kül-, gazdaság- és művelődéspolitikai érdekei, nem pedig a 19. század végi nyelvi, iskolai és nemzetiségi küzdelmek határozták meg. Ez utóbbiak az 1918. évi szlovák különválás érvrendszeréhez adtak az osztrák-magyar kiegyezés után bőséges anyagot, s nagy hiba az egész kapcsolatrendszerre, a történelmi együttélés egészére kiterjesztve bennük látni a magyar-szlovák viszony „ezeréves” létformáit.

Még az első világháború előtt is szinte kizárólagosnak volt tekinthető a történelmi államalakulat talaján álló szlovák emancipációs törekvés. Az elsőbbség és felsőbbbség, dominancia és szupremácia tipikusan 19. századi historizáló érvelése helyett a mindenkori viszonyok mérlegelésére, a teorémák visszaszorítására kellene törekedni. Persze ne legyünk ábrándozó széplelkek! Mindaddig, amíg valaki történeti jagon elvitathatónak tartja a másik ország területének, lakosságának vagy akár csak címerének egy részét, vagy - lévén birtokon belül - kisajátítani próbálja a másik nemzethez tartozó kisebbség nyelvét-kultúráját, a történelmet csak nehezen lehet politikai ártatlanságot színlelve művelni.

Nincs tehát mit csodálkoznunk

A Pozsonyi Magyar Kultúra Házában 1994. június 27-én megtartott *Európai* utas-találkón elhangzott előadás szerkesztett változata.

azon, hogy a mába nyúló történeti viták mindkét oldalon ilyen mértékben jelen vannak a magyar-szlovák viszonyt formáló tényezők között, hiszen nagyjából most érik be az elmúlt évtizedek hivatalos kapcsolattörténeti felfogásának gyümölcse. Kerestük és megtaláltuk azt, ami bennünket összeköt: feldolgozatlan konfliktusainkat, lezáratlan vitáinkat, virulens előítéleteinket. Ezzel együtt a történetírás ideológiasemleges műfajai, a társadalom- és a művelődéstörténet új irányzatai a következő években-évtizedekben talán-talán képesek lesznek a kölcsönös tájékozatlanság bozótosaiban még bőszsággal termő rosszindulatú és rosszhiszemű sztereotípiákat visszaszorítani. S közben persze arra kell ügyelni mindkét oldalon, hogy ez alatt az időszak alatt a történelmi igazságtétel jegyében semmi jóvátehetetlen dolog ne történjék.

A két nemzet és két ország kapcsolatait a megemésztetlen közös história mellett kétségkívül az országainkban élő kisebbségek helyzete, törekvései, igényei és a velük szemben tanúsított többségi, illetve anyanemzeti magatartás teszi leginkább kivételessé. Ha lehet, ez ügyben a történeti dimenzió nál

több a vitás elem. Ráadásul a két-nyelvűeket kettős kötődésüket is számítva egy-másfél millió körül van a két országban élő magyar, illetve szlovák kisebbség, tehát a közvetlenül érdekelték száma, ami a történelem iránt bármely csekély érdeklődést tanúsítókhoz képest is nagyságrendekkel nagyobb és érintettebb népesség. Nem beszélve a kisebbségekkel azonos településeken élő többségek érdekeltségéről, illetve érintettségéről.

Lehet bővíszkedni fogalmakkal és megnevezésekkel, de attól még tény marad, hogy mind a magyarországi szlovákok, mind pedig a szlovákiai magyarok a szlovákok, illetve a magyar nemzeti közösséghez tartozóaknak érzik magukat, tehát *nemzeti* nem pedig „nemzetiségi” vagy etnikai kisebbséget alkotnak. Tudatában vannak ugyanis annak, hogy kultúrájuk, történelmük, nyelvük nem csupán a kisebbségi csoport sajátja, hanem az egész magyar, illetve a szlovák nemzeté. Ezeknek a nemzeti tényezőknak bármiféle csorbítása, fogyatkozása az egyetemes magyar, illetve szlovák nemzeti műveltség sérelmét, gyarapodása viszont az egész kultúra javát jelenti.

A két állam politikája, a többségi társadalmak magatartása, a két kisebbségi csoport kialakulása és történeti

fejlődése, valamint önszerveződése révén mindkét kisebbség külön közösséget alkot, és erről az élet különböző területein folyamatosan tanúságot tesz. A kisebbségi közösségek belső vagy korlátozott – tehát az állam területi integritását nem érintő - örendelkezése, azaz közösségi (kulturális, regionális) öngazgatása nélkül a két minoritás mint közösség nem válhat egyenjogú részévé a két ország társadalmának.

Az immár lezártnak tekinthető, rövidre sikerült 20. század közép-európai zsákutcás fejlődésének egyik legáltalánosabb érvényű tanulságát éppen abban jelölhetjük meg, hogy a lokális, regionális társadalmak, köztük a nemzeti és etnikai kisebbségi csoportok közösségi önszervező erejének megbérlése, az állami omnipotencia eluralkodása tette igazán sebezhetővé, kiszolgáltatottá a térség országait és társadalmait.

A mostanság újratanulandó önkormányzati, kommunális politikai gyakorlat nélkül elképzelhetetlennek tűnik politikai kultúránk megújulása. A közösségek és a másodfokú közigazgatási szinten megszerveződő régiók nélkül a költségvetés koncaival-kolncaival viaskodó állam nem tud majd szabadulni a mindenre odafigyelés terheitől és a központosított politikai túlhatalom kísértéseitől. Partneri viszony kialakítására van tehát szükség a kisebbségi közösségekkel mind a két országon belül, mind pedig az államközi kapcsolatok őket érintő területein.

Az asszimiláció előrehaladása mindkét kisebbség esetében szemmel látható. A kisebbségek által károsnak, kártékonynak érzett „rásegítést” ki kell iktatni; ez a közép-európai állami kisebbségpolitika minimuma napjainkban. Az önkormányzatiság jogi és anyagi követelményeinek megteremtését pedig akár a kölcsönösség elve alapján is mindkét országnak külön szerződésben magára kell vállalnia, mint rövid- vagy legfeljebb középtávú feladatot.

A nacionalista szlovák körök részéről hangoztatott „szemet szemért, fogat fogért” típusú reciprocitás-ingereket alighanem egyedül az ilyen, elvi kölcsönösségen alapuló, egyeztetett kisebbségpolitika képes kiiktatni. Ezzel együtt tudatosítani kell, hogy a két kisebbségi társadalom – tehát a szlovákiai magyar, illetve magyarországi szlovák nemzeti kisebbség - majd minden kritérium alapján a *különböző kisebbség* típushoz tartozik. A szlovákiai magyarság tipikus határmenti, kompakt települtségű, anyanyelvi kultúrájú, egy 20. századi nagyhatalmi döntés nyomán egyszerre kiala-

kult kisebbség. Ezzel szemben a magyarországi szlovákság a 18-19. század folyamán azonos államkereteken belül lezajlott telepítés, illetve munkaerővándorlás nyomán kialakult enklávék, nyelvszigetek maradékát jelenti, amely a közel másfélszáz éves asszimilációs (magyarosítási és magyarosodási) folyamatok ellenére őrzi szlovák származásának tudatát. A kisebbség egy része még aktívan beszéli a szlovák nyelvet, de a magyarországi szlovákság egészében véve már a többségi nyelvet használja.

Ezért az asszimilációs folyamatok megállításában, a kisebbségi önszerveződés elősegítésében a két kisebbség esetén más és más eszközökre, a többségi társadalom, a befogadó ország, illetve az anyanemzet részéről a támogatás különböző formáira van szükség.

Végül néhány rövid mondat a magyar-szlovák viszony biztonságpolitikai vetületéről. A Trianon óta eltelt 75 évben a mindenkor magyar progresszió - a határok revíziójának szükségképpen háborús konfliktussal járó megoldása helyett - a határok spiritualizálásának programját vallotta, amit - be kell látnunk - szomszédaink nem csekély gyanakvással regisztrálnak. Ritkán esik szó arról, hogy a közép-európai kisállamok határait miként és hogyan is lehetne spiritualizálni - vagy ahogy újabban mondjuk, átjárhatóbbá tenni - anélkül, hogy ebbéli törekvéseinkben szomszédaink ne gyanúperrel élő, ellenérdekeltek felek, hanem társak legyenek. A francia-német és általában a nyugat- és észak-európai határok immár szinte teljes átjárhatóságának kialakítását tanulmányozva látnunk kell a gazdasági áteresztőképesség növelésének, az oktatási intézményrendszer, a munkaerőpiac átjárhatóságának feltételeit megteremtő döntések primátusát, ugyanakkor a határok szimbolikus jelentőségének tiszteltben tartását és megváltoztathatatlanságuk feltétlen elismerését, kölcsönös garantálását.

A 20. század során a mai Magyarország területére immár a harmadik nagy kisebbségi magyar menekülthullám érkezik az elmúlt tíz esztendőben Romániából és az egykori Jugoszlávia területeiről. Alapvető magyar érdek, hogy a szomszédosági politika kialakításában a kisebbségi magyarság szülőföldhöz való joga kétoldalú szerződésekben is rögzítve legyen: a határok elválasztó funkcióinak visszaszorítása, áteresztő szolgáltatásainak felerősítése csak ez esetben oldhatja a határkérdés kapcsán megmutakozó félelmeket, s teszi teljesen fölöslegessé a határkérdés bármifajta lebegtetését. ■

TALÁLKOZÁSOK

Bonnban mutatkozott be 1994 júniusában az Európai Utas. Felső képünkön a szerkesztőség képviseletében Borbándi Gyula, Görgey Gábor, Schlett István, Módos Márton

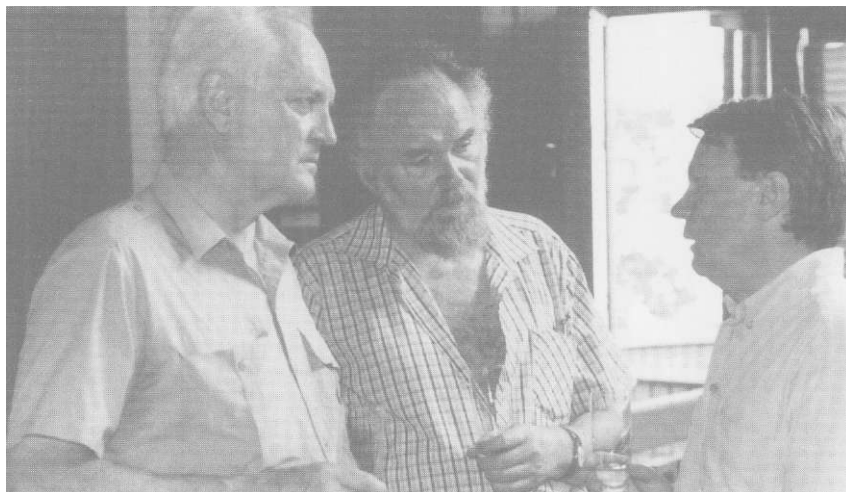
Középen a Rajnai Friedrich-Wilhelms Egyetemen a hallgatóság soraiban prof. Max G. Huber, az egyetem rektora, mellette dr. Erdődy Gábor magyar nagykövet

Alsó képünk a nagykövetségen rendezett találkozón készült

TALÁLKOZÁSOK

Pozsony, Magyar Kulturális Intézet: 1994 júliusában ismét találkozott a szlovák és magyar olvasókkal az Európai Utas

Fent a hallgatóság, középen Szarka László, Módos Péter, Kiss Gy. Csaba és Nyakas Szilárd, a Magyar Rádió munkatársa

Lent: beszélgetés a találkozó után: Dobos László, Koncsol László és Módos Péter

TALÁLKOZÁSOK

A legutóbbi számunkban szlovák és magyar nyelven is közzeltünk írásokat a két kultúra és a két állam kapcsolatairól

Ez alkalmából baráti találkozót rendeztünk a budapesti Szlovák Kulturális Intézetben

Fent: a vendégeket üdvözi dr. Karol Wlachovsky igazgató

Középen a vendégek közt dr. Richard Pražák professzor, a Cseh Köztársaság új budapesti nagykövete

Lent a budapesti vendégek között Lázár Ervin, Görgey Gábor, Iván Ildikó, Vathy Zsuzsa, Vujicsics Sztoján, Vujicsics Marietta és mások

MIÉRT NINCS MANAPSÁG FIN DE SIÈCLE? „Odavetett” válasz Hanák Péter kérdésére

Hogy miért vált a múlt század vége „a” századvégé, arra Hanák Péter az Európai utas 1994/2. számában szép, kiérlelt tanulmányával válaszol. Érdekes olvasni, mindenki tanulhat belőle. Tanulmánya végének a címben idézett kérdését úgy tehetta fel Hanák Péter, hogy biztos volt benne, megadta rá a választ, ha nem is didaktikusán, ha nem is közvetlenül. Azzal ugyanis, hogy ő maga írja le dolgozata elején: a századvégen minden olvasó természetesen a múlt század végét érti, *...nem a mostanit, nem is a II. József és I. Ferenc császár korát, de még csak a 17. század végét, a török kiűzésének dicső korát sem...* Ezután mutatja be a múlt század végének minden korábbi korszakhoz mérten megállapítható egyediségét, különlegességét.

Ez a gondolati ív adja az idézett kérdésre adható válasz egyik nagyon lényeges tartalmi elemét: azért nincs ma ugyanolyan „századvég”, mert a történelem néha kísértetiesen hasonló jelenségei sem azonosak soha, mert minden történelmi szituáció egyszeri és megismételhetetlen.

De ez a kérdésre adható válasznak pusztán egyetlen eleme, s bár kétségkívül igaz, mégiscsak túlságosan is általánosított formában.

A ma adható válasz második eleme, ugyanilyen tömör formában, pedig az lehet: azért nincs ma századvég-hangulat, mert elmúlt a századvég. Lezárult a XX. század, akár érzékeljük, akár nem. Mégpedig drámai gyorsasággal. Egy évtizeddel a naptári századvég előtt! Még föl sem készültünk rá igazán, és már mögöttünk van! Míg a XIX. század vége összemosódik a XX. század elejével - olyannyira egybeszövődik, hogy a történelmi irodalom is gyakran használja a „századvég-századelő” megjelölést -, addig a XX. század végéhez úgy értkeztünk el, hogy ezt sem a történet-tudomány, sem a publicisztika nem

érezte meg előre. Mint ahogy a nagy hatalmi politikát is váratlanul és felkészületlenül érte a világtörténelmi jelentőségű esemény, a kelet-európai „szocialista világrend” összeomlása.

Mindennek kibontása legalább olyan alapos tanulmányt feltételezne, mint a kérdést bedobó Hanák Péteré. Erre nem vállalkozván, egyetlen gondolat felvetésével erősíteniék meg jelzésszerű válaszkísérletünket.

Közismert a történelmi irodalom tétele a „hosszú XIX. századról”. Az valójában a nagy francia forradalommal kezdődött, s csak az első világháborúval zárult le. Ezzel szemben kevésbé kidolgozott és ennek megfelelően nem is közismert a „rövid XX. század” tétele. Pedig előbb-utóbb ennek is be kell szívódnia a köztudatba, hiszen a jelen századvég előtt egy évtizeddel radikálisan záruló korszak ma már történelem, még hozzá az oly sok történész által hón kívánt egyértelmű cezúrával záruló korszak, amelynek fő tendenciái „kifutottak”, s már az eredmény ismeretében ábrázolhatók az elmúlt közel egy évszázad folyamatai és jelenségei.

Hogy a történelem ritmikusan változó időtartamokba nehezen foglalható óriási folyam, annak is bizonyítéka a „hosszú XIX. század” és a „rövid XX. század” váltakozása. Az azután már más kérdés, mi minden fért bele ebbe a „rövid” századba, mint ahogy az is, hogy mindez a felgyorsult időnek, a felgyorsult történelemnek is eredménye. Talán éppen azért, mert e rohanatban szinte semmilyen igazán hosszú távval kecsgetető stabil struktúra kifejeződésére nem kerülhetett sor, talán éppen ezért nincs sem nosztalgia az elmúltakért, s nincs új eszme sem, mely hosszú távot ígérő, stabil struktúrákért hozná e század végén az „életerős” vagy akár „dekadens” újat-várását.

Stier Miklós

Az amerikaiak nem voltak kimondottan

sem. Csak egy testnevelés-autóvezetés szakos tanár érezte úgy közülük, hogy megenedheti magának: pár fillért adni egy kolodgyereknek, pénzt dobni egy utcai zenész kalapjába. Tőlük tanultam, hogy minden illem, jóérzés és a figyelmeztető tábla ellenére nyugodtan el lehet csomagolni az ebédre való szendvicset a szálloda éttermében. Nem restelltek a legelegánsabb helyen sem forró vizet rendelni, s aztán belelógatni az otthonról hozott teafilteert, vagy éppen hideg vizet kértek, sima csapvizet, de sok jégkockával és azonnal. Csak Krakkóban ittak ásványvizet, miután az idegenvezető azt mondta, hogy a krakkói víz nem igazán egészséges. Ott viszont még fogat is ásványvízzel mostak.

Repülőgéppel érkeztek Bécsbe, onnan busszal Budapestre. Itt csatlakozott hozzájuk négy lengyel, egy dán, egy svéd és két magyar. A közös nevező: valamennyien tanárok vagyunk, s együtt megyünk európai körutazásra.

Egy átlag amerikai csoport élénk és lelkes érdeklődést tanúsít minden iránt vagy két percig, viszont nincs az az izgalmas történelmi esemény, politikai vita vagy irodalmi, művészeti alkotás, ami tíz percnél tovább lekötne. A mi amerikai csoportunk inkább kivételnek számított, tartós és őszinte érdeklődéssel mindaz iránt, ami történelem, tudomány, művészet, közelet, Európa. Kérdeztek is szakadatlan. Hol van a Szudéták? És Morvaország? Mit jelent: Bohémia? Mi az általános iskolában minden tantárgyat oroszul tanultunk? Miért nem lehet a magyarok arcáról leolvasni semmit - a diktatúra miatt kellett megtanulnunk el-leplezni érzelmeinket? A magyarok megértik a lengyel nyelvet? Az oroszok honnan vándoroltak Oroszországba? Azonos Bosznia és Hercegovina? Mi bajuk a magyaroknak Romániával? Mikor foglalták el Dél-Európát a muzulmánok? Melyik országban van Erdély?

Mi pedig válaszoltunk a kérdéseikre. Nemcsak azért, mert az udvariasság ezt kívánja. Hanem mert ezért utazhattunk velük ingyen, mi is részei voltunk az attrakciónak. Ez volt a dolgunk. Mesélni Európáról. S miközben, persze, büszkélkedve mutatuk meg a Várat. Parlamentet, Lánchidat, Hősök terét, Szentendrét.

Aztán, irány Krakkó.

Az egyik amerikai megkérte a határőrt, hogy lefényképezhesse: a tengerentúliak zöme sosem látott még országhatárt s határőrt. Más dolog felszállni Chicagóban s leszállni Moszkvában, Kairóban vagy Japánban, s megint más a sorompó, tiszt, útlevélvizsgálat. fontoskodás.

Krakkó, ez az elszegényedett lengyel nemes vagy művelt öregasszony, a maga ódon-kopott kedvességével s eleganciájával mindenkit meghódított. A lengyelek folyton szerveztek, készülődtek és tanácskoztak, legyen szó éttermi vacsoráról vagy egy írásvetítő bekapcsolásáról, de a szívüket tették tálcára. Ők mutattak igazi („ma-

* Részletek a beszámolóból

UTAZÁS EURÓPÁBA*

gyaros"? lengyel? európai? jelző nélküli?) vendégszeretetet.

A lengyelek kedves szemrehányással mondják, a lengyel-magyar barátság lassacskán egyoldalú szerelem, náluk még mindig szeretnek bennünket. Megint kérdések és válaszok, magyarázat amerikaiaknak: százezer lengyel hadifogoly befogadásáról, a nyolcvanas években született „lengyel piacokról”, lengyel és magyar '56-ról.

Vieliczka, sóbánya és sóműzeum, levegőben röpködő „nice” és „wonderful” meg „fantastic” meg „marvellous” - nekem, a gyerekkori emlékek után, családás; talán csak a föld alatti, sóból faragott templom tényleg nem mindennapi.

Es Auschwitz. Szívből jövő elemi megrendülés és helyhez, időhöz illő kötelező szerep itt egybeesik, mindenki komor és komoly, én kétszer is a sírás határán. De: néha valaki az órájára pillant, elmegy vécére, megiszik egy kávét vagy ásványvizet a büfében, megállapítja, a fene egye meg, megint esik. Empátiánk véges. Nem jószándék, jellem, neveltség kérdése. Elfárad, mint a szem vagy a szaglás. Függetlenül a tragédia, a borzalom „mennységétől” vagy fokától. A gázkamra is csak turista látnivaló, mint a Wawel vagy a sótemplom. A magyarok egyébként mintha túlrereprezentáltak lennének a légerekben, a múzeum fotói, filmje, idegenvezetése szerint. Megint saját kommentárjaink, amerikaiaknak: mindösszesen a Szovjetunió, de szalékarányban Lengyelország és Magyarország világháborús embervesztése a legnagyobb. A magyaroké több abszolút számban is, mint az Allamoké.

Prága: varázslat. A röpködő „very nice”-ok itt nem a mindennélt lelkesedő amerikaiak túlzásai, hanem lapos frázisok e valóban gyönyörű város méltatására. Lehet város annyira vagy másképp szép, mint Prága - de jobban? Én egyetemista koromban jártam itt. Akkor a közép-európai értelmiségi és diák turisták szokása szerint tekintettük meg a „kötelező” látnivalók katalógusát, így most, bár a Hradszint, Szent Györgyszobrot, Aranyművesek utcáját, Cseh Nemzeti Galériát azért nem lehet kihagyni, inkább a céltalan csatangolást választjuk, felfedezve útikönyvben nem szereplő kis utcácska-csodákat, nem műemlék - de szép épületeket. És sehol csavargó, részeg, koldus - de rendőr is csak fehérholló-ritkán -, viszont ötvenméterenként pénzváltó, utcai zenész, vasárnap is este nyolckor nyitva tartó üzlet hogy csinálják?

Egy történészünk említi: bár közhely a cseh, lengyel és magyar történelem (és nem csak gazdaság vagy társadalom, de intézmények, külpolitikai környezet, érzés, hit) sok párhuzamossága, figyeljük a különbséget is. Míg a magyaroké és lengyeleké „kudarcos” történelem, tele levert fordalommal, elbukott szabadságharcokkal, addig a cseheké - béke és megalkuvás, fegyveres felkelések és háborúk nélkül. Melyik a jobb? Ki

tudja. A csehek beletörődése a Habsburg uralomba Fehérhegy (az 1620-as vereség) után, háromszáz évre, a gyors kapituláció Hitler előtt, vagy Brezsnyev és a VSZ előtt '68-ban: kétségtelenül megtakarítása emberéletnek, pénznek, megóvása városnak, falunak, lakóinak. De azután: a függetlenség teljes feladása, kivárás. Míg lengyelek, magyarok: ugyan vereség a csatatereken, s aztán kivégzések, börtön, emigráció - de utána kompromisszum, vele a függetlenség felének megóvása. Melyik jobb? Rákóczi-szabadságharc, '49 és '56 halottai - de aztán a „kivételezett függőség”, önálló országgyűlés, kiegyezés, gulyáskommunizmus és legvidámabb barakk, viszont mindezzel: (Mészöly Miklós szavaival) vereségtudat és kompromisszumtudat a nemzetudatba égetve - vagy osztrák örökös tartományokká, cseh-morva protektorátussá darabolt Csehszág, kevesebb szabadsággal, fejlettebb iparral, egészségesebb nemzetudattal?

A magyar történelem ötszázéves tanulsága, melyet török, Habsburg, német, szovjet hatalom előbb-utóbb megtanul s méltányol: nem vagyunk elég erősek a teljes függetlenség kivívására - de elég erősek vagyunk politikai beolvasztásunk megakadályozására.

Prága után Berlin: mint végigszeretkezett éjszaka után kolostorba vonulni, svédasztal után nyerskrumplit enni, fűtött szoba után kiülni a hóra. Berlin, ez a négy milliós lakótelep, ahol a visszavart testrészt jobban működik, mint a test (Nyugat-Berlin, mint a volt NDK).

A kozmopolita Nyugat-Berlin alig szebb, mint a minden közép- és kelet-európai fővárosok és iparvárosok kollektív karikatúrájának számító Kelet-Berlin. Egyszerre szép és német talán csak az Unter der Linden. Pompás palotái, minden internacionalista klasszicizmusuk ellenére, nyújtanak valamit az okos, elegáns, méltóságteljes és nagystílusú németsegből.

Berlinben minden kétszer olyan messze van. Házigazdánk kiválasztották a városnak szállodánktól legtávolabb eső pontját, s oda szervezték az egyik előadást. Átutazni Berlinen: hosszabb, mint Csehszlovákián. Hogy aztán megérkezzünk egy falusi kultúrotthon jellegű épületbe. Mindent ki kellett cserélni - sopánkodnak a német házigazdák - tanterveket, tankönyveket, módszereket, szemléltető eszközöket, szemléltet. Útitársaink rendre percekben belül beszélgetéssé, vitává alakítják az előadásnak indult rendezvényeket. Most a svéd kollégánál szólt meg. Ő úgy tudja, hogy a nyugatnémet oktatás módszertani szempontból nem volt éppen korszerű. Ami viszont a keletnémeteket illeti, épp módszertanilag, oktatásuk ezer hibája ellenére, sok értéket teremtettek. A vita után, a buszban, magyarázatok az amerikaiaknak: mi az, hogy „porosz” meg „NDK”, hogy mit jelent sorok között olvasni, hogy abszolút cenzúra és abszolút sajtószabadság között vannak át-

menetek, hogy a nyolcvanas évek lengyel, magyar pártállama nem vehető egy lapra Honecker vagy Ceausescu diktatúrájával, s hogy a rossebbe' fordítsuk angolra: „a szabadság kis körei”?

Koppenhága: egyszerre Szentendre és Budapest, bájos kisváros és forgalmas metropolis, miközben persze egyik sem, hanem jellegzetesen önmaga: viking, északi, kikötő, gazdag, hideg, drága. Minden tér, utca, sarok más - miközben mégis egységes és szerves egész. Szobraival, kútjaival, hajóival majdnem Prága-szépesség.

Belvárosi elegáns étterem pincére marokra fogva adja ide az evőezközt, osszuk szét. Romániában bunkót kiáltanánk, itt, bár kicsit bosszankodunk, valahogy jól áll az egész: mi vagyunk sznobok, vagy ők csinálnak nagyon jól valamit? Egyszerűség és közvetlenséget, gazdagságot parvenü és jólétet flanc nélkül. S mindig mosolyogva - talán csak Japánban elterjedtebb a mosoly-kommunikáció.

A dán idegenvezető-tanár saját lakásán ad fogadást, vacsorát. Különlegesen kedves gesztus - vagy csak ügyes-takarékos megoldás? A kettő együtt? A hivatalos program: találkozás dán egyetemistákkal. A beszélgetésből hamar izgalmas vita kerekedik: vallás, egyház, oktatás. Nálunk Magyarországon kedves beszédként fordul: „Nyugaton...” De hát van egységes Nyugat? Vagy csak olyan a Nyugatra hivatkozás, mint a Biblia vagy a Marx-Engels összes: bármire és annak ellenkezőjére érvet, illusztrációt meríthetünk belőle? Angliában az egyetlen kötelező tantárgy a vallás (az angol nyelv és irodalom sem kötelező), míg Franciaországban, ha bármilyen vallási tantárgyat kötelezővé tennék, polgárháború törne ki. Nálunk, magyarázzák az amerikaiak, van kötelező vallás- és erkölcsstan, de az véletlenül sem hittan, hanem etika és vallástörténet, a hindu és mohamedán vallást is tanítják, mellérendelten, toleranciára nevelnek, szó sincs imádkozásról vagy bármilyen - vallási, ateista - agitációról.

Amúgy a dán idegenvezető-tanár kolléga otthona igazán izléses és szép. méretre felelően egy tipikus amerikai és magyar lakás között, a tömegtelen könyv viszont inkább közép-európai, semmint jellegzetes skandináv lakást idéz („Library!” - kiált fel belépéskor az egyik amerikai).

Érdekes, hogy az amerikaiak, amennyire sokat kérdeznek, annyira keveset beszélnek hazájukról. Történelmükről csak a vietnami háború kerül elő, igaz, vagy egytucatszor, olyasmik bennfentes megvetéssel és büntudattal, ahogyan magyarok, németek tudnak fasiszmusról, sztálinizmusról nyilatkozni. „Mintha Európában az egyes államok nem működneek együtt olyan szorosan, mint nálunk az USA-ban” - állapítja meg halálkomolyan, tűnődve a hetvenéves Bill, de azért egy-egy beszélgetésükből kiderül: több lehet az egyes országrészek között a különbség odaát, mint ahogy azt itt, mi gondoljuk. Keveset mesélnek, sokat kérdeznek. Végül is nem mesélni - látni jöttek.

Nekik kell eljőnniük Európába. Mi ott vagyunk.

Ujlaky István

SZÁMUNK SZERZŐI

BACSÓ PÉTER (1928-)
filmrendező

BERNATH LÁSZLÓ (1930-)
újságíró, kritikus

FRANCÈ BERNIK (1927-)
irodalomtörténész, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke

BODOR FERENC (1941–1994)
művelődéstörténész

BORBÁNDI GYULA (1919 –)
író, München

ESTERHÁZY PÉTER (1950 –)
író

FEJTŐ FERENC (1909-)
író, politológus, Párizs

ILLÉS GYÖRGY (1914 –)
filmoperatőr

JANKOVICS MARCELL (1941 –)
filmrendező, művelődéstörténész

KÁNTOR LAJOS (1937-)
irodalomtörténész, kritikus, Kolozsvár

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI (1932 –)
lengyel író, újságíró

KLAUS KINKEL (1936-)
az NSZK külügyminisztere

DANILO KIŚ (1935 –1989)
szerb író

KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista

NIKOLA MILOŠEVIĆ (1929-)
esztéta, az ellenzéki Szerb Liberális Párt elnöke

CZESŁAW MIŁOSZ (1911-)
Nobel-díjas lengyel költő

MÓDOS MÁRTON (1967-)
szerkesztő

PAPP GÁBOR ZSIGMOND (1968 –)
műfordító, szerkesztő

PETRI GYÖRGY (1943-)
költő

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész, esszéíró

TOMAŽ ŠALAMUN (1941-)
szlovén költő

SCHLETT ISTVÁN (1939-)
történész, politológus

SZARKA LÁSZLÓ (1950-)
történész

TŐZSÉR ÁRPÁD (1935-)
költő, kritikus, Pozsony

VAJDA MIHÁLY (1935-)
filozófus

VUJICSICS SZTOJÁN (1933-)
író, művelődéstörténész

RAFAŁ WIŚNIEWSKI (1965-)
hungarológus, a magyarországi Lengyel Intézet igazgatója

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN

It has been five years since the Hungarian-Austrian border was opened in front of the East-German refugees, and it was also five years ago when the Berlin Wall collapsed to give way to the reunification of the two German states. We recall these historic events with archive pictures and with the help of *Péter Esterházy*, *Ryszard Kapuściński* and *Mihály Vajda*.

The studies of *Ferenc Fejtő*, *Miklós Várhelyi* and *Rafał Wiśniewski* deal with the intensifying problems that have arisen in Central and eastern Europe after the collapse of communism. The short essays of *Andrej Vincenz*, *Aleksandar Tišma* and *Julian Kornhauser* are as if they were reactions to these studies, just like Professor *Giorgio Petracchi* reacts to them by writing about unique Central European traditions and ideologies.

The staff of European Traveller has recently been to Slovenia: in this issue you can read our illustrated travelogue. Among others we interviewed the Slovenian Deputy Prime Minister *Davorin Kračun* and the poet *Tomaž Šalamun*. We also write about the war in what was Yugoslavia: the debate between *Czesław Miłosz* and *Nikola Milosevic* analyses the responsibility of the Serbian intellectuals in the war.

You can also find articles in this issue about two characteristic Central European writers, *Zbigniew Herbert* and *Daniilo Kiś*. *Árpád Tőzsér* shares his thoughts on the "Central European language of metacommunication", then the ex-Prime Minister of Italy, *Giovanni Spadolini* gives his views on Italian-Hungarian relations in the last Century. *Ferenc Bodor* writes about a Transylvanian Hungarian aristocrat, *Miklós Bánffy* and his one-time Castle; director *Péter Bacsó* and cameraman *György Illés* remember the great Hungarian film director, *Zoltán Fábri* who has died recently.

There is a compilation about the 18th Century cultural societies of Slavonic peoples, the so called "Matica"-s; while *Béla Pomogáts*, *Csaba Gy. Kiss*, *Marcell Jankovics* and *István Schlett* discuss the chances of the centre-right middle classes in Hungary. *Gyula Borbándi* and *Lajos Kántor* study one of the important periods in the history of Hungarian exiles in the West. Finally, *László Szarka* writes about the ethnic aspects of Hungarian-Slovakian relations, and we also inform you about the meetings European Traveller organised.

The next issue of European Traveller will be

TRAVELLER 1994/3 SUMMARY

published in December, 1994.

EUROPÄISCHER REISENDER – 16/1994

Vor fünf Jahren öffnete sich für ostdeutsche Flüchtlinge die ungarisch-österreichische Grenze, und ebenfalls vor fünf Jahren, im Herbst 1989, fiel die Berliner Mauer - eine wichtige Voraussetzung für die Vereinigung der beiden deutschen Staaten. Wir würdigen das (weltgeschichtliche) Ereignis mit Archivfotos sowie mit Beiträgen von *Péter Esterházy*, *Ryszard Kapuściński* und *Mihály Vajda*.

Ferenc Fejtő, *Miklós Vásárhelyi* und *Rafat Wiśniewski* befassen sich in ihren Beiträgen mit Folgeproblemen der mitteleuropäischen Wende, und auf diese gehen in kurzen Essays auch *Andrej Vincenz*, *Aleksandar Tišma* und *Julian Kornhauser* ein, ebenso wie Professor *Giorgio Petracchi*, der über die (spezifisch) mitteleuropäische Tradition und Ideenwelt spricht.

Zu Mitteleuropa gehört auch Slowenien: Mitarbeiter der Zeitschrift berichten in Bild und Schrift über ihren Besuch und wichtige Begegnungen in Slowenien; zu Wort kommen *Davorin Kračun*, Stellvertreter des Ministerpräsidenten, und der Dichter *Tomaž Šalamun*. Dem vorgestellt ist allerdings ein

anderes Thema: der Krieg im ehemaligen Jugoslawien. *Czesław Miłosz* und *Nikola Milošević* analysieren in ihrer Polemik die Verantwortung der serbischen Intellektuellen in diesem Krieg.

Ein weiterer Beitrag ist zwei mitteleuropäischen Schriftstellern gewidmet, *Zbigniew Herbert* und *Danilo Kiš*; über die „mitteleuropäische Metakommunikationssprache“ schreibt *Árpád Tózsér*. Daran schließt sich ein Vortrag des ehemaligen italienischen Ministerpräsidenten *Giovanni Spadolini* über die italienisch-ungarischen Beziehungen im 19. Jahrhundert an. *Ferenc Bodor* schreibt über den siebenbürgisch-ungarischen Aristokraten *Miklós Bánffy* und seine Schlösser; der Filmregisseur *Péter Bacsó* und Kameramann *György Illés* äußern sich über den großen ungarischen Filmregisseur *Zoltán Fábri*, der von kurzem verstorben ist.

Eine Zusammenstellung über die Kulturvereine der slawischen Völker im vergangenen Jahrhundert, die sogenannten „matica“, schließt sich an; *Béla Pomogáts*, *Csaba Gy. Kiss*, *Marcell Jankovics* und *István Schlett* untersuchen die Chancen der bürgerlichen Mitte in Ungarn. Beiträge von *Gyula Borbándi* und *Lajos Kántor* sind wichtigen Stationen in der Geschichte der ungarischen West-Emigration gewidmet. *László Szarka* schreibt über ethnische As-

pekte der ungarisch-slowakischen Beziehungen. Ferner werden die von der Zeitschrift veranstalteten Begegnungen zusammengefaßt.

Unsere nächste Nummer erscheint im Dezember 1994.

IL VIAGGIATORE EUROPEO – NO. 16/1994

Cinque anni fa è stata aperta la frontiera ungaro-austriaca davanti ai profughi della Germania orientale e nello stesso autunno del 1989 è stato demolito il Muro di Berlino dando via alla riunificazione dei due stati tedeschi. Ricordiamo l'avvenimento di importanza storica con delle fotografie d'archivio e con gli scritti di *Péter Esterházy*, *Ryszard Kapuściński* e *Mihály Vajda*.

Gli studi di *Ferenc Fejtő*, *Miklós Vásárhelyi* e *Rafat Wiśniewski* prendono in mira i problemi divenuti acuti dopo il cambiamento di regime nell'Europa centro-orientale ed hanno quasi come risposta i piccoli saggi di *Andrej Vincenz*, *Aleksandar Tišma* e *Julian Kornhauser* nonche le righe del Prof *Giorgio Petracchi* che parla della particolare tradizione ideale dell'Europa Centrale.

Anche la Slovenia fa parte della Mitteleuropa: i collaboratori del *Viaggiatore*

Europeo riproducono con le immagini e con le parole le impressioni e gli incontri della loro visita e trasmettono le parole del vice primo ministro *Davorin Kračun* e del poeta *Tomaž Šalamun*. Prima ancora però si parla della guerra in corso nella ex Jugoslavia: la polemica tra *Czesław Miłosz* e *Nikola Milošević* viene analizzata la responsabilità degli intellettuali serbi.

Seguono due profili di due scrittori particolari della Mitteleuropa: *Zbigniew Herbert* e *Danilo Kiš*, poi la meditazione di *Árpád Tőzsér* sulla „lingua di metacomunicazione dell'Europa Centrale” ed infine offriamo il saggio del Prof. *Giovanni Spadolini*, ex primo ministro italiano recentemente scomparso sui rapporti

italo-ungheresi nell'Ottocento. *Ferenc Bodor* scrive dell'aristocratico transilvano *Miklós Bánffy* e del suo castello, il regista *Péter Bacsó* ed il direttore di fotografia *György Illés* ricorda il grande regista ungherese *Zoltán Fábri* defunto in questi giorni.

Segue una ricca composizione sulle associazioni culturali dei popoli slavi formatesi nel secolo scorso: si tratta delle cosiddette „matize”; *Béla Pomogáts*, *Csaba Kiss Gy.*, *Marcell Jankovics* e *István Schlett* invece scrivono sulle probabilità della borghesia ungherese di tendenza centro-destra. I saggi di *Gyula Borbándi* e di *Lajos Kántor* rievocano due tappe importanti della storia dell'emigrazione ungherese

occidentale. Infine *László Szarka* scrive sulle implicazioni etniche dei rapporti unghero-slovacchi e terminiamo con le notizie degli incontri organizzati dalla rivista.

Il prossimo numero del *Viaggiatore* uscirà nel dicembre 1994.

HELYREIGAZÍTÁS

Múlt számunkban közöltük Gömői György esszéjét a 440 éve született és 400 éve meghalt Balassi Bálintról, ám az írás utolsó soraiba két sajtóhiba is csúszott, ráadásul mindkettő versidézetbe. Nos, Rimay János természetesen *Circének* (s nem *Cicrének*) nevezi Balassit, Klonowie pedig nem a szlovákok, hanem a *szlávok* Amfi-ónját gyászolja Kochanowskiban. Szerzőnk és olvasóink szíves elnézését kérjük.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az *Európai Utas* c. folyóiratot 1995-re.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Kedvezményes előfizetési akció - 1995-re!

Fizessen elő közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe visszaküldi, egy csekket küldünk, amelyen Ön már 500 forintért előfizethet az *Európai Utas* következő négy számára. Megtakarítása

így 96 forint, ráadásul ingyen megküldjük az 1994. téli számot, melynek ára 149 forint.

Számoljon:

96 Ft + 149 Ft = 245 Ft, ennyivel olcsóbban és utánjárás nélkül

biztosan megkapja egy éven át a legjobb magyar folyóiratot, amely ajándéknak sem rossz itthon és külföldön.

GÖRDÜLÉKENY SZOLGÁLTATÁS

Nincs olyan áru, ami kifogna rajtunk!

A Hungarocamion Európa egyik legnagyobb közlekedési vállalata – amire természetesen büszkék vagyunk –, ám úgy véljük, az igazi nagyságrend záloga csak a szolgáltatás magas színvonala, sokrétűsége lehet. Ez a törekvés vezérelt bennünket az elmúlt években, ez biztosítja ma is versenyképességünket.

Mit kínál partnereinek a Hungarocamion?

- Nemzetközi és belföldi fuvarfeladatok teljes körű megszervezését, lebonyolítását, a hagyományos áruk, a hűtést vagy fűtést igénylő, a speciális, a túlméretes vagy túlsúlyos, a veszélyes áruk pontos és biztonságos célba juttatását.
- Szállítmányozási tevékenységet, akár a tengerentúlra is
- Menetrend szerinti gyűjtőfuvarozást Európa 17 országába, 40 gyűjtőponttal, raktározási, csomagolási, belföldön terítési szolgáltatással.

– A kombinált fuvarozási módok (dunai hajózó- és vasúti forgalom) alkalmazását.

– Vámügyintézés, a határspedíciós tevékenység teljes skáláját.

– Belföldi, valamint egész Európára és a Közel-Keletre is kiterjedő képviselői hálózatunkat.

– Munkatársaink több évtizedes üzleti kapcsolatait, tapasztalatait, gépkecsivezetőink biztos kezét, közlekedési rutinját.

– A legmodernebb szállító járműveket, amelyek nemcsak a legkülönbözőbb fuvarozási igényeknek, hanem a szigorú környezetvédelmi előírásoknak is megfelelnek.

– Műszaki, karbantartó szakembereink hozzáértését, márkaszervizeink komplex szolgáltatását.

– Munkatársaink szakmai jártasságát, körültekintő ügyintézését.

Es még számtalan, akár egyedi igényeket is kielégítő szolgáltatást.

Az Ön bizalma a mi önbizalmunk.

NEMZETKÖZI AUTÓKÖZLEKEDÉSI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

CÍM: 1143 BUDAPEST, HUNGÁRIA KRT. 140-144. • TELEFON: 252-7172, • FAX: 252-6084

Európai utas

Ára: 149 Ft